

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ННІ «ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ННІ «ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛАРІОНОВА КАТЕРИНА АНДРІЇВНА

УДК 342.84:35.072.2:004.738.5(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ
РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ**

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 К.А. Ларіонова

Науковий керівник: Орловська Юлія Валеріївна, доктор економічних наук,
професор

Дніпро–2025

АНОТАЦІЯ

Ларіонова К.А. Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» Українського державного університету науки і технологій, м. Дніпро, 2025.

Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою в галузі публічного управління та адміністрування, у якій на основі теорії постіндустріального суспільства, теорії комунікативної дії та сучасних теорій демократії здійснено концептуалізацію регіональної електронної демократії як політико-управлінського явища, визначено її місце серед споріднених понять і практик електронного врядування, обґрунтовано авторську модель регіональної електронної демократії у тривимірному аналітичному полі, реконструйовано етапи її становлення в Україні до 2022 року та трансформацію в умовах війни, проаналізовано ключові бар'єри розвитку, запропоновано плинну демократію як адаптивну модель впровадження, здійснено її агент-орієнтоване моделювання з використанням СВОТ-аналізу, розроблено індекс саботажу як інструмент виявлення адміністративного опору електронній демократії, а також сформульовано стратегію імплементації плинної демократії на регіональному рівні й напрями подальшого розвитку електронної участі в системі публічного управління.

У **вступі** наведено актуальність теми, мету та завдання дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача та апробацію результатів досліджень.

У **першому розділі** сформовано теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження регіональної електронної демократії як складного суспільно-

політичного феномена, що постає на перетині трансформацій демократії та цифровізації управління.

Проаналізовано еволюцію уявлень про демократію в контексті переходу до постіндустріального суспільства. Спираючись на концепції Д. Белла, О. Тоффлера, Й. Масуди та М. Кастельса, обґрунтовано зв'язок між інформатизацією, зміною природи влади та появою нових форм участі. У центрі аналізу – перехід від вертикальних ієрархічних структур до мережевої взаємодії, де ключову роль відіграють нові суб'єкти: експертні спільноти, активісти, цифрові платформи.

Особливе місце відведено концепції Ю. Габермаса, який розглядає демократичну легітимність як результат комунікативної взаємодії громадян у публічному просторі. Саме ця ідея лежить в основі інтерпретації електронної демократії як механізму інституціалізації нових форм суспільного діалогу. Розглянуто сучасні теорії демократії, що по-різному акцентують роль цифрових технологій у формуванні суспільної волі – від колективної раціональності до емоційної залученості й ідентифікації з рішеннями. Певну теоретичну автономію демонструє концепт плинної демократії, що поєднує елементи прямої та представницької участі. Вона набуває особливої ваги в умовах цифрового суспільства як потенційно гнучкий механізм адаптації політичного представництва до мінливих запитів громадян і динаміки локального контексту. Плинна демократія розглядається як інституційна відповідь на кризу традиційних форм делегування повноважень у цифрову епоху.

Здійснено розмежування поняття «електронна демократія» зі спорідненими термінами – мережевою демократією, онлайн-демократією, електронним урядуванням тощо. Показано, що підміна демократії її адміністративними чи комунікаційними інтерфейсами спотворює її політичну природу. Визначено ключові дефінітивні кордони поняття, пов'язані з суб'єктністю учасників, рівнем інституціалізації, процедурною логікою та інтенсивністю впливу. Акцентовано, що електронна демократія є не просто

використанням ІКТ, а способом реального публічного впливу на процеси прийняття рішень.

Запропоновано авторську тривимірну модель електронної участі, що включає: тип демократичної практики (транспарентна, деліберативна, партисипаторна); джерело ініціативи (запропонований або винайдений простір); вимір реалізації (технологічний, інституційний, агентський). Ця модель дає змогу системно аналізувати різновиди електронної участі на регіональному рівні та визначати фактори їхньої ефективності. На основі цієї теоретичної конструкції сформульовано авторське визначення регіональної електронної демократії як сукупності форм електронної участі громадськості в управлінні регіоном, які мають інституційну оформленість, процедурну визначеність та здатність впливати на зміст і спосіб реалізації публічної політики.

У межах запропонованої моделі закладено теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу регіональної електронної демократії в умовах воєнного стану, коли цифрова участь набуває функцій кризового управління, символічної підтримки єдності та відновлення довіри до інститутів. Методологічну оптику такого аналізу визначає теорія адаптивного врядування, що дозволяє оцінити гнучкість інституційних форм, здатність локальних органів влади до самоорганізації та рівень горизонтальної взаємодії з громадянським суспільством.

Аргументовано, що концептуальна модель регіональної електронної демократії не лише структурує існуючі інструменти цифрової участі, а й відкриває перспективи аналізу їхньої еволюції в контексті надзвичайних умов.

У **другому розділі** дисертації здійснено поетапний аналіз становлення та трансформації регіональної електронної демократії в Україні – від початкової фрагментарної практики до адаптивних стратегій під час війни й формування інституційної рамки на повоєнну перспективу.

Охарактеризовано ранній етап формування регіональної електронної демократії як супровідного продукту загального курсу на цифровізацію

публічного управління, без чіткого нормативного бачення або концептуального дизайну. Визначено, що електронна участь у регіонах переважно обмежувалась імplementованими зверху інструментами, такими як електронні петиції, онлайн-звернення, платформи бюджету участі. Здебільшого участь громадян у них була пасивною, ритуалізованою, часто імітаційною.

У роботі проведено кластерний аналіз цифрової активності органів місцевого самоврядування, в результаті якого виокремлено чотири типи територіальних громад за характером реалізації інструментів електронної демократії. «Цифрові лідери» демонструють стабільну інституціалізацію цифрової участі та явну тенденцію до кількісного зростання та якісного розширення використання інструментів електронної демократії. «Середньоінституціалізовані громади» забезпечують базову реалізацію інструментів участі, проте часто обмежуються формальним виконанням процедур. «Автономні флагмани» реалізують ефективні практики участі без опори на зовнішні ініціативи або стандартизовані шаблони, але демонструють низьку інтегрованість у загальнонаціональні рамки. «Інституційно вразливі громади» характеризуються хаотичним або номінальним впровадженням е-інструментів та високим рівнем управлінської інертності.

Простежено поступову еволюцію регіональної електронної демократії від формального запуску інструментів до зростання ініціатив знизу, епізодичного громадського тиску та запитів на прозорість. Особлива увага приділена кризовим змінам у 2022–2023 роках, коли цифрова участь набула нових функцій – мобілізаційної, терапевтичної, комунікаційної. В умовах воєнного стану, попри закріплену цим режимом певну централізацію публічного управління, саме регіональний рівень став простором для експериментів з неформальними механізмами участі, цифровими платформами волонтерського координування та горизонтальної взаємодії. У розділі запропоновано розглядати ці зміни крізь призму кризового врядування – як реакцію на нестабільність і потребу швидкої інституційної реакції.

Проаналізовано формування організаційно-інституційної рамки для повоєнного розвитку регіональної електронної демократії. На основі аналізу чинної нормативно-правової бази, стратегій дигіталізації та практик органів місцевого самоврядування визначено головні виклики: низька інституційна спроможність громад, брак аналітичної підтримки управлінських рішень, тенденція до опору електронній демократії з боку представників органів публічного управління. Акцентовано на необхідності переходу від формальної участі до розширених механізмів делегування, зворотного зв'язку, моніторингу репутації делегатів і інтеграції цифрової участі в цикл публічної політики. Також у підрозділі окреслено контури потенційної реформи місцевого самоврядування з урахуванням уроків війни, які мають бути інтегровані у проектування інструментів участі наступного покоління.

У розділі вибудовано динамічну траєкторію розвитку регіональної електронної демократії від формального й централізованого запуску інструментів до поєднання стихійних ініціатив, воєнного згуртування та інституційного саботажу як суперечливих тенденцій функціонування електронної демократії на регіональному рівні.

У **третьому розділі** розгорнуто концептуалізацію плинної демократії як потенційно релевантної моделі забезпечення цифрової участі на регіональному рівні. Обґрунтовано, що її епістемологічна цінність полягає у можливості гармонізації суперечностей між індивідуальною участю та делегованим представництвом. Розглянуто плинну демократію як соціотехнічну архітектуру, в якій взаємодіють репутаційний контроль, логіка зворотного зв'язку, відкритість процедур делегування та можливість відкликання делегатів. Запропоновано авторський алгоритм поетапного впровадження механізмів плинної демократії в умовах варіативної цифрової зрілості територіальних громад, що передбачає адаптацію як нормативного каркасу, так і технічної та поведінкової інфраструктури. На основі агентно-орієнтованого моделювання проаналізовано сценарії впровадження плинної демократії в різних умовах.

Продemonстровано динаміку впровадження та потенціал масштабування плинної демократії в умовах зростання рівня довіри й залучення.

Акцентовано увагу на розробленні публічно-управлінських інструментів підвищення ефективності електронної демократії в регіональному вимірі, з-поміж них – запропонований авторський Індекс саботажу електронної демократії (ІСеД), що інтегрує як прямі індикатори управлінської інертності (відсутність відповіді, формалізм, затримки), так і маркери символічного супротиву (імітаційна участь, низька варіативність рішень, шаблонні комунікації). ІСеД виконує функції як діагностичного інструменту, так і системного стимулятора управлінської підзвітності. Також окреслено напрями формування інституційного середовища, здатного забезпечити довготривалу адаптивність електронної демократії, з урахуванням викликів безперервної турбулентності, обмежених ресурсів та необхідності системної персоналізації управлінських рішень.

Ключові слова: електронна демократія, регіональна електронна демократія, електронне управління, цифровізація, цифрова участь, громадянські технології, місцеві органи влади, цифрова транспарентність, цифрова партисипація, цифрова деліберація, інфраструктура кризового врядування, плинна демократія, адміністративний опір, індекс саботажу е-демократії

ABSTRACT

Larionova K.A. The Regional Context of E-Democracy Development in Ukraine. – Qualification scientific work as a manuscript.

PhD Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 281 – «Public Administration and Management».

Educational and Scientific Institute «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» of the Ukrainian State University of Science and Technology, Dnipro, 2025.

The Thesis represents a completed research project in the field of public administration. Drawing on post-industrial, communicative, and contemporary democratic theories, it offers a conceptualisation of regional e-democracy as a political and administrative phenomenon. The study clarifies its distinction from related notions and practices of e-governance, proposes an original model of regional e-democracy within a three-dimensional analytical framework, and reconstructs the stages of its development in Ukraine up to 2022, including its transformation under wartime conditions. Key barriers to its advancement are analysed, and liquid democracy is proposed as an adaptive model for implementation. The dissertation applies agent-based modelling combined with SWOT analysis to examine diffusion scenarios, introduces a Sabotage Index as a diagnostic tool to detect administrative resistance, and formulates a strategy for implementing liquid democracy at the regional level, along with directions for further development of e-participation within the public governance system.

The introduction presents the relevance of the topic, the aim and objectives of the research, scientific novelty, practical significance of the obtained results, the author's contribution, and the research's approbation.

The first chapter lays the theoretical foundation for further analysis of regional e-democracy as a complex socio-political phenomenon emerging at the intersection of democratic transformation and governance digitalisation.

The evolution of democratic thought is examined through the lens of the transition to post-industrial society. Drawing on the concepts of D. Bell, A. Toffler, Y. Masuda, and M. Castells, the study substantiates the link between digitalization, the changing nature of power, and the emergence of new forms of participation. The core focus of the analysis is the shift from vertical, hierarchical structures to networked interaction, where expert communities, civic activists, and digital platforms assume a key role.

Particular attention is given to the communicative paradigm of J. Habermas, who conceptualises democratic legitimacy as the outcome of communicative interaction among citizens within the public sphere. This notion underpins the interpretation of e-democracy as a mechanism for institutionalising new forms of societal dialogue. Contemporary democratic theories are explored, with varied emphasis on the role of digital technologies in shaping the public will – ranging from collective rationality to emotional engagement and identification with decisions. The concept of liquid democracy is discussed as a theoretically distinct model combining elements of direct and representative participation. It gains special relevance in digital societies as a potentially flexible mechanism for adapting political representation to the changing demands of citizens and the dynamics of local contexts. Liquid democracy is thus viewed as an institutional response to the crisis of traditional delegation mechanisms in the digital era.

The concept of e-democracy is delineated from adjacent terms – including networked democracy, online democracy, and e-governance. The study argues that equating democracy with its administrative or communicative interfaces distorts its political essence. The key definitional boundaries of e-democracy are identified, particularly in terms of actor subjectivity, institutional embeddedness, procedural logic, and intensity of influence. Emphasis is placed on the fact that e-democracy is

not merely the application of ICTs, but a mode of genuine public influence over decision-making processes.

An original three-dimensional model of e-participation is proposed, encompassing: (1) the type of democratic practice (transparent, deliberative, participatory); (2) the source of initiative (invited vs. invented space); and (3) the level of implementation (technological, institutional, agent-based). This model enables a systematic analysis of e-participation forms at the regional level and the identification of factors influencing their effectiveness. Based on this framework, the author formulates a definition of regional e-democracy as a set of public e-participation forms in regional governance, characterised by institutional formalisation, procedural clarity, and the capacity to shape both the content and the implementation mode of public policy.

Within this model, a theoretical basis is laid for analysing regional e-democracy under martial law, where digital participation assumes functions of crisis governance, symbolic support for civic unity, and the restoration of institutional trust. The methodological lens for this analysis is provided by adaptive governance theory, which allows the assessment of institutional flexibility, the capacity of local authorities for self-organisation, and the degree of horizontal interaction with civil society.

It is argued that the proposed theoretical model of regional e-democracy not only systematises existing digital participation tools but also opens up avenues for analysing their evolution under extraordinary conditions.

The second chapter presents a step-by-step analysis of the emergence and transformation of regional e-democracy in Ukraine – from fragmented early practices to wartime adaptation strategies and the formation of an institutional framework for the post-war period.

The initial stage of regional e-democracy development is characterised as an ancillary outcome of the broader digitalisation agenda in public administration, implemented without clear normative vision or conceptual support. It is established that public e-participation in the regions was largely confined to top-down

instruments, such as electronic petitions, online appeals, and participatory budgeting platforms. In most cases, citizen involvement remained passive, ritualised, and often merely symbolic.

The study conducts a cluster analysis of the digital activity of local self-government bodies, resulting in the identification of four types of territorial communities based on their approaches to e-democracy tools. «Digital Leaders» exhibit stable institutionalisation of digital participation, systemic responsiveness to citizen requests, and a high level of feedback. «Moderately Institutionalised Communities» ensure basic implementation of participation instruments but often limit themselves to the formal fulfilment of procedures. «Autonomous Flagships» demonstrate effective participatory practices independent of external initiatives or standardised templates, yet remain weakly integrated into the national framework. «Institutionally Vulnerable Communities» are marked by disorganised or nominal use of digital tools and a high degree of managerial inertia. This typology provides an empirical basis for further scenario-based modelling of liquid democracy implementation at the local level.

The chapter traces the gradual evolution of regional e-democracy from the formal launch of tools towards increasing bottom-up initiatives, episodic civic pressure, and growing demands for transparency. Particular emphasis is placed on the crisis-induced transformations of 2022–2023, during which digital participation acquired new functions: mobilisation, therapeutic engagement, and communication. Despite the centralisation of public administration under martial law, the regional level became a space for experimenting with informal participation mechanisms, volunteer coordination platforms, and horizontal interaction. These shifts are interpreted through the lens of adaptive governance, understood as a response to instability and the need for swift institutional reaction.

The organisational and institutional framework for the post-war development of regional e-democracy is analysed. Based on a review of current legal frameworks, digitalisation strategies, and local government practices, key challenges are identified: low institutional capacity of communities, insufficient analytical support

for decision-making, and resistance to e-democracy from public officials. The chapter introduces the concept of institutional co-responsibility, which implies a transition from formal participation to expanded mechanisms of delegation, feedback, reputation monitoring of delegates, and integration of digital participation into the public policy cycle. Additionally, the contours of potential local governance reform are outlined, incorporating lessons learned during the war into the design of next-generation participation tools.

The chapter constructs a dynamic trajectory of regional e-democracy development, from centrally initiated and formalised instruments to a complex interplay of spontaneous civic initiatives, wartime consolidation, and institutional sabotage as conflicting trends in the functioning of e-democracy at the regional level.

The third chapter offers a conceptualisation of liquid democracy as a potentially relevant model for ensuring digital participation at the regional level. Its epistemological value lies in the capacity to reconcile contradictions between individual participation and delegated representation. Liquid democracy is examined as a socio-technical architecture encompassing reputation-based control, feedback mechanisms, procedural transparency in delegation, and the revocability of mandates.

An original step-by-step algorithm for the implementation of liquid democracy mechanisms is proposed, tailored to the varying levels of digital maturity across territorial communities. This algorithm envisions the adaptation of normative frameworks, technical systems, and behavioural infrastructures. Agent-based modelling is employed to analyse different implementation scenarios, revealing both the dynamics of institutional adaptation and the potential for scalability under conditions of increasing public trust and civic engagement.

Special emphasis is placed on the development of public-administrative instruments to enhance the effectiveness of regional e-democracy. Among them is the author's original Index of E-Democracy Sabotage (IEDS), which integrates both direct indicators of administrative inertia (e.g., non-responsiveness, excessive formalism, delays) and markers of symbolic resistance (e.g., simulated participation,

limited decision-making variability, template communication). The IEDS serves both diagnostic and accountability-enhancing functions.

Furthermore, the chapter outlines directions for shaping an institutional environment capable of sustaining long-term adaptability of e-democracy. This involves addressing challenges related to persistent turbulence, constrained resources, and the growing demand for personalised and context-sensitive decision-making within public administration.

Keywords: e-democracy, regional e-democracy, e-governance, e-participation in governance, digitalization, digital participation, civic technologies, local governments, digital transparency, digital participation, digital deliberation, crisis governance infrastructure, liquid democracy, administrative resistance, e-democracy sabotage index.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА,
в яких відображені основні результати дисертації

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Сучасні умови впровадження електронної демократії у вітчизняне публічне управління: регіональний аспект. Економічний простір. 2021. № 171. С. 52–57. (0,86 д.а.; особисто авторці належить 0,57 д.а.: аналіз вітчизняного нормативно-правового забезпечення феномена електронної демократії та соціальних особливостей регіонального використання електронної демократії у публічному управлінні). DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/171-9>
2. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Концепція формування електронної демократії як інструменту регіонального публічного управління. Економічний простір. 2024. № 192. С. 102–108. (0,64 д.а.; особисто авторці належить 0,43 д.а.: конструювання концептуальної моделі регіональної електронної демократії). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.192.102-108>.
3. Ларіонова К. А., Вечеров В. Т. Електронна демократія та електронне урядування: парадигмальна трансформація. Економічний простір. 2024. № 195. С. 21–27. (0,8 д.а.; особисто авторці належить 0,57 д.а.: історичний та змістовний аналіз співвідношення електронної демократії та електронного урядування в ході еволюції системи публічного управління). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.195.21-27>
4. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Плинна демократія як інструмент регіонального управління: можливості та обмеження. Економічний простір. 2025. № 198. С. 282–287. (0,65 д.а.; особисто авторці належить 0,43 д.а.: семантичний аналіз терміна «плинна демократія», визначення сутності та змісту плинної демократії). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.198.282-287>
5. Ларіонова К. А. Індекс саботажу електронної демократії як індикатор інституційного блокування е-участі. Економічний простір. 2025. № 201. С. 338–342. 0,54 д.а. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.201.338-342>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ларіонова К. А. Деякі зауваження щодо ролі громадськості у процесах електронної демократизації в Україні. *Сучасні виклики розвитку економіки, бізнесу та публічного управління й адміністрування* : II Науково-практична конференція студентів та молодих науковців (Дніпро, 12 листопада 2021 р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2021. С.75–78. 0,23 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-tez-conferencii-2021.pdf>

7. Larionova K. E-Democracy in Ukraine: Problems and Challenges. *Наука і техніка: перспективи XXI століття* : матеріали Дистанційної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Дніпро, 24 березня 2022р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2022. С. 99–100. 0,15 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-materialiv-konferentsiyi-2022.pdf>

8. Ларіонова К. А. Цифрові інструменти повоєнного відновлення України. *Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти* : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Одеса, 09–10 травня 2024 р.). Одеса : ОДАБА, 2024. С. 50–54. 0,17 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/literatures/mizhnarodeko/#close>

9. Ларіонова К. А. Особливості підходу до дослідження електронної демократії в працях Н. Керстінга. *Грааль науки*. 2024. № 41 [за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Science Of Post-Industrial Society: Globalization And Transformation Processes» (Вінниця–Відень, 5 липня 2024 р.)]. С. 136–138. 0,18 д.а. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.05.07.2024.018>

10. Ларіонова К. А. Електронна демократія серед сучасних конфігурацій демократичної форми правління. *Science and Society: Modern Trends in a Changing World* : The 8th International scientific and practical conference (Vienna, July 8–10, 2024). Vienna, Austria, 2024. С. 216–221. 0,21 д.а. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya->

science-and-society-modern-trends-in-a-changing-world-8-10-07-2024-viden-avstriya-arhiv/

11. Ларіонова К. А. Електронна демократія як інструмент інклюзивного планування відбудови. *Науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених* (Дніпро, 17 квітня 2025 р.). Дніпро : ННІ ПДАБА, 2025. С. 306–307. 0,16 д.а. URL: <https://publish.pdaba.edu.ua/catalog/book/834>

12. Larionova K. E-Democracy as a Factor of Regional Resilience in Ukraine During Wartime. *Публічне управління та адміністрування: євроінтеграційний поступ* : II Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Івано-Франківськ, 30 травня 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 386–389. 0,16 д.а. <https://nung.edu.ua/index.php/department/kafedra-publichnoho-upravlinnya-ta-administruvannya/konferentsiyi>

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ	26
1.1. Концептуальне підґрунтя становлення теорії електронної демократії як інструменту публічного управління та адміністрування	26
1.2. Проблемні аспекти та дефінітивні кордони поняття електронної демократії	45
1.3. Теоретико-концептуальна модель регіональної електронної демократії	64
Висновки до першого розділу	81
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРАКТИК ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	84
2.1. Особливості початкового етапу формування регіональної електронної демократії в Україні	84
2.2. Еволюція регіональної електронної демократії в Україні від початкової фрагментарності до воєнної адаптації	106
2.3. Організаційно-інституційний фрейм розвитку електронної демократії на регіональному рівні	124
Висновки до другого розділу	140
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	143
3.1. Передумови та пріоритети модернізації регіональної електронної демократії в умовах турбулентності	143
3.2. Стратегічні чинники реалізації плинної демократії в регіонах України	162
3.3. Публічно-управлінські механізми підвищення ефективності електронної демократії на регіональному рівні	181
Висновки до третього розділу	199
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208
ДОДАТКИ	245

ВСТУП

Поширення інформаційно-комунікативних технологій стало одним із визначальних чинників трансформації публічного управління у XXI столітті. В умовах дигіталізації стрімко змінюються не лише інструменти управлінської діяльності, а й самі принципи взаємодії між громадянами та владою. У цьому контексті електронна демократія постає не як допоміжна опція, а як невіддільна складова сучасної демократичної системи, що дозволяє реалізовувати участь громадян у прийнятті рішень у зручній, прозорій і технологічно ефективній формі. Попри широке визнання значущості електронної демократії на національному рівні, її регіональний вимір досі лишається недостатньо осмисленим. Водночас саме локальний рівень створює умови для найбільш інтенсивного впливу цифрових інструментів на якість управління, оскільки безпосередньо пов'язаний із повсякденними потребами громад. Зростання ролі місцевої демократії особливо відчутне в умовах реформи системи публічного управління, що триває в Україні навіть попри виклики воєнного стану. Це свідчить про послідовність стратегічного курсу держави на розвиток багаторівневого врядування, у якому регіони отримують не лише функціональну автономію, а й зростаючу політичну вагу.

У цьому контексті науково обґрунтоване конструювання концепції регіональної електронної демократії набуває особливої актуальності, яке в умовах українського сьогодення додатково підсилюється наявними реформами в напрямі децентралізації – відходу від централізованої моделі управління, набуття регіонами політичної, управлінської та фінансової незалежності від центральних органів державного управління. Незважаючи на реалії збройної агресії, коли, здавалося б, логічним був би поворот до централізованого управління, Україна чітко тримає курс на подальшу економічну та організаційну самостійність регіонів: серед головних стратегічних цілей Державної політики регіонального розвитку до 2027 року визначено розвиток системи демократичного, децентралізованого та інклюзивного багаторівневого

врядування. Безумовно, впровадження сучасних електронних технологій у процеси управління на місцях спроможне значно прискорити досягнення зазначеної мети. Саме тому створення загальної концепції формування електронної демократії як інструменту регіонального публічного управління вбачається нам науковим завданням, що відповідає найважливішим потребам сьогодення.

У науковому дискурсі питання регіональної електронної демократії дедалі активніше розглядається як окрема дослідницька проблематика. Серед провідних західних науковців, що аналізують адміністративно-територіальні особливості цифрової участі, варто виокремити Г. Айхгольца, С. Альбрехта, К. Вельпа, Л. Гальвес Мунйос, Д. Джансанте, Й. Джунича, Б. Егнера, Н. Керстинга, Е. Макінтош, М. Марчевської-Ритко, Дж. Нельсен, Т. Пейшото, А. Пясецького, П. Рават, А. Роке, С. Сегаард, І. Синтомера, К. Херберт, А. Чедвіка, які досліджують специфіку муніципальних платформ, інституційну вкоріненість механізмів е-участі та вплив локального контексту на ефективність цифрових інструментів. В українському академічному середовищі дослідження регіонального виміру е-демократії ще перебуває на етапі формування, однак уже окреслюється коло авторів, що закладають аналітичні підвалини цієї теми. Серед них варто згадати С. Андрійчука, Ю. Богача, З. Бурик, Н. Васюк, В. Вечерова, Н. Грицяк, Б. Довгань, В. Дрешпака, Г. Євсєєву, А. Ємельянову, О. Квактун, О. Карпенка, О. Кахович, С. Квітку, А. Когута, С. Корнієвського, М. Ламаха, С. Лобойка, О. Мазура, Ю. Орловську, С. Панцира, І. Поповича, А. Семенченка, С. Соловйова, І. Щебетун, які аналізують різні, в тому числі й регіональні аспекти електронної демократії, впровадження е-інструментів на місцевому рівні, інституційну спроможність громад та локальні практики цифрового врядування.

Попри вагомий внесок зазначених дослідників у теоретико-методологічне осмислення й емпіричний аналіз регіональної електронної демократії, низка ключових аспектів лишається недостатньо вивченою. Передусім ідеться про загальнотеоретичне уявлення про регіональну е-демократію як специфічну

модель цифрової участі, що формується на перетині локального самоврядування, технологічної доступності та громадянської активності. Така модель суттєво відрізняється від загальнодержавних форматів участі як за інституційною логікою, так і за практиками взаємодії. Однак системне бачення її структури, функцій і потенціалу дотепер не сформульовано. Так само бракує досліджень щодо динаміки е-участі в умовах затяжної кризи, ролі локальних агентів у саботажі або просуванні е-інструментів, а також адаптованих індикаторів для оцінювання ефективності цифрової участі в регіональному самоврядуванні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематики наукових досліджень ННІ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» Українського державного університету науки і технологій. За темою «Трансформації публічного управління та адміністрування під впливом чинників глобалізації та регіоналізації» (№ державної реєстрації 0121U100390, 2021–2023 рр.) авторка визначила наявність глобального тренду цифровізації систем публічного управління та адміністрування та охарактеризувала стан електронної демократії та електронного управління в Україні як приклад реалізації зазначеного тренду в національних умовах. За темою «Сучасні глобалізаційні виклики розвитку зеленої економіки, національних та локальних соціально-економічних систем, цифровізації економічної політики» (номер державної реєстрації 01224U002030, 2024–2026 рр.) авторка обґрунтувала інтерпретацію електронної демократії як інституційної передумови адаптації соціально-економічних систем до глобалізаційних викликів зеленої трансформації та цифровізації публічної політики.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження регіональної електронної демократії та окреслення організаційно-інституційних засад забезпечення успішного розвитку електронної демократії в регіонах України.

Виходячи з мети дослідження, у роботі поставлено та вирішено такі конкретні завдання:

- з'ясувати концептуальне підґрунтя становлення теорії електронної демократії як інструменту публічного управління та адміністрування й уточнити відповідний понятійно-категоріальний апарат;
- сформулювати загальнотеоретичне уявлення про регіональну е-демократію як комплексну модель громадянської участі, що поєднує нормативно закріплені інструменти, просторово-інституційний контекст і емпіричні практики взаємодії влади та громад на субнаціональному рівні;
- виявити особливості формування регіональних моделей електронної демократії в Україні на тлі децентралізації та цифрової трансформації;
- проаналізувати динаміку трансформації регіональної електронної демократії в умовах повномасштабної війни, з акцентом на функціонування інструментів е-участі та їх інституційне забезпечення;
- дослідити виклики належного врядування у сфері електронної участі, що виявляються в конкретних регіональних кейсах, та виявити типові ризики інституційного ігнорування чи підриву участі;
- обґрунтувати доцільність та запропонувати способи модернізації регіональних інструментів е-демократії для адаптації до умов підвищеної турбулентності та зростаючого запиту на змістовну участь;
- сформулювати пропозиції до стратегічної публічної політики з підтримки регіональної електронної демократії як інфраструктури довіри й залучення в повоєнному врядуванні.

Об'єктом дослідження виступають процеси розвитку електронної демократії в системі публічного управління з урахуванням її теоретико-концептуальних засад та багаторівневої реалізації.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні підходи та практичні механізми впровадження й розвитку регіональної електронної демократії в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та реалізації поставлених завдань було застосовано комплекс методів, що охоплює як загальнонаукові, так і спеціальні засоби аналізу феномена регіональної електронної демократії в умовах соціально-політичної турбулентності.

Аналіз доктринальних передумов і концептуального підґрунтя електронної демократії здійснено із застосуванням історико-логічного методу, логіко-структурної реконструкції наукових підходів, а також методів теоретичного моделювання. Це дозволило не лише систематизувати наявні дефініції, а й сформуванати авторське бачення електронної демократії як складної політико-комунікативної моделі з багаторівневою інституційною структурою (пп. 1.1, 1.2, 1.3). Для осмислення електронної демократії як інтегративного утворення, що поєднує інституційні структури, цифрові інструменти та агентські практики, використано системний підхід (пп. 1.2, 1.3). Інституційний аналіз дав змогу виявити формалізовані та неформальні режими функціонування е-участі, дослідити політики е-участі через виявлення залежності інституційної спроможності від соціально-політичного середовища (пп. 2.1, 2.2, 3.1, 3.3). Фрейм-аналіз дозволив реконструювати домінантні смислові навантаження категорії «електронна демократія» та споріднених понять – «мережева демократія», «цифрова демократія», «віртуальна демократія» тощо (п. 1.2). На емпіричному рівні застосовано кейс-метод, зокрема в аналізі управлінських практик органів публічної влади міст Дніпра, Києва та Одеси, що стали референтними прикладами для оцінки інституційної динаміки (п. 2.3). Для узагальнення результатів та типологізації локальних проявів було задіяно кластерний аналіз, що дозволив виокремити групи громад з подібними патернами е-участі та рівнем цифрової зрілості (п. 2.1). Порівняльно-аналітичний метод забезпечив можливість системного зіставлення кейсів у площині нормативних, організаційних і технологічних практик (п. 3.1).

Важливу роль у розкритті поведінкових аспектів реалізації електронної демократії відіграло агент-орієнтоване моделювання, яке слугувало інструментом для реконструкції логіки делегування, взаємодії користувачів із

цифровими платформами та формування конфліктних зон у процесі е-участі (п. 3.2). Додатково було використано SWOT-аналіз для виявлення сильних і слабких сторін потенційної моделі е-участі на регіональному рівні, а також прогностичних можливостей і загроз їх подальшого розвитку (п. 3.2). У процесі побудови авторської моделі регіональної плинної демократії використано елементно-структурний аналіз, що дозволив окреслити функціональні блоки та механізми взаємодії між ними (п. 3.1). Допоміжну роль виконували метод експертних оцінок (при прогностичній інтерпретації реалізації плинної демократії, п. 3.2) та емпірична індукція – при формулюванні загальних висновків на основі даних профільних звітів, аналітичних дашбордів і регіональних кейсів (пп. 2.1, 2.2, 3.1, 3.3).

Інформаційну та фактологічну базу дисертаційного дослідження становлять: публікації вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені концептуалізації електронної демократії, цифровізації публічного управління, громадянської участі, регіонального розвитку та інституційної стійкості в умовах кризи; аналітичні звіти міжнародних організацій (UNDP, OECD, World Bank, EU Commission, USAID, Council of Europe), які містять порівняльні дані, рекомендації та кейс-стаді щодо електронної участі, регіонального самоврядування та демократичних інновацій; емпіричні дослідження українських аналітичних центрів і громадських організацій (Центр розвитку інновацій, Центр спільних дій, EGAP, VoxUkraine, «Цифрова держава» тощо), що відображають практики впровадження е-інструментів на місцевому рівні під час війни; законодавчі та нормативні акти України, що регламентують електронну демократію, електронне врядування, місцеве самоврядування, цифрові права та інструменти громадської участі; офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, порталів відкритих даних, сайтів «Децентралізація», «Дія», «Єдина платформа місцевої електронної демократії»; матеріали міжнародних наукометричних баз (Scopus, Web of Science), а також національних репозитаріїв (НБУВ, e-archive, OJS-платформи провідних українських ЗВО); власні емпіричні напрацювання, включаючи аналіз кейсів,

вторинну інтерпретацію відкритих даних, експертне опитування, агент-орієнтоване моделювання тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Нові наукові положення, одержані особисто авторкою, які виносяться на захист, полягають у такому:

- вперше:

запропоновано тривимірну модель регіональної електронної участі, яка включає: 1) вимір типу демократичної практики (транспарентний, деліберативний, партисипаторний); 2) вимір джерела ініціативи (запропонований простір та винайдений простір); 3) вимір реалізації (технологічний, інституційний, агентський), що дозволяє визначити концептуальну схему формування регіональної електронної демократії як сукупність різновидів електронної участі громадськості в управлінні регіоном з обґрунтованими чинниками інтенсивності, обсягів впровадження та електронних засобів реалізації цієї участі, а також сформулювати релевантне авторське визначення терміна «регіональна електронна демократія»;

- вдосконалено:

методичний підхід до прогнозування динаміки впровадження інновацій на локальному рівні в Україні на прикладі плинної демократії, яке відрізняється застосуванням методу агентно-орієнтованого моделювання з авторськими: профілем об'єкта моделювання (індустріальне місто середнього розміру), розподілом агентів на кластери, параметрами їхніх цифрових навичок, що дозволило на сценарній основі отримати прогнозні результати динаміки поширення як основного фактору розвитку плинної демократії локального рівня;

інструментарій оцінювання ефективності цифрової участі в системі публічного управління завдяки розробленню авторського Індексу саботажу електронної демократії (ІСеД), який відрізняється як переліком індикаторів, що поєднує прямі показники управлінської інертності (відсутність реакцій, затримки, формальні відповіді) з непрямыми індикаторами символічного саботажу (імітація залучення, низький рівень персоналізації рішень,

шаблонність комунікацій), так і інтерпретацією результатів розрахунку індексу, що дозволяє виявляти приховані форми адміністративного опору запровадженню електронної демократії на регіональному рівні, аналізувати цифрову активність органів місцевого самоврядування, виявляти зони дисфункції та формулювати адресні рекомендації для підвищення інституційної спроможності публічного управління;

розроблено алгоритм пілотного впровадження плинної демократії в регіонах України, який відрізняється авторським переліком узгоджених технічних, нормативних та аналітичних кроків, що формують послідовний план трансформації локальної електронної участі, дозволяють створити реальний механізм впливу через делегування, системну аналітику поведінки делегатів, превентивні індикатори репутаційних ризиків і інтеграцію у бюджетне планування та забезпечують динамічну, адаптивну та спільно відповідальну публічну політику;

- дістало подальшого розвитку:

логіко-семантичний підхід до виявлення змістовних ознак електронної демократії у вигляді поєднання тривимірного принципу дослідження (обов'язкове дослідження технологічного, інституційного, агентського вимірів) з комплекс-аналізом смислових відмінностей електронної демократії від споріднених та суміжних понять; цей підхід відрізняється інтерпретуванням електронної демократії як процесу взаємодії технологій, норм і дій, специфічних для кожного соціально-політичного контексту, та використанням інструментарію фрейм-аналізу, що дозволило запропонувати авторське уточнення поняття електронної демократії;

застосування інструментарію кластерного аналізу в оцінці організаційної готовності українських міст до використання інструментів електронної демократії, яке відрізняється авторським переліком вихідних індикаторів для кластеризації (кількість реалізованих Civic Tech-інструментів; наявність спеціалізованого підрозділу/штатної одиниці для впровадження електронної демократії; інтенсивність участі у міжнародних проєктах підтримки

цифровізації), що дозволило отримати 4 кластери міст України для оцінки специфіки і прогнозу розвитку в них регіональної електронної демократії;

визначення інструментів успішного впровадження плинної демократії в регіонах України у вигляді соціотехнічної структури, яка відрізняється врахуванням успішних європейських практик та ключових рис українського місцевого самоврядування, що можуть як сприяти, так і заважати впровадженню нових механізмів делегованої електронної участі; запропонована соціотехнічна структура дозволяє обґрунтувати умови успішного впровадження на рівні регіонів України моделі плинної демократії (інституційна відкритість до динамічного делегування, технічна інфраструктура прозорості участі, соціальна довіра до механізмів гнучкого представництва).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні методологічні положення, аналітичні висновки, концептуальні узагальнення, а також апробовані в дослідженні методичні підходи можуть бути використані як теоретична й прикладна основа для вдосконалення інституційного та цифрового забезпечення публічного управління на регіональному рівні. Наукові розробки, висновки й практичні рекомендації авторки були використані в роботі Придніпровського наукового центру НАН України і МОН України при формуванні стратегій регіонального розвитку в сучасних умовах цифровізації публічного управління, зокрема, розуміння регіональної електронної демократії як сукупності різновидів електронної участі громадськості в управлінні та електронних засобів реалізації цієї участі, інтенсивність впровадження та обсяг якої залежать від інституційного забезпечення, технічної спроможності та мотиваційного профілю громади регіону, та ідея системи моніторингу саботажу е-демократії на регіональному рівні за допомогою комплексу індикаторів саботажу е-демократії у практиках органів місцевого самоврядування, які протидіють участі громадян у цифровій формі (довідка № 25/28 від 15.05.2025 р.); Управління інфраструктури, містобудування та архітектури, житлово-комунального господарства, екології Дніпровської районної військової адміністрації при розробці стратегічних

планів розвитку, зокрема, щодо особливостей застосування інструментів електронної демократії у мирні та воєнні часи, щодо електронної участі громади в процесах повоєнної відбудови, щодо оптимального інституційного забезпечення та організаційної структури електронного простору двосторонньої комунікації між владою та громадою (довідка № 161-11/25 від 14.05.2025 р.); Слобожанської селищної територіальної громади Дніпровського району Дніпропетровської області при розробці стратегічної програми розвитку громади, зокрема, в частині розуміння електронної демократії як складової інфраструктури кризового реагування в умовах повномасштабного вторгнення РФ та обґрунтування необхідності адаптації інструментів е-партисипації до специфіки користувацьких практик мешканців громади (довідка № 03-0710/1469 від 03.06.2025 р.); Межівської селищної територіальної громади Дніпропетровської області при розробці стратегії розвитку громади стосовно впровадження стратегій електронної партисипації з урахуванням користувацького досвіду та потреб мешканців громади та моделювання механізмів залучення громадян до просторового планування в процесі післявоєнної відбудови за допомогою інструментів електронної участі та на основі принципів прозорості, інклюзивності та обґрунтованості прийняття рішень (довідка від 23.05.2025 р.); Любимівської сільської територіальної громади Дніпровського району Дніпропетровської області при розробці планів і програм розвитку громади в аспекті розуміння електронної демократії як інфраструктури кризового управління в умовах особливого правового режиму воєнного стану та впровадження у громаді цифрової партисипації як інструменту досягнення соціальної згоди, прозорості управління та легітимації управлінських рішень (довідка № 0707-910 від 03.06.2025 р.). Наукові результати, що отримані особисто авторкою в ході підготовки дисертаційної роботи, використовуються в навчальному процесі ННІ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» Українського державного університету науки і технологій в процесі викладання дисциплін «Регіональна економіка і європейське транскордонне співробітництво», «Світова економіка

знань» і «Розвиток мегаполісів і малих міст» (довідка № 01-26-687 від 20.05.2025 р.)

Особистий внесок здобувачки. Усі наукові результати, які отримані в дисертаційній роботі та винесені на захист, здобуті авторкою особисто й відображені у наукових публікаціях. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, ідеї та висновки, які є результатом самостійної роботи авторки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на сімох міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, а саме: II Науково-практична конференція студентів та молодих науковців «Сучасні виклики розвитку економіки, бізнесу та публічного управління й адміністрування» (ПДАБА, Дніпро, 12 листопада 2021); Дистанційній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Наука і техніка: перспективи XXI століття» (Дніпро, 24 березня 2022р.); VI Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти» (ОДАБА, Одеса, 09–10 травня 2024 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Science Of Post-Industrial Society: Globalization And Transformation Processes» (Вінниця – Відень, 5 липня 2024 р.); The 8th International scientific and practical conference «Science and Society: Modern Trends in a Changing World» (Vienna, Austria, July 8-10, 2024); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Публічне управління та адміністрування: євроінтеграційний поступ» (м. Івано-Франківськ, 30 травня 2025 р.); Науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених (УДУНТ–ПДАБА, Дніпро, 17 квітня 2025 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковано дисертанткою самостійно і у співавторстві у 12 наукових працях, серед яких: п'ять статей в наукових фахових виданнях України, сім публікацій – у матеріалах науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій – 4,75 друк. арк., з яких особисто авторці належить 3,8 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків по розділам, загальних висновків, списку використаних джерел та 6 додатків. Обсяг основного тексту дисертації (вступ, розділи та висновки) становить 194 сторінки. Робота містить 20 таблиць, 10 рисунків та 1 формулу. Список використаних джерел налічує 322 найменування, з них 170 кирилицею та 152 латиницею.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Концептуальне підґрунтя становлення теорії електронної демократії як інструменту публічного управління та адміністрування

Друга половина минулого століття позначена в історії серйозною кризою демократії, особливо несподіваною тому, що вразила вона передусім держави з найдавнішими демократичними традиціями та найвищим рівнем економічного розвитку. Деформація традиційних засобів соціального контролю, делегітимація політичної та інших форм влади, перевищення соціальних вимог до урядів над здатністю влади відповідати їм, політичні протистояння всередині демократичного табору та відсутність соціального консенсусу – ці прикмети часу дозволили дослідникам Й. Ватанукі, М. Крозьє та С. Гантінгтону вести мову про дисфункційність і аномію тогочасної демократії [1, р. 158–165]. Песимістичні висновки вчених базувалися на висновку, що наявні загрози демократії є іманентними процесами, породженими особливостями функціонування самого демократичного порядку.

З іншого боку, спостерігалася радикальна трансформація міжнародного політичного ландшафту в бік поширення демократичних практик в усьому світі – тренд, що отримав назву «демократизація». Поступово країни Південної Європи, Латинської Америки, Азії, а зрештою і євразійського соціалістичного табору здійснили перехід від недемократичних до демократичних форм правління [2]. Однак, за спостереженням політолога Ларрі Даймонда, насправді активно поширювалися лише зовнішні ознаки демократії, тобто електоральні процедури; ліберально-демократичні цінності пріоритету індивідуальних прав і свобод, верховенства права, захисту меншин, громадської участі у прийнятті владних рішень, які й складають ядро

демократії, демонстрували набагато повільніший темп культурної дифузії [3, р. 32]. Це додатково посилювало побоювання інтелектуалів стосовно майбутнього демократії. Усе це відбувалося на тлі стрімкого розвитку електронних технологій та наукових уявлень про отримання, передачу, збереження й опрацювання інформації. Швидка еволюція інформатики як науки супроводжувалася експоненційним поширенням використання електронно-обчислюваних машин та алгоритмічного й системного програмного забезпечення до них; основні практичні наслідки цієї еволюції полягали у прогресі електронно-комунікаційних мереж, мультимедіа, комп'ютерних технологій інформаційних процесів.

Виникнення концепту електронної демократії рівною мірою завдячує обом з вищезазначених тенденцій – певної зневіри в демократичну систему та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Наукові дискусії щодо майбутнього демократії, так само як футуристичний дискурс щодо передумов нового соціального порядку, зумовленого НТР, співпали у висновку щодо необхідності впровадження нових форм взаємодії органів управління та суспільства, яким управляють. Ідея використання нових інформаційно-комунікативних технологій як бази для цих форм виникла й розвивалася у руслі різних теоретичних напрямів, тому концептуальне підґрунтя електронної демократії пропонуємо розглядати «на перетині» розвитку трьох доктринальних конструктів, зображених на рис. 1.1

1. Першою серед них слід назвати **теорію постіндустріального суспільства**. Засновником її був професор Гарвардського університету Деніел Белл. У своїй праці «Прийдешне постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування» [4], опублікованій у 1973 р., Д. Белл поділяє розвиток західних суспільств на три стадії, дві з яких уже пройдені (доіндустріальна та індустріальна), постіндустріальна ж перебуває на стадії становлення. Якщо економічним базисом першої було аграрне виробництво, другої – важка індустрія, то в основі третьої лежить розвиток високих технологій, насамперед інформаційно-комунікаційних. Звідси інформація й

наука в постіндустріальному суспільстві стають безпосереднім фактором виробництва, а наукова праця – домінуючою сферою зайнятості.

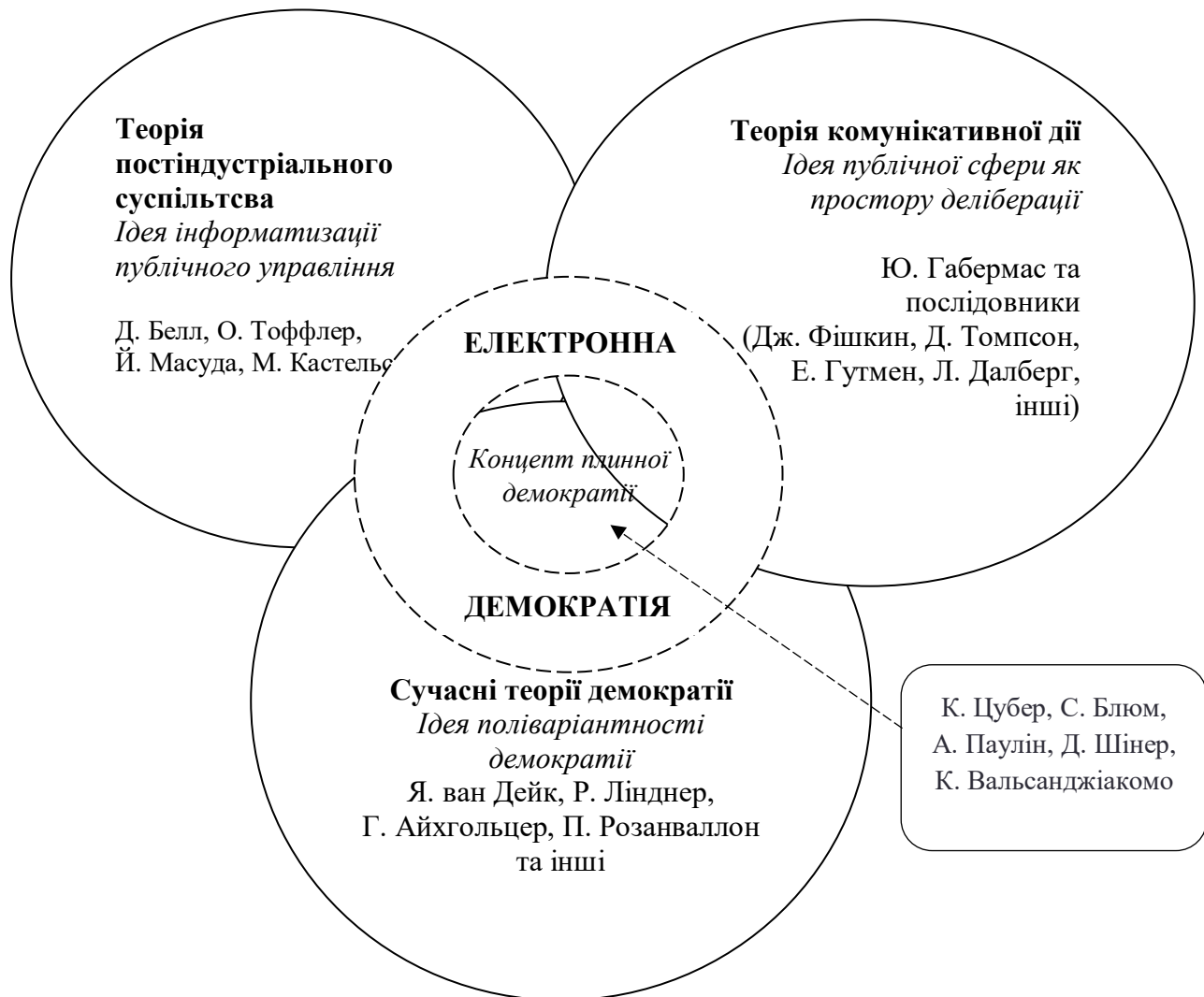

Рис. 1.1. Доктринальні конструкти концептуального підґрунтя електронної демократії

Джерело: побудовано авторкою

Це має фундаментальні наслідки для суспільного ладу: економіка розвивається з індустріальної стадії в інформаційно-сервісну, а домінування власників капіталу змінюється домінуванням власників наукового знання – спеціалістів [5, с. 14]. Тим самим науковець передбачає виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти чи технократи. На думку Д. Белла, технічна інтелігенція як політична сила ставить свої вимоги до влади згідно зі своїми інтересами, окрім того, сама

стає претендентом на підтримку громадськості, впливає на загальний соціальний етос і здатна створити необхідні механізми взаємодії влади з громадянами [6, с. 34-35].

Вагомий внесок у подальший розвиток теорії постіндустріального суспільства зробив американський соціолог Олвін Тоффлер. У своїй відомій праці «Третя хвиля» [7] вчений розглядає історію людства як зміну цивілізацій, зумовлену революціями («хвилями») технологічних перетворень: перша хвиля – аграрна революція – викликає до життя доіндустріальну цивілізацію, друга – промислова – індустріальну, а третя, інформаційна, початком якої О. Тоффлер визначає 50-ті роки минулого століття, – постіндустріальну цивілізацію.

Порівнюючи нову постіндустріальну еру з індустріальною, автор акцентує, що основними регулятивними принципами індустріальної цивілізації є стандартизація, концентрація та максимізація, а постіндустріальної – децентралізація й деконцентрація, що супроводжуються диверсифікацією суспільства та прискоренням змін. Ключовою галуззю постіндустріальної цивілізації виступає «інфосфера» – мобільна, технологічно-конвертована, інтерактивна, всюдисуща, сполучувана та глобальна, яка є інтегральним феноменом, що пронизує усі інші сфери буття людини та її життєдіяльності [8, с. 159].

Розвиток інфосфери поряд із зростанням соціальної цінності знань і освіти, а відповідно, й підвищенням кількості освічених громадян, спроможний, за О. Тоффлером, суттєво змінити характер демократії. По-перше, використання комп'ютерів та сучасних методів зв'язку модернізує електоральні традиції у бік «влади меншин»; по-друге, сприятиме втіленню в життя принципу «напівпрямой демократії» – переходу від репрезентації себе через обраних представників до репрезентації безпосередньої; по-третє, стимулюватиме децентралізацію як раціональне перерозміщення процесу ухвалення рішень [8, с. 373–383].

Подальше становлення теорії постіндустріального суспільства пов'язане з іменем японського дослідника Йонезі Масуди, який ввів у науковий обіг

поняття «інформаційне суспільство» (по суті, перевівши з японської на англійську поняття «joho shahai», що з 1964 р. визначало головний напрям обраної Японією політики, яка привела до стрімкого економічного розвитку) [9, с. 55]. У роботі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне» (1983 р.) дослідник визначає тотальну комп'ютеризацію наріжним каменем нового інформаційного соціуму. Саме вона змінить характер і функції фундаментальних економічних категорій – праці й товару, спрямує культурні цінності у бік постматеріалізму та індивідуальної самоактуалізації, визначить основним суб'єктом соціальної активності добровільні спільноти – групи соціально-економічних інтересів, які репрезентовані локальними та інформаційними спільнотами.

Ці добровільні спільноти, об'єднання яких стає можливим завдяки новітнім технологіям, за Й. Масудою, будуть рушійною силою трансформації існуючої політичної системи в демократію участі, яка ґрунтуватиметься на договореності та синергізмі. І саме інформаційно-комунікативні технології з їхньою можливістю забезпечення зворотного зв'язку створюють умови для трансформації демократії від «влади більшості» до «влади меншостей» та розвитку в напрямі автономного управління громадян, безпосередньої їхньої участі у політиці [10, с. 39].

Видатний соціолог Мануель Кастельс розвиває ідеї вже згаданих дослідників, говорячи про становлення «мережевого суспільства», фундаментальним інструментом розвитку якого виступає Інтернет. Світова мережа долає просторово-часові обмеження, надаючи можливості для об'єднання людей попри просторові відстані, при цьому швидкість інформаційних потоків сприяє миттєвій комунікації. Це надає науковцю підстави вважати Інтернет «глобальною електронною агорою» [11, с. 138], де кожен може висловити власну думку та об'єднуватися з однодумцями в соціальні рухи заради її захисту.

Саме Інтернет М. Кастельс називає «ідеальним інструментом сприяння демократії» [11, с. 155], роблячи акцент на місцевому рівні, де, на його думку, й

було закладено засади демократії громадян у кіберпросторі на основі формування мереж, заснованих на громадах. Головну роль у цьому процесі відіграли три соціальні сили: вже існуючі до моменту появи Інтернету громадські рухи в пошуку нових можливостей для самоорганізації та поширення своїх ідей; хакерський рух з його цінностями свободи та творчості; муніципальні уряди, які намагалися зміцнити свою легітимність через створення нових каналів участі громадян. Саме ці мережі вивели в кіберпростір інтереси, проблеми, цінності та голоси громадян, які досі були ізольовані як один від одного, так і від місцевих інституцій. М. Кастельс виділяє такі функції «заснованих на громадах мереж»: надання інформації від місцевих органів влади та громадських асоціацій (науковець називає це «технологічно модернізованою дошкою оголошень міського життя»); організація горизонтального обміну інформацією та електронного спілкування між учасниками в мережі; стимуляція підключення он-лайн для людей і організацій, які ще не були присутніми в Інтернеті [11, с. 143–144].

Водночас М. Кастельс, на відміну від Й. Масуди, не має оптимістичних ілюзій стосовно спроможності Інтернету змінити світ на краще. Технології, згідно з його поглядами, є важливим ресурсом соціальних трансформацій, але лише одним з них. Два інших – архітектура владних відносин і стрижневі культурні цінності – зі свого боку, підсилюють чи ослаблюють модернізаційний потенціал інформаційно-комунікативної мережі, і розвиненість технологічної складової зовсім «не означає, що з поширенням Інтернету без відповідної зміни контексту ми в змозі змінити поточну ситуацію» [11, с. 5]. І хоча всесвітня мережа, за М. Кастельсом, залишається ідеальним інструментом для сприяння демократії, «використання Інтернету спроможне як підсилити демократію шляхом підтримання знання та заохочення участі громадян, так і поглибити кризу політичної легітимності» [11, с. 157]. Іншими словами, Інтернет не в змозі врятувати демократію без відповідних трансформацій самої демократії.

Теорії постіндустріального суспільства, таким чином, відводять інформації та інформаційній техніці ключову роль у сучасному світі, яка

виявляє себе передусім у їхньому трансформаційному впливі на усталені практики діяльності всередині фундаментальних сфер реальності: економіки, політики, культури, повсякденності. Наочне узагальнення наукових думок щодо еволюції публічно-управлінської сфери в постіндустріальну епоху пропонуємо у вигляді таблиці; для порівняння до таблиці включено характеристики публічного управління індустріального суспільства (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Трансформація публічного управління в постіндустріальну епоху

Тип суспільства	Типовий суб'єкт публічного управління	Вісь публічного управління	Участь громадян в управлінні	Форма демократії
Індустріальне суспільство	Бюрократ	Вертикаль (ієрархія)	Делегування права ухвалювати управлінські рішення	Представницька Пряма (винятково)
Постіндустріальне суспільство	Технократ Добровільна спільнота Активний освічений громадянин	Горизонталь (мережа)	Участь у прийнятті управлінських рішень	Представницька Пряма Напівпряма (плинна)

Джерело: [12]

Підсумовуючи, зазначимо, що теорії постіндустріального суспільства заклали основи концепту електронної демократії передусім у частині визначення інформації та технічних засобів її поширення як суттєвого чинника демократизації сучасного суспільства, трансформації самої демократії як форми правління у бік ширшого залучення громадян у процеси управління завдяки інтерактивності. Як доводять дані таблиці 1.1, ця трансформація має різноаспектний характер і стосується суб'єктного складу публічно-управлінського апарату, його структури, конкретних практик політичної та громадської активності населення.

При цьому інформація та ІКТ виступають ресурсом, а не гарантом відповідних демократичних перетворень; чи буде розвиток суспільства слідувати тенденції демократизації, чи, навпаки, поверне до тоталітаризму – залежить від зусиль конкретного уряду та громадянського суспільства.

2. Вагомим внеском у концептуалізацію електронної демократії стала *теорія комунікативної дії*, запропонована видатним німецьким соціологом Юргеном Габермасом. Його роздуми про системні трансформації сучасного суспільства та особливості демократичних процесів стали точкою відліку багатьох наукових дискусій, безпосередньо вплинувши на розвиток ідей стосовно ролі інформаційно-комунікативних технологій у демократичному управлінні. Свою теорію Ю. Габермас будує через критичне переосмислення концепції соціальної дії М. Вебера, який запропонував класифікацію соціальних дій, засновану на критерії ступеню раціональності. Для М. Вебера раціоналізація соціальної дії є загальноісторичною тенденцією, відповідно, сучасне йому індустріальне суспільство він вважає суспільством целераціональної дії, яка передбачає раціональне співвідношення між метою поведінки та засобами її досягнення [13, с. 20–21]. Ю. Габермас, своєю чергою, заперечує подібну абсолютизацію інструментального розуму; на його думку, сьогоденню властиве інше прочитання раціональності – раціональності комунікативної, з орієнтацією на взаємодію, засновану на розумінні.

Мова і мовлення як засоби комунікації в концепції Ю. Габермаса набувають значення соціокреативного чинника, бо саме вони об'єднують індивідів у суспільство, виступаючи інструментом взаємного розуміння. При цьому автор виділяє дві форми комунікації: комунікативна дія, що являє собою акт соціальної інтеракції, який координується мовленням та націлений на обмін інформацією, та дискурс – мовлення, спрямоване на порозуміння та досягнення згоди в разі виникнення проблем у комунікативній дії [14, с. 84]. Дискурс, таким чином, виступає втіленням комунікативної раціональності, що асоціюється з невимушеним об'єднанням, створенням консенсусу, подоланням учасниками дискурсу вихідних суб'єктивних поглядів на користь мотивів

раціональної згоди [15, с. 84]. Учасниками дискурсу можуть бути як індивіди, так і соціальні спільноти – носії певних інтересів. Важливо підкреслити визначальну конфліктну природу дискурсу й спрямованість на раціональне вирішення суперечностей за допомогою аргументації.

За Ю. Габермасом, подолати сучасну кризу демократії спроможна заснована на теорії дискурсу деліберативна модель демократії. За такої моделі демократична державна влада не є владою сили та примусу; вона породжується комунікативними засобами в практиці самовизначення громадян держави та стає легітимною за рахунок того, що захищає цю практику шляхом інституціалізації публічної свободи. Тобто демократія в такому розумінні рівносильна політичній самоорганізації суспільства [16, с. 289].

Взагалі демократична держава як асоціація рівних і вільних носіїв права інтегрується трьома ресурсами: ієрархічною регулятивною інстанцією адміністративної влади, децентралізованою регулятивною інстанцією ринку та комунікативно (через мас-медіа) створеною солідарністю громадянського суспільства (саме публічна комунікація є необхідним ланцюгом між політичною автономією індивіда та формуванням політичної волі всіх громадян). Деліберативна модель передбачає зсув рівноваги у відносинах влади, ринку та ЗМІ; «дійсна державна гарантія рівних приватних свобод громадянам можлива лише в тому випадку, якщо ці громадяни в ролі демократичних співзаконотворців користуються наданими їм правами на комунікацію та участь в дусі *інтерсуб'єктно здійснюваної політичної автономії*» (курсив Ю. Габермаса) [16, с. 291]. Отже, публічність виступає обов'язковою умовою політичної комунікації, без якої деліберативна демократія неможлива.

Медіа-дискурс, таким чином, даючи простір для висловлювань усім спільнотам, формує суспільну думку, інституціалізація якої у вигляді електоральних рішень є проявом трансформації комунікативної влади в адміністративну. Для відповідності деліберативній демократії процес дискурсу, як стверджує Ю. Габермас, має відповідати таким вимогам: 1) інклюзивність –

жоден з учасників не має бути виключеним з дискурсу; 2) автономія – в процесі дискурсу в усіх мають бути рівні можливості репрезентувати власні та критикувати інші думки; 3) досконале виконання – учасники мають бути здатними поділити претензії інших на справедливість; 4) нейтралізація сили влади – жодні соціальні відмінності між учасниками не можуть впливати на досягнення консенсусу; 5) транспарентність – відкритість цілей та намірів учасників [17, р. 98]. За умови відповідності всім вимогам дискурсу створюється «спільна воля за рахунок врівноваження інтересів і досягнення компромісу, за рахунок целераціонального вибору засобів, морального обґрунтування і перевірки на юридичну зв'язковість» (*курсив Ю. Габермаса*) [16, с. 289], тобто реалізується деліберативна модель демократії.

Топосом реалізації дискурсу в концепції Ю. Габермаса є публічна сфера – певний простір (здебільшого реальний в умовах раннього індустріалізму – салони, кофейні, бібліотеки – і переважно віртуальний – І-форуми, соціальні мережі, месенджер-канали – в сучасності), де й відбувається колективна рефлексія з приводу значущих подій. Публічна сфера виступає головною умовою існування громадянського суспільства, середовищем соціально-політичної інтеграції, простором встановлення зв'язку між політикумом і його соціальним середовищем та пошуку рішень актуальних питань [18, р. 15]. Відповідно, розвиток електронних та цифрових медіа суттєво трансформує публічну сферу, а звідси здійснює прямий вплив на впровадження принципів демократії в дійсність – як позитивний, так і негативний. Резюмування поглядів Ю. Габермаса щодо наслідків медіатизації для демократії взагалі та публічної сфери зокрема пропонуємо в таблиці 1.2.

Наведене дозволяє зазначити, що мислитель всебічно і критично розглядає трансформаційний вплив нових інформаційно-комунікативних засобів на демократичні процеси, роблячи акцент на зонах ризику. Однак при цьому важливо підкреслити, що Ю. Габермас не визначає цифрові медіа продуцентом цього ризику – вони в його теорії виступають радше як інструмент, що може загострити як перспективи, так і загрози, з якими вже

стикається сучасна демократія, більш того, які іманентні їй. І подолати цю чергову кризу демократії, за Ю. Габермасом, можна завдяки реалізації деліберативної моделі, яка постулює необхідність інтегрувати індивідуальні інтереси приватних осіб із суспільним інтересом, загальним для всіх громадян, шляхом аргументації та консенсусу.

Таблиця 1.2

**Можливості та виклики демократії в епоху цифрових медіа
(за Ю. Габермасом)**

Характеристика сучасних медіа	Трансформація публічної сфери (ПС)	Можливості демократії	Виклики демократії
Швидкість і масштабність інформаційно-комунікативних потоків	Розширення ПС поза межами національних територій	Поширення інформації щодо деліберативних цінностей і процедур	Погіршення якості дискурсу, фейкова інформація, «демократія постправди»
Доступність медіа	Зростання інклюзивності ПС	Потенціал політичної мобілізації	Дестабілізація демократії ультраправим авторитарним популізмом
Платформізація медіа	Маркетизація ПС	Посилення інтерактивності у комунікації влади і громадян	Комодифікація аудиторії за допомогою банків персональних даних і прогнозування поведінки споживачів
Персоналізація («сингуляризація»*) контенту	Фрагментація ПС	Репрезентація широкого спектру думок	Профанація дискурсу, диференційованість громадянського суспільства

Джерело: [18].

**термін Ю. Габермаса*

Ідеї Ю. Габермаса здійснили значний вплив на європейську управлінську та політичну науки. Концепт деліберативної демократії став одним зі стрижневих елементів адміністративно-управлінської доктрини відкритого уряду, яка постулює добрі відносини між урядом та громадянами, засновані на доступності, чуйності і підзвітності, як основу раціональної і ефективної діяльності уряду [19]. Концепції комунікативної дії, дискурсу, публічної сфери

виступили теоретичною базою для праць багатьох визнаних дослідників електронної демократії: Г. Айхгольцера, П. Гербаудо, Л. Далберга, Дж. Коена, Р. Лінднера, А. Фанга та ін. [20; 21; 22; 23; 24].

3. Конструюючи пізнавальний абрис електронної демократії, неможливо залишити поза увагою *сучасні теорії демократії*. Тут нас цікавлять як класифікації демократії, запропоновані сучасними зарубіжними науковцями, так і наукові погляди щодо закономірностей та специфіки розвитку демократичних процесів взагалі.

Важливість розуміння особливостей конкретного демократичного режиму для впровадження засобів електронної демократії очевидна; за словами видатного дослідника Бенджаміна Барбера, «тільки тоді можемо зрозуміти, як техніка впливає на демократію, коли розуміємо характер і тип самої демократії» [25, р. 42]. Взагалі демократія як спосіб організації управління суспільством, за якого рішення щодо визначних соціальних подій та актів ухвалює більшість, являє собою певного роду ідеальний тип – абстрактне уявлення, суто теоретичний конструкт, який втілюється в реальне життя за різними сценаріями залежно від конкретного суспільства, в якому це втілення відбувається. Цей факт дає науковцям змогу вести мову не про демократію, а про «демократії» – окремі конфігурації демократичного управління, що в типовий спосіб продукуються в певних соціальних умовах.

Зазначимо, що термін «конфігурація» щодо демократії обраний нами не випадково і не як данина модній сьгодні термінології. На наш погляд, поняття «конфігурація» у розумінні «взаємне розташування частин або елементів у певній формі, фігурі чи комбінації» [26] більше відповідає розмежуванню різних видів демократії, ніж традиційні «тип» чи «вид», бо, по-перше, семантично відображує внутрішній склад конкретної моделі демократії як набір різних елементів (принципів, характеристик), а по-друге, має конотацію процесуальності, незакінченості, потенційної змінюваності, що дійсно притаманно сучасній демократії.

Взагалі в соціальних науках виділяють пряму і представницьку демократії. Пряма демократія надає громадянам більше можливостей для участі в управлінні – люди самі голосують за політику та закони, тоді як демократія представницька означає делегування цього права обраним політикам, які й роблять це від імені вибірців. Водночас сьогодні в чистому виді пряма та представницька демократії не зустрічаються; переважним чином існують комбінаторні моделі, що поєднують окремі характеристики згаданих видів демократії. Зазначимо, що цих моделей існує велика кількість, досить багато й їхніх класифікацій за різними критеріями; нас у першу чергу цікавлять ті, що стосуються можливості використання інформаційно-комунікативних технологій.

Наприклад, Ян ван Дейк, аналізуючи трансформації демократії в епоху цифрових медіа, запропонував типологію з шести моделей, які різняться за ступенем представницькості та глибиною участі; за його висновком, конкретній моделі демократії відповідає особливий різновид демократії електронної. Дві з моделей – легалістична та конкурентна – орієнтовані на державу та інституційні процедури; інші чотири – плебісцитарна, плюралістична, партисипаторна й лібертарна – тяжіють до громадянського суспільства та ширших практик залучення (рис. 1.2). Ці конфігурації ілюструють, як різні моделі демократії можуть адаптувати цифрові інструменти відповідно до власної логіки політичної взаємодії [27].

Підтримуючи тезу Я. ван Дейка про те, що е-демократія будується на основі конкретної моделі демократії, Ральф Лінднер та Георг Айхгольцер водночас полемізують з ним стосовно кількості конфігурацій. Автори стверджують, що безліч існуючих різновидів демократії шляхом абстрагування можна звести до трьох ідеально-типових моделей: ліберальної, деліберативної та партисипаторної. На підставі критеріїв «загальність – представництво» щодо прийняття політичних рішень та «ефективність – участь» щодо головної мети демократії автори виділяють названі три типи моделей демократії.

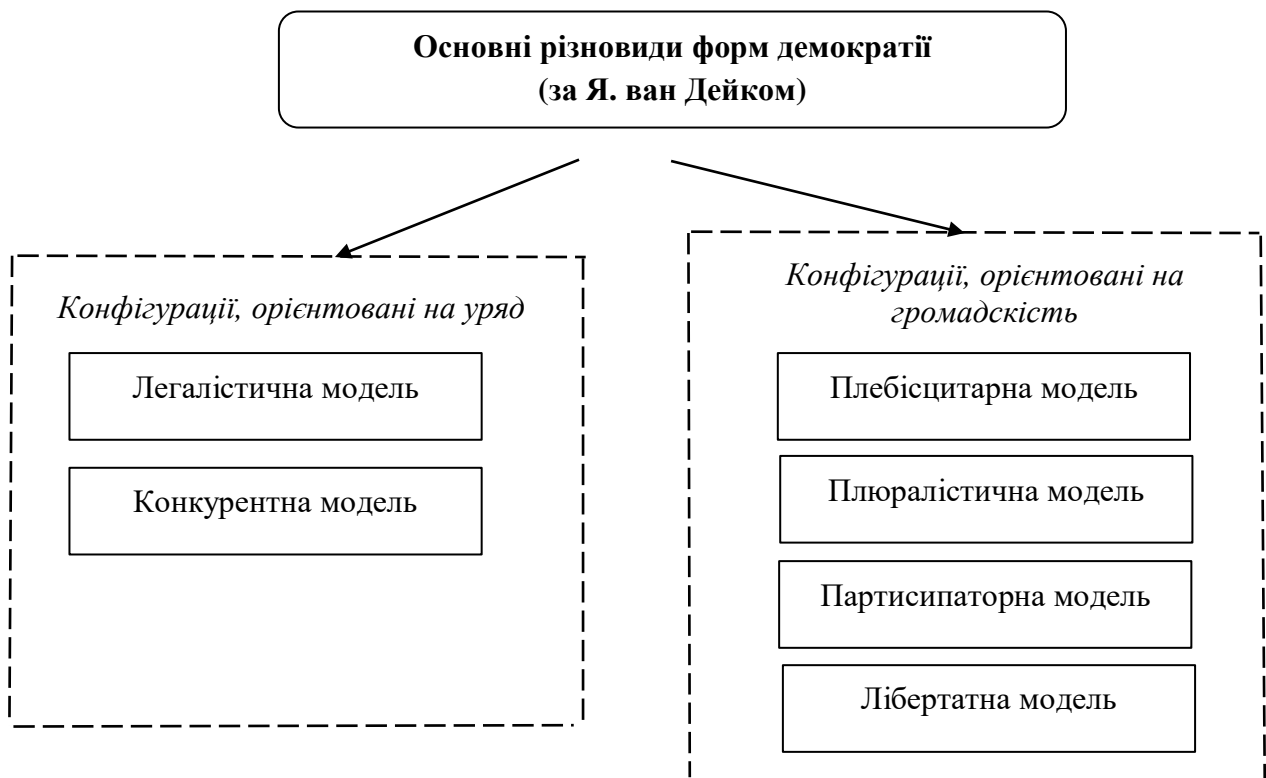

Рис. 1.2. Типологія форм демократії за Яном ван Дейком

Джерело: побудовано автором на основі [27]

Так, ліберальна модель трактує громадян як пасивних одержувачів інформації, а інструменти цифрової демократії – як канали для зворотного зв'язку й підвищення прозорості. Хоч така модель і домінує у практиці, її потенціал до еволюції участі обмежений [22, р. 13]. Громадськість має невелике значення у взаємодії, окрім участі у виборчих опитуваннях або під час віддачі голосів на виборах. Відповідно, й електронна підтримка в цій моделі потрібна лише у вигляді інформаційного супроводу передвиборчої кампанії та попередніх досліджень громадської думки щодо політичних вподобань електорату [28, р. 51].

Натомість деліберативна модель, опираючись на концепцію Ю. Габермаса [22, р. 14], розглядає демократію як публічну комунікацію громадян, спрямовану на раціональне обговорення спільного блага. Тут цифрові технології слугують простором для дискусії, обміну аргументами й

формування консенсусу. При цьому дослідники зазначають, що хоча стандарти Ю. Габермаса щодо деліберативного дискурсу є скоріше соціальним ідеалом через важкість їх досягнення, до них треба прагнути, оскільки вони сприяють інклюзивності та змістовності дискусій [29].

Партисипаторна модель акцентує на прямій участі громадян в управлінні – зокрема через електронні петиції, бюджети участі, цифрові референдуми. У ній демократія стає процесом постійного залучення, а не лише періодичного голосування, розширює горизонти участі громадян в управлінні – і водночас ставить до них досить високі вимоги в аспекті самоорганізації як громади [22, р. 13].

Ці моделі відображають не лише різні уявлення про «добру демократію», а й різні трактування участі. Так, деякі вчені пропонують розглядати участь у двох аспектах: по-перше, як отримання громадянами інформації від органів влади про запропоновані дії; по-друге, як вплив громадян на владу для прийняття остаточних рішень. Інші дослідники заперечують таке розширення, аргументуючи, що процес надання й отримання інформації не може вважатися участю; він є лише допоміжним моментом у забезпеченні громадян інструментами участі [30, р. 38].

Енрієта Арагонес та Сантьяго Санчес-Пагес роблять акцент на прийнятті політичних рішень як головній функції участі: «демократія участі – це процес колективного прийняття рішень, який поєднує в собі елементи як прямої, так і представницької демократії: громадяни мають право приймати рішення щодо політичних пропозицій, а політики беруть на себе роль реалізації політики. У цій системі межа, до якої громадяни можуть впливати на політику та визначати соціальні пріоритети, безпосередньо залежить від рівня, до якого вони вирішують брати участь у процесі» [31, р. 56].

Протилежної позиції дотримуються Р. Лінднер та Г. Айхгольцер, які зазначають, що громадська участь виходить далеко за рамки процедур колективного прийняття рішень [22, р. 13]. Петрус Брайнард поділяє цю думку, підкреслюючи, що прийняття рішень – це лише частина формування суспільної

політики, тоді як громадська участь стосується передусім саме розробки та реалізації політики [32, р. 109]. Саме таке розуміння участі й покладено в основу партисипаторної демократії.

Партисипаторна демократія нерозривно пов'язана з інтерактивністю публічного управління, що особливо помітно в аспекті участі у прийнятті рішень. На відміну від ліберальної моделі, де така участь обмежується виборами та референдумами, цифрові інструменти (наприклад, петиції) відкривають можливості для постійного реагування громадян на дії влади та впливу на управлінські рішення. Таким чином, ІКТ стають каналом актуалізації суспільних запитів, формуючи ядро партисипаторної моделі.

Як зазначають Р. Лінднер і Г. Айхгольцер, кожній із демократичних конфігурацій – ліберальній, партисипаторній, деліберативній – відповідає певний тип е-демократії, проте лише останні дві моделі дійсно можуть слугувати її теоретичною основою [22, с. 20]. Р. Бекон додає, що хоча цифрові інструменти використовуються в усіх формах демократії, лише деякі з них реально підсилюють участь громадян у політичному процесі [33].

Поділяючи цю позицію, ми виходимо з того, що ліберальна модель мінімізує як залучення громадян, так і роль цифрових засобів. Натомість деліберативна й партисипаторна моделі надають широкі можливості, особливо помітні на регіональному рівні – у контексті прямого контакту між громадою і владою, адаптації до локальних потреб та посилення довіри. Отже, для побудови евристичної моделі аналізу електронної демократії на регіональному рівні найбільш релевантними ми вважаємо партисипаторну й деліберативну моделі. Перша підкреслює відкритість, доступність і рівність участі, друга фокусується на якості обговорення та досягненні узгоджених рішень. Обидві виходять із того, що громадська активність є нормою, а не винятком, і найбільш повно реалізуються саме на локальному рівні. Це дозволяє осмислювати електронну демократію не як цифрову копію традиційних процедур, а як простір формування нової якості політичної участі.

Говорячи про конфігурації демократії та їхню можливу дигіталізацію, неможливо оминати увагою концепт *плинної демократії* (Liquid Democracy), який останнім часом активно розробляється зарубіжними теоретиками е-демократії. Від уже розглянутих нами конфігурацій ця відрізняється тим, що зосереджується не стільки на трансформації змістових характеристик демократії, скільки на корінній зміні організаційної форми прийняття рішень – як електоральних, так і управлінських. Інакше кажучи, вона зосереджена не на дорадчій чи комунікативній взаємодії громади з владою, а на безпосередньому оперуванні правом ухвалення рішень. Якщо партисипативна демократія передбачає залучення громадян до процесів обговорення, планування та реалізації політик, а деліберативна – до колективного осмислення й узгодження рішень у публічному дискурсі, то плинна демократія віддає громадянам контроль над самим актом голосування, дозволяючи їм прямо або через делегатів впливати на результат.

Плинна демократія, як і деліберативна та партисипаторна, поєднує риси прямої та представницької, передбачаючи наявність егалітарності прямої демократії та доповнюючи її експертним супроводом за прикладом демократії представницької. Але якщо партисипативна та деліберативна моделі діють до або поза актом голосування, то плинна демократія працює всередині нього, трансформуючи саму архітектуру представництва.

Тут слід оговорити, що наразі в теоретичному полі дослідження плинної демократії спостерігається наявність певної термінологічної плутанини. Це передусім притаманно зарубіжній науці, де поряд із категорією Liquid Democracy зустрічаються семантичні конструкції Delegative Democracy (делегативна демократія) [34], Fine-Grained Representative Democracy (деталізована представницька демократія) [35, р. 73], Emergent Democracy (емерджентна демократія) [36], Viscous Democracy (клейка демократія) [37], Pairwise Liquid Democracy (парна плинна демократія) [38] і Interactive Democracy (інтерактивна демократія) [39], що мають спільну денотативну референцію. У вітчизняному науковому просторі теж існує певна варіативність

термінів, зумовлена здебільшого нюансами перекладу лексеми Liquid: так, цей феномен іменують «гнучкою демократією» [40], «ліквідною демократією» [41], «рухливою демократією» [42] і навіть «рідкою демократією» [43].

Зі свого боку, можемо навести такі аргументи в підтримку вибору лексеми «плинна». З наведених термінів «рухливий» найменшим чином відповідає першоджерелу, не являючись прямим тлумаченням англійського «liquid». Серед решти найбільші зауваження викликає епітет «рідка», бо у філософсько-соціальному вжитку «liquid» не означає «рідина», а метафорично вказує на несталість, текучість, змінність. Саме тому «плинна» – більш адекватний переклад, тоді як значення «рідкої» передусім стосується фізичних якостей (на зразок «рідкий метал» або «рідкий ґрунт»), що в даному контексті виглядає недоречним.

«Ліквідна» та «гнучка» виглядають більш слушно, але перший термін має стійку економічну конотацію, що може зумовити нерелевантні асоціації, а другий надмірно узагальнений і здебільшого використовується у публічному дискурсі для позначення адаптивних чи компромісних характеристик, що не дозволяє належним чином відтворити ідею Liquid Democracy. На користь вибору слова «плинна» вказує й українська перекладацька традиція: саме зв'язка «liquid – плинний» закріпилася у фаховому вжитку при тлумаченні праць відомого мислителя Зігмунта Баумана, зокрема, «плинна модерність», «плинна повсякденність» тощо [44].

По суті, плинна демократія покликана подолати такий недолік прямої демократії, як недостатня компетентність пересічного громадянина для вирішення широкого кола державних питань. Розв'язання цієї проблеми в плинній демократії пропонується за рахунок гнучкого розпорядження громадянина власним голосом: він може або голосувати самостійно, або передати своє право вибору іншому громадянину, якого вважає більш компетентним у предметі голосування. Громадянин, що отримав право проголосувати за інших, може використати його самостійно або делегувати іншій особі. Підсумкове голосування, таким чином, відбувається однією

особою, але в кількості загальної чисельності виборців, яких вона репрезентує [45, р. 116].

Важливою складовою плинної демократії є компонент миттєвого відкликання – кожен громадянин має право у будь-який час припинити представницькі відносини з певною особою, якщо вирішить, що самотійно або через когось іншого ефективніше захистить свої інтереси. І хоча це не вплине на вже ухвалені рішення, прийняті під час делегування, майбутні голосування відбуватимуться вже з урахуванням нової інформації [46, р. 166].

Вважаємо, що модель плинної демократії являє собою цікавий та евристично корисний матеріал, що заслуговує на більш прискіпливий розгляд у контексті можливостей електронної демократії в умовах українського сьогодення. До безумовно сильних сторін цього інструменту належать гнучкість, швидкість реакції на актуальні процеси, варіативність ухвалення рішень та можливість використати позицію експерта як власний голос.

Проведений огляд здобутків теорії демократії дозволяє зазначити наявну тенденцію до аргументування дослідниками слабкості представницької моделі демократії в тому вигляді, в якому вона реалізована в сучасному світі, та конструювання нових конфігурацій демократії, які б поєднували переваги прямої та представницької моделей. При цьому інформаційно-комунікативним технологіям відводиться ключова інструментальна роль у реалізації цих нових конфігурацій: саме вони сприяють швидкому поширенню інформації управлінського та політичного змісту й забезпечують широкий доступ до неї, створюють канали комунікації між владою та громадськістю, дозволяють якнайширшим масам брати безпосередню участь у формуванні політичного порядку денного, ставити першочергові завдання органам публічного управління та слідкувати за їх вирішенням. Евристично продуктивними для нашого подальшого аналізу вважаємо деліберативну, партисипаторну та плинну моделі демократії як конфігурації з широкими можливостями використання ІКТ.

Таким чином, можемо зазначити, що теорія постіндустріального суспільства, теорія комунікативної дії та теорії демократії запропонували новий погляд на соціальний світ і демократичні процеси в ньому. Згідно з основними положеннями зазначених концепцій, парадигмальна трансформація соціуму, зумовлена стрімким розвитком технічних засобів для передавання інформації, безпосередньо впливає на структуру публічного управління, склад його суб'єктів та їхні форми участі в управлінні. Демократичне врядування набуває нових конфігуративних форм, заснованих на поєднанні й балансі прямої та представницької демократії, стаючи більш відкритим, транспарентним та інклюзивним. Електронні та цифрові медіа завдяки такій властивості, як інтерактивність, створюють особливе комунікативне поле – публічну сферу, де, з одного боку, відбувається консолідація громадян у спільноти, об'єднані загальними інтересами, з іншого – триває діалог між публічною владою та спільнотами громадян, продукуються альтернативні дискурси і в ідеалі на ґрунті деліберативності дискурсу ухвалюються рішення, засновані на раціональній суспільній згоді щодо публічних інтересів. Це поєднання соціальних умов та технічних можливостей і створює необхідний контекст для виникнення електронної демократії.

1.2. Проблемні аспекти та дефінітивні кордони поняття електронної демократії

Розглядаючи електронну демократію як багатовимірне явище сучасного публічного управління, вважаємо доцільним застосування міждисциплінарного підходу, що поєднує аналітичні інструменти інституціонального аналізу, соціології участі, цифрових студій і публічного адміністрування. Такий підхід, інтегрований із концептуальним аналізом, дозволяє вийти за межі технологічного або нормативно-процедурного розуміння електронної демократії й аналізувати її як феномен, що виникає у взаємодії технологічного

середовища, інституційного устрою та соціальної дії в чіткому визначенні змістовних ознак (рис. 1.3).

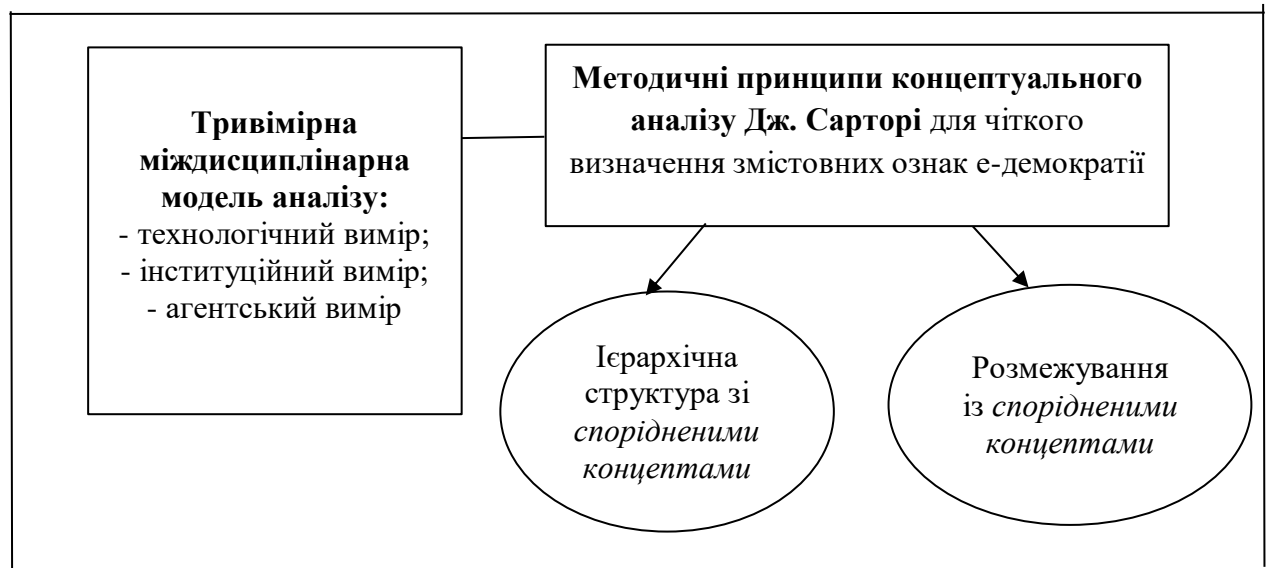

Рис. 1.3. Методологічна рамка визначення сутності та змісту електронної демократії

Джерело: авторська розробка на підставі [47]

Ключовим аналітичним інструментом у дослідженні електронної демократії ми пропонуємо вважати **тривимірну модель аналізу**, яка охоплює:

- *технологічний вимір* (цифрова інфраструктура, функціонал платформ, доступність ІКТ);
- *інституційний вимір* (нормативно-правові механізми, політика відкритості, адміністративні процедури);
- *агентський (акторний) вимір* (мотивації й практики громадян, активістів, службовців у цифровому просторі).

У сукупності ці компоненти дозволяють інтерпретувати електронну демократію як процес взаємодії технологій, норм і дій, специфічний для кожного соціально-політичного контексту. Такий підхід фокусується на емпіричних проявах електронної демократії та ґрунтується на міждисциплінарній методології, що поєднує елементи інституційного аналізу, соціології участі, цифрових студій і публічного адміністрування.

Водночас на концептуальному рівні електронна демократія потребує чіткого дефінітивного окреслення. Цей підхід відповідає методологічним принципам концептуального аналізу, сформульованим Джованні Сарторі [47]. Дослідник закликав до логічної строгості у створенні соціально-наукових понять, зокрема через процедури інтенціонального й екстенціонального аналізу понять, тобто уточнення їх внутрішнього змісту та емпіричного охоплення. Запропонований ним принцип «ladder of abstraction» (драбина абстракції) радить уникати надто широких або, навпаки, вузьких концептів, які не дозволяють коректного порівняння. Дж. Сарторі наголошував на небезпеці «розтягування понять» (conceptual stretching) при перенесенні їх у нові контексти без уточнення інтенціоналу [47, р. 1036]. Такий дослідницький ракурс вимагає чіткого визначення змістових ознак електронної демократії, побудови її ієрархічної структури та розмежування із суміжними концептами (електронне урядування, цифрова участь тощо), що дозволить уникнути аналітичної плутанини й забезпечити теоретичну точність та порівнюваність складних соціальних феноменів.

Як було зазначено в попередньому підрозділі, сучасність характеризується початком нової епохи публічного управління та адміністрування, яка характеризується інтеграцією цифрових технологій в управлінські процеси. У науці публічного управління це зумовило появу низки термінів, що описують процеси взаємодії громадян із владою в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій. Поняття електронної демократії (electronic democracy) є одним із ключових у цьому дискурсі, однак поряд із ним активно вживаються інші категорії: цифрова демократія (digital democracy), кібердемократія (cyber democracy), віртуальна демократія (virtual democracy), онлайн-демократія (online democracy), мережева демократія (networked democracy) тощо. У багатьох випадках ці категорії використовуються як синоніми або взаємозамінні, що створює теоретичну розмитість і термінологічну плутанину.

У такій ситуації вважаємо за необхідне здійснити уточнення дефінітивних меж між *спорідненими концептами*, виокремлення їх змістових відмінностей та класифікацію сучасних наукових підходів до вивчення феномена електронної демократії. Такий підхід дозволить систематизувати наукову термінологію та закласти основу для подальших емпіричних досліджень цифрових практик деліберації та партисипації.

Взагалі поняття електронної демократії закріпилося в науковому обігу наприкінці 1990-х – на тлі поширення Інтернету та становлення цифрових форм комунікації. Проте вже у 2000-х роках спостерігається розширення термінологічного поля: з’являються або активізуються альтернативні дефініції, які, залежно від контексту, або частково дублюють базове поняття, або формують відносно автономні концептуальні рамки.

Так, поняття *цифрова демократія* стало широко використовуваним у дослідженнях, що акцентують саме цифрову інфраструктуру демократичної участі. На відміну від електронної демократії, яка охоплює і «доінтернетні» технології (телебачення, телефон, радіо), цифрова демократія асоціюється переважно з мережевими децентралізованими платформами, вбудованими у Web 2.0 і Web 3.0-середовище [48].

Термін *кібердемократія*, активно вживаний у 2000-х, фокусується на Інтернеті як середовищі політичної самоорганізації, з особливою увагою до ідеї відкритого публічного простору, здатного конкурувати з традиційними політичними інститутами [49]. У сучасному науковому обігу термін сприймається як рання фаза дискурсу про цифрове громадянство, початкові форми розвитку цифрового суспільства як суб’єкта, здатного впливати на прийняття політичних рішень [50].

Віртуальна демократія – концепт, що описує повністю онлайн-взаємодію громадян із державою. На відміну від е-демократії, яка переважно доповнює традиційні інститути новими каналами, віртуальна демократія передбачає радикальний перехід усіх процедур до цифрового простору [51]. Такий підхід

постулює створення віртуального поліса, де вся політична діяльність відбувається у віртуальному середовищі.

Онлайн-демократія – найменш специфікований термін, який, як правило, використовується як синонім електронної демократії, з акцентом на канали зв'язку, а не на концептуальну структуру. В академічній літературі функціонує переважно в описових і технічних контекстах [52].

Нарешті, *мережева демократія* вирізняється найвищим ступенем новизни та радикальності. Вона фокусується на горизонтальній організації політичної участі через цифрові мережі, із мінімальною або взагалі відсутньою роллю державних інститутів [53]. Це бачення спирається на логіку самоорганізації, децентралізації та краудсорсингу як альтернативу репрезентативній демократії. Саме тому низка дослідників трактує мережеву демократію як утопічний постінституційний проект, що ще не набув повноцінної реалізації, але активно моделюється у практиках цифрової участі [29]. Важливо зазначити, що епітет «утопічний» у даному контексті позбавлений негативної конотації знецінення, означає не «нездійсненне», а радше «перспективне», «програмне», те, що ще не набуло чіткої реалізації, але присутнє як ідеал.

Таким чином, аналіз літератури свідчить про фрагментацію поняттєвого поля, що вимагає чіткого визначення семантичних меж між термінами, а також побудови узагальненої типології підходів до електронної демократії. Тому для виявлення смислових відмінностей між термінами, що функціонують як синоніми або варіації (споріднені поняття) терміна «електронна демократія», було обрано метод фрейм-аналізу. Такий підхід дає змогу виявити, які смисли конструюють і нормалізують різні дефініції, що використовуються в науковому, політичному та освітньому дискурсі.

Для нашого наукового завдання найбільш евристично корисною вбачається версія фрейм-аналізу, запропонована Робертом Ентманом. На думку вченого, фрейм-аналіз передбачає вивчення того, які аспекти реальності акцентуються у висловлюваннях, яке пояснення їм надається, які цінності

підкреслюються та яке рішення або дія пропонується. У цьому розумінні поняття «фрейм» розглядається як когнітивна структура, що формує специфічне бачення феномена, задаючи напрямок його інтерпретації [54, р. 52]. Обрана стратегія дозволяє розглядати термінологічні конструкції не як формально-лексичні маркери, а як носії певних смислових порядків, які репрезентують різні бачення демократії в умовах цифрової трансформації. Фрейм-аналіз у цьому випадку водночас може виступати інструментом як семантичного моделювання, так і інтерпретації ідеологічних кодів, що лежать в основі використання певних понять у дискурсі; за логікою нашого дослідження, нас цікавить передусім перший аспект.

Для кожного терміна було відібрано та узагальнено низку академічних і публіцистичних визначень (2010–2024 рр.), зокрема з публікацій таких авторів, як С. Берг, Дж. Гофман, Я. ван Дейк, М. Кастельс, А. Чедвік та ін. Дефініції були зіставлені та проаналізовані з погляду фреймових структур.

Методологічні та процедурні деталі дослідження наведені в Додатку Б. Дослідження проводилося за комбінованою схемою:

1. Індуктивне кодування: на основі відкритого читання текстів виявлялися повторювані семантичні домінанти – ключові слова, метафори, логічні вузли аргументації.
2. Категоріалізація: виокремлені елементи групувалися в узагальнені семантичні фрейми, які репрезентують ідеологічний та концептуальний вектор терміна.
3. Формалізація фреймів: кожен термін описувався за єдиною схемою: «Центральний фрейм → Що в центрі уваги → Ключові акценти → Цінність/нормативна орієнтація».
4. Порівняльна інтерпретація: на завершальному етапі здійснювався аналіз взаємовідношення між фреймами, зокрема:
 - ступінь збігу/розмежування між термінами;
 - домінування певних ціннісних структур (наприклад, технологічної ефективності, автономії, партисипації);

– роль «електронної демократії» як парасолькового (узагальнюючого) поняття.

Результати проведеного фрейм-аналізу представлені в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Порівняльна таблиця семантичних фреймів електронної демократії

Термін	Центральний фрейм	Що в центрі	Ключові акценти	Цінність	Приклад джерел
Цифрова демократія	Інфраструктурно-технологічний	Цифрові системи, відкриті дані, платформи	Масштабованість, ефективність, модернізація	Оптимізація врядування через цифрові інновації	van Dijk (2000); Berg & Hofmann (2021); Chadwick (2006); OECD (2020)
Кібердемократія	Кіберпростір як нова публічна сфера	Інтернет як простір свободи та самовираження	Альтернативність, автономія, децентралізація	Нова політична суб'єктність поза традиційною владою	Fajemisin (2012); Loader & Mercea (2011); Castells (2007)
Віртуальна демократія	Повна цифровізація процедур	Онлайнова реалізація усіх демократичних функцій	Швидкість, зручність, відмова від офлайну	Раціоналізація політики, демократизація повсякдення	Huda & Rusfian (2020); Sæbø et al. (2008)
Онлайн-демократія	Інтернет як канал комунікації	Інструменти зворотного зв'язку та взаємодії	Інтерфейсність, інтерактивність, доступність	Зменшення бар'єрів участі, ефективна комунікація	Breindl & Francq (2008); Macintosh (2004); Smith (2009)
Мережева демократія	Самоорганізація через цифрові мережі	Кооперація громадян поза інституціями	Краудсорсинг, деліберація, без посередників	Постінституційна участь, колективна суб'єктність	O'Maley (2015); Noveck (2009); González-Bailón (2013)

Джерело: розроблено авторкою на основі [27; 29; 48; 49; 54; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67].

Таким чином, можемо зробити попередній висновок, що термін «електронна демократія» на цьому тлі виглядає як загальне поняття, тоді як альтернативні терміни виступають спеціалізованими фреймами, кожен із яких акцентує окремий її вимір – технологію, простір, процедуру, зв'язок або мережу. Їх диференціація дозволяє глибше осмислити природу електронної демократії в її множинності та еволюції. Виокремлені фрейми, по суті, являють собою змістові домінанти ключових підходів до розуміння електронної демократії, окреслюючи її як концепт, що структурований навколо ІКТ, участі, мережовості, деліберації та цифрової громадянської суб'єктності.

Однак на цьому завдання дефінітивної демаркації електронної демократії залишається відкритим, зокрема через семантичне перехрестя з поняттям «електронне урядування», яке потребує розмежування за функціями й ціннісним змістом. У низці досліджень електронна демократія ототожнюється з електронним урядуванням. Так, М. М'ялкія, А. Антіроїко та Р. Саволайнен [67] розглядають її як компонент електронного урядування. Також і у звітах ООН [68] і ОЕСР [69] електронна участь трактується як сервісна функція без належного політичного виміру. Така редукція, на наш погляд, нівелює демократичний потенціал концепту. Тому необхідне чітке розмежування е-демократії й е-урядування – за функціями, цінностями та у зв'язку з трансформаціями сучасного суспільства.

Проблема розмежування електронної демократії та електронного урядування обговорюється з початку ХХІ століття як у закордонній, так і у вітчизняній науці. До її дослідження причетні зарубіжні фахівці Мухаммад Алі, Еран Фішер, Майкл Марголіс, Хосе де Лимада Фонсека, Григоріос Спіракіс та інші. У вітчизняному науковому просторі до аналізу досліджуваного питання зверталися Юлія Орловська, Олена Кахович, Олеся Квактун, Андрій Акімов, Юлія Разметаєва та інші. У працях зазначених учених висловлювалися різні, інколи діаметрально протилежні думки; можна впевнено визнати, що незважаючи на численні дослідження, дискусія залишається відкритою. Це спонукає до пошуку нового підходу – зокрема, через уточнення кореляції цих

понять у контексті трансформацій публічного управління в умовах дигіталізації.

Власне, особливість нашого погляду на співвідношення досліджуваних категорій полягає в постулюванні динамічності кореляції між електронною демократією та електронним урядуванням; на нашу думку, взаємозалежність між цими феноменами варіюється залежно від рівня зрілості системи публічного управління. Іншими словами, ми дотримуємося позиції еволюційної взаємодії електронної демократії та електронного врядування, яку можна сформулювати в такий спосіб: чим вищий рівень розвитку системи публічного управління, тим більшого значення набуває електронна демократія. Відповідно, в системах із менш розвиненими демократичними традиціями управління домінуючу роль відіграє електронне урядування, створюючи необхідні передумови для подальшої демократизації.

Для доведення або спростування цієї гіпотези слід звернутися до аналізу теоретичних напрацювань у досліджуваній сфері. У найбільш загальному розумінні електронне урядування забезпечує надання послуг та залучення до адміністративних процесів, тоді як електронна демократія фокусується на електронній участі в прийнятті рішень. Обидва феномени використовують ІКТ, але з різними цілями та ступенем залучення громадян. З цього випливає, що електронне врядування та електронна демократія є двома взаємопов'язаними аспектами цифровізації державного управління, але їхні цілі та методи мають як спільні риси, так і відмінності.

Як електронне врядування, так і електронна демократія спрямовані на посилення відкритості та прозорості у відносинах між урядом і суспільством. Вони використовують цифрові платформи для взаємодії влади з громадянами, що дозволяє громадськості брати участь в управлінських процесах, отримувати доступ до інформації та користуватися адміністративними послугами. Обидва підходи підвищують залученість громадян до демократичного процесу, зменшують бар'єри для участі в політичному житті та створюють ефективні канали комунікації.

Основна відмінність між цими двома концепціями полягає в їхній цільовій спрямованості. Електронне урядування орієнтоване на спрощення процедур взаємодії громадян з державою та підвищення прозорості адміністративних процесів, тоді як електронна демократія спрямована на підтримку участі громадян у політичних процесах та розширення можливостей громадян щодо впливу на рішення, що ухвалюються на місцевому або національному рівнях [70, р. 6]. Саме таке розуміння досліджуваних категорій є загальновизнаним у науковій літературі.

Однак щодо співвідношення електронної демократії та електронного урядування думки фахівців розбігаються. Так, частина дослідників обстоює позицію, що обидва концепти є рівнозначними й доповнюють один одного як елементи сучасного публічного управління, призначені впроваджувати нові моделі громадянського залучення та активності. Наприклад, пакистанський дослідник Мухаммад Алі стверджує, що сучасна еволюція моделей управління полягає саме в конвергенції електронної демократії та електронного урядування, а синергія між ними зміцнює управління відповідно до принципів відкритості, прозорості та орієнтованості на громадян і водночас трансформує демократичні традиції взаємодії громадськості та влади [70, р. 8]. На наш погляд, у цих висловлюваннях досить яскраво відображено уявлення про змістовну й функціональну конгруентність даних концептів. Подібної думки дотримується й португальський науковець Х.Р.Л. Фонсека, зазначаючи, що електронне урядування є наслідком електронної демократії, і навпаки [71, р. 95].

Дещо інша позиція відображена у праці грецьких економістів Г. Спіракіса, К. Спіракі та К. Ніколопулоса; вони вважають створення електронної демократії продуктом функціонування електронного урядування. Саме електронне урядування, на думку дослідників, сприяє розвитку активних громадян, здатних обговорювати та вирішувати соціальні й фінансові питання завдяки створеній у його межах електронній участі. У підсумку електронне

урядування розширює участь громадян у громадському діалозі та прийнятті рішень, безпосередньо впливаючи на трансформацію демократії [72, р. 77].

Український дослідник А. Акімов також вважає, що електронна демократія виникає й розвивається на базі електронного урядування, є результатом освоєння громадянами інформаційно-комунікаційних технологій у процесі використання послуг електронного уряду. Електронна демократія як більш складний феномен, на його думку, потребує певного рівня технічної та психологічної адаптації громадян до інформаційних інновацій, засвоєння ними навичок використання технологій у ході взаємодії з владними структурами. Зі свого боку, сервіси електронного урядування вимагають меншої підготовки, оскільки тут трансакції здебільшого полягають у заповненні автоматизованих форм. Відповідно, набувши досвіду використання початкових форм мережових трансакцій, громадяни опановуватимуть більш складні схеми електронної демократії [73, с. 25]. Науковець, таким чином, розглядає прагматичний аспект зв'язку між ІКТ та користувачами ІКТ як базовий критерій для визначення взаємозалежності між електронним урядуванням та електронною демократією.

Третю групу дослідників об'єднує розгляд електронного урядування як елементу електронної демократії. Виразну метафору, в якій відображено сутність цього підходу, знаходимо у С. Кліфта: «електронний уряд і демократія, злиті воєдино, є частиною пазлу електронної демократії» [74]. Досить яскраво ця думка репрезентована в роботі Ю. Орловської, О. Квактун і О. Кахович. Вітчизняні дослідниці розглядають електронне урядування як елемент електронної демократії, який полягає у дигіталізації сервісної функції публічного управління – завдання з надання органами публічного управління публічних послуг для задоволення потреб населення та захисту його інтересів. Цікавою видається пропозиція розглядати змістовий континуум «електронна демократія – електронне урядування» за аналогією з таким «публічне управління – публічне адміністрування»: «Інструментальне становище електронного урядування стосовно більш ґрунтового феномена електронної демократії нагадує співвідношення між двома іншими фундаментальними

категоріями – публічним управлінням та публічним адмініструванням. Як відомо, публічне адміністрування є вужчим за публічне управління поняттям, визнається складовою управління та його практичною проекцією, тобто об'єктивується як процес втілення рішень, прийнятих у системі публічного управління. Тому видається можливим зауваження, що електронна демократія за своєю сутністю є технологічним інструментом публічного управління, тоді як електронне урядування належить до інструментарію публічного адміністрування» [12].

Досить влучним видається нам припущення, що електронне урядування та електронна демократія по суті є управлінськими проєктами покращення практик публічного менеджменту та відродження демократії, які матеріалізуються за допомогою нових інформаційних та комунікаційних технологій. При цьому дослідники, зокрема А. Чедвік [75], акцентують увагу на потенційному конфлікті між контролем, який можуть встановлювати уряди над даними громадян, і демократичними цінностями: у такий спосіб «цифрове врядування» може зміцнювати адміністративну владу за рахунок демократичної прозорості, роблячи можливим дефіцит демократії в цифрову епоху.

Цю альтернативну теоретичну модель співвідношення досліджуваних понять підтримують ізраїльський соціолог Е. Фішер, розглядаючи при цьому електронне врядування та електронну демократію як суперечливі тенденції [76, р. 582], і професор М. Марголіс (США, Університет Цинцинатті). Останній вважає, що електронний уряд сприяє трансформаціям всередині класичного демократичного розподілу влади, послабляючи обраних народом представників і виводячи органи виконавчої влади – бюрократичну еліту – на перші позиції. Ця очевидна загроза для демократії посилюється, по-друге, можливістю уряду використовувати отриману в мережі інформацію про приватне життя громадян для спотворення та маніпулювання інформацією у своїх інтересах. Нарешті, громадяни в рамках особистих інтересів можуть надати перевагу аспекту легкого отримання публічних послуг перед питаннями

демократичного управління [77, pp. 12-15]. Усе зазначене свідчить, що електронне урядування може являти собою певну загрозу для електронної демократії.

Наведений аналіз теоретичних позицій дає нам можливість для узагальнення діапазону наукових думок у вигляді таких підходів до співвідношення електронної демократії та електронного урядування:

1. *Конвергенційний підхід*, за яким електронна демократія та електронне урядування доповнюють одне одного, утворюючи синергію, яка зміцнює демократичні традиції та робить управління більш відкритим і прозорим (М. Алі, Х.Р.Л. Фонсека).

2. *Послідовний підхід*, згідно з яким електронне урядування є основою для розвитку електронної демократії, оскільки створює умови для громадської участі та стимулює набуття громадянами цифрових навичок (Г. Спіракіс, К. Спіракі, К. Ніколопулос, А. Акімов).

3. *Інструментальний підхід*, яким електронне урядування розглядається як частина електронної демократії, що служить цифровим інструментом надання послуг громадянам у рамках публічного адміністрування (С. Кліфт, Ю. Орловська, О. Квактун, О. Кахович).

4. *Критичний підхід*, відповідно до якого електронне урядування може становити загрозу для електронної демократії, оскільки бюрократизація та концентрація влади в руках виконавчих органів можуть послабити демократичні інститути та призвести до маніпуляції публічною інформацією (А. Чедвік, Е. Фішер, М. Марголіс).

Зі свого боку, спробуємо провести власний аналіз кореляції електронної демократії з електронним урядуванням, використовуючи історичний метод. Як неодноразово згадувалося вище, і електронна демократія, і електронне урядування є складовими загальної концепції публічного управління. За час свого існування публічне управління, на думку А.П. Дуки, зіткнулося з декількома внутрішніми парадигмальними трансформаціями, зумовленими глобальними соціальними перетвореннями, що відбилося на зміні

концептуальних підходів до реалізації управлінських функцій. Так, класична теорія менеджменту у державному секторі на практиці реалізувалася через модель публічного адміністрування (public administration), неокласична теорія менеджменту – через модель публічного управління (public management), сучасна теорія менеджменту – через модель нового публічного управління (new public management) [78, с. 24]. Відповідно, в рамках кожного етапу розуміння електронної демократії та електронного врядування набуває особливого, властивого саме цьому періоду змісту.

Взагалі історію становлення публічного управління науковці розглядають як поступовий перехід від бюрократії, заснованої на принципах ієрархії, стандартизації, державного патерналізму й суворого дотримання нормативно встановлених процедур (традиційне публічне адміністрування) до децентралізованої гнучкої структури, спрямованої на досягнення відкритості та прозорості (нове публічне управління) [79, р. 429]. Початковий пункт розвитку публічного управління, таким чином, виявився тісно пов'язаним з моделлю бюрократії М. Вебера – найбільш раціональним та технічно досконалим типом легального панування. Таке бачення управління викликає необхідність ретельної демаркації управління (як діяльності з реалізації влади) від політики (як діяльності з набуття влади); за словами засновника науки публічного управління В. Вільсона, адміністративна й політична діяльність створюють дихотомію, на основі якої «вибрані офіційні особи ... мають законне право ухвалювати політичні рішення для держави, а обов'язок професійних державних службовців – сумлінно впроваджувати цю політику», тобто «адміністративні питання – це не політичні питання» [80].

Отже, перший етап концептуалізації публічного управління – класична теорія менеджменту – націлена на ефективність і формалізацію процесів управління. Способом її реалізації слугувала модель публічного адміністрування, орієнтована на ієрархічні структури та чітке розмежування ролей і функцій між владою та громадськістю, що історично обмежувало участь широкого загалу в процесах прийняття рішень. У межах цієї парадигми

зародилося розуміння електронного урядування як засобу для підвищення ефективності бюрократичних процедур, зокрема через автоматизацію адміністративних послуг. Проблематика електронної демократії на цьому етапі майже не актуалізується, увагу приділено лише питанню забезпечення контролю та підзвітності державних структур за допомогою електронних засобів [81].

З розвитком неокласичної теорії менеджменту на зміну публічному адмініструванню прийшла модель публічного управління. Цей підхід прагнув розширити функціональні межі державних структур та збільшити їхню результативність, орієнтуючись на використання ринкових механізмів і принципів децентралізації. Для досягнення зазначених покращень було використано комбінацію модернізації та маркетизації управління; модернізація передусім передбачала внутрішню перебудову завдяки запровадженню нових інформаційно-комунікаційних технологій, маркетизація ж була спрямована на трансформацію відносин між владою та громадянами на засадах сервісної моделі, де призначенням уряду виступає задоволення потреб і інтересів клієнтів, тобто населення [82, р. 341].

У цьому контексті електронне урядування стало важливим інструментом для забезпечення прозорості та зручності надання публічних послуг. Водночас нові можливості для зростання отримала електронна демократія, оскільки сервісний підхід сприяв залученню громадськості до процесів моніторингу влади і прийняття рішень. На наш погляд, саме тут яскраво виявляється факт похідного характеру електронної демократії стосовно електронного врядування, покладений в основу розглянутого нами раніше послідовного підходу.

Нарешті, сучасна теорія публічного менеджменту ставить громадянина в центр уваги. Модель нового публічного управління передбачає, що електронне врядування та електронна демократія гармонійно взаємодіють як дві сторони демократичного управлінського процесу (як це відображено в конвергенційному підході). Розвиток та впровадження електронних платформ

для інформування громадськості з можливістю обговорень та консультацій, поява нових електронних інструментів громадської участі у прийнятті публічних рішень на кшталт громадського бюджету сприяють підвищенню громадянської активності. Водночас інновації, що сприяють розвиткові електронного урядування, дозволяють органам публічного управління надавати громадянам зручні послуги, тим самим забезпечуючи їхню лояльність і підтримку державних ініціатив. У цьому контексті електронна демократія розвивається не лише як інструмент залучення громадськості, але й формує нову ціннісну основу демократичної культури, де кожен громадянин отримує можливість безпосереднього впливу на державну політику. Вона надає індивіду реальну платформу для висловлення своєї думки, забезпечуючи рівний доступ до політичних процесів і відкриваючи нові можливості для колективного діалогу, зокрема в питаннях соціальної справедливості, прозорості й підзвітності [83, р. 162].

Сьогодні в науковому просторі публічного управління активно оговорюється настання нового етапу парадигмальної трансформації публічного управління – перехід до пост-нового публічного менеджменту. Початок дискусії було покладено Патриком Данліві, Хелен Маргетс, Саймоном Бастоу та Джейн Тінклер у статті з програмною назвою «Новий публічний менеджмент помер – хай живе управління цифрової ери!» [84]. Серед напрямів удосконалення наявного управлінського середовища автори називали створення радикально менш складного інституційного й політичного ландшафту, простоту та автоматизм у рутинних операціях, а також гнучкість та оперативність у наданні послуг і урядовому моніторингу ризикового середовища; ці зміни, на думку науковців, матимуть наслідком збільшення автономних можливостей громадян для вирішення соціальних проблем [84, р. 489].

Основна характеристика пост-нового публічного менеджменту – посилення ролі громадян як активних заінтересованих учасників у процесах виробництва, управління та контролю за публічними послугами, а не лише як

їхніх споживачів. Пост-новий публічний менеджмент акцентує увагу на партнерстві державного, приватного та третього секторів, що сприяє поглибленій співпраці та більшій залученості громадськості у прийняття управлінських рішень. По-новому постає питання бюрократії: на відміну від попередньої моделі, метою якої було викоренити «бюрократичний феодалізм», пост-новий публічний менеджмент вважає процедурну рутину необхідним елементом публічно-сервісної діяльності, водночас наполягаючи на простоті процедур і їх відкритості для громадського контролю. Важливими аспектами є розвиток мережевої моделі управління, комплексного підходу до адміністративних процесів, посилення механізмів підзвітності та забезпечення узгодженості державних послуг. Загалом пост-новий публічний менеджмент прагне підвищити ефективність та чутливість державного управління через активне залучення громадян, посилення демократичних процесів і партнерство з різними суспільними секторами [85, р. 1082]. На наш погляд, у такій парадигмі електронна демократія стає визначальним чинником, а електронне урядування набуває прагматично-функціонального характеру, як це сформульовано в інструментальному підході.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що зв'язок між електронною демократією та електронним урядуванням існує перманентно, а характер цього зв'язку трансформується залежно від ступеня розвитку системи публічного управління. Висновки нашого аналізу наочно репрезентовано у вигляді таблиці 1.4.

На підставі аналізу можна дійти висновку, що електронна демократія та електронне урядування є цілісною динамічною системою, в якій ступінь розвитку публічного управління визначає пріоритетність одного над іншим. Запропонована модель дозволяє оцінити рівень зрілості системи управління та прогнозувати подальший розвиток цифрових демократичних механізмів.

Таблиця 1.4

**Модифікація взаємозалежності
електронної демократії та електронного врядування
відповідно до еволюції теорії та практики публічного управління**

Етап теорії менеджменту	Модель публічного управління	Характерні риси електронної демократії (ЕД)	Характерні риси електронного врядування (ЕВ)	Взаємозалежність між електронною демократією та електронним врядуванням
Класична теорія менеджменту	Публічне адміністрування	Несистемність, періодичність використання	Часткове надання публічних послуг за допомогою ІКТ	Початок зародження ЕД на фоні поступового розвитку ЕВ
Неокласична теорія менеджменту	Публічний менеджмент	Розповсюдження інформації засобами ЕД	Дигіталізація сервісної діяльності, налагодження зворотного зв'язку	Поступове відокремлення ЕД від ЕВ, провідна роль ЕВ
Сучасна теорія менеджменту	Новий публічний менеджмент	Акцент на партнерстві, розширення арсеналу інструментів ЕД	Більш гнучкі форми взаємодії, підтримка демократичного контролю	Паритетна взаємозалежність, електронне врядування сприяє більш широкій громадській участі
Теорія гуманістичного менеджменту	Пост-новий публічний менеджмент	Максимальна інтеграція громадян у процес прийняття рішень через ІТ-технології	Високий рівень відкритості, автоматизовані процеси	ЕД та ЕВ утворюють єдину систему, орієнтовану на забезпечення прозорості та участі громадян, ЕВ стає інструментом ЕД

Джерело: розроблено авторкою

Таким чином, розвиток електронних технологій потенційно сприяє зміцненню демократії та покращенню публічного управління, розширюючи доступ громадськості до інформації, яка стосується законних прав та інтересів громадян, створюючи додаткові можливості для участі населення в управлінні

державою, спрощуючи процеси реалізації прав людини. Найбільш стрімко та продуктивно сьогодні розвивається електронне врядування як інформативно-сервісна діяльність органів публічного управління; по суті, інформаційно-комунікативні технології надають йому більш ефективні способи взаємодії з населенням. Електронна демократія, на відміну від електронного врядування, вимагає не лише технічно, а і змістовно нових форм і засобів залучення громадян до фактичних процесів ухвалення управлінських рішень, тому її розвиток здійснюється повільніше. У перспективі по мірі впровадження та розповсюдження моделей нового та пост-нового публічного менеджменту значення електронного врядування звузиться до ролі лише одного з інструментів електронної демократії – сфери діяльності уряду, орієнтованого на громадян.

Додамо також, що при розгляді взаємозв'язку електронної демократії з електронним урядуванням завжди важливо враховувати попередження критичного підходу щодо потенційної небезпеки для електронної демократії. Влада повинна бути відкритою для громадськості, а будь-які дії з обмеження або викривлення інформації мають розглядатися як потенційні спроби маніпуляції; запобігти їм можна через забезпечення прозорості, підзвітності та демократичного контролю. І саме електронні інструменти демократії здатні створити механізми громадського моніторингу, які сприятимуть зменшенню ризику зловживання владою, забезпечуватимуть реалізацію громадянами права на об'єктивну інформацію та водночас підсилюватимуть легітимність управлінських рішень, зміцнюючи довіру до органів влади.

Враховуючи ці аспекти, можемо як підсумок нашої аналітичної роботи запропонувати таке *визначення електронної демократії*: це інституціалізована форма демократичного врядування, що передбачає системне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення прозорості публічної влади, гарантування відкритої та інклюзивної участі громадян у процесах ухвалення рішень, а також формування сталого цифрового простору

для публічного діалогу, деліберації й розвитку культури громадянської відповідальності.

У цій дефініції відображено інтеграцію інструментального та нормативного підходів до розуміння електронної демократії. З одного боку, вона фіксує технологічну основу демократичної участі, засновану на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, з іншого – підкреслює її ціннісну спрямованість на прозорість, інклюзивність і розвиток публічного діалогу. Такий підхід дозволяє розглядати електронну демократію як складову сучасної демократичної парадигми, що забезпечує не лише функціональну ефективність, а й сприяє формуванню відповідального громадянства.

1.3. Теоретико-концептуальна модель регіональної електронної демократії

Сучасні теорія та практика публічного управління зіштовхнулися з необхідністю перманентно реагувати на кардинальні зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя на глобальному рівні. Стрімкий розвиток електронних технологій, розповсюдження мережі Інтернет, всесвітній масштаб комунікацій викликають до життя новий соціальний порядок – інформаційне суспільство, яке диктує нові стратегії у взаємодії влади та громадян. Традиційні для світу модерну бюрократичні централізовані моделі управління демонструють нездатність реагувати на постійні зміни реальності з адекватною швидкістю та в оптимальний спосіб, що логічно приводить до необхідності пошуку нової управлінської парадигми.

У цьому контексті пошуки відповідей на виклики неефективності управління зосереджуються переважно у двох площинах. З одного боку, це активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують нові формати комунікації, прозорості та швидкості реагування. З іншого – зростає увага до регіонального рівня врядування, який розглядається

не лише як адміністративна ланка, а як повноцінний суб'єкт адаптивного управління, здатний оперативно реагувати на локальні потреби, формувати стійкі політики та залучати громаду до спільного вирішення проблем. Таким чином, поєднання технологічної модернізації та децентралізаційного вектора поступово формує підґрунтя для нової парадигми публічного управління, орієнтованої на гнучкість, чутливість до контексту та підзвітність.

Регіональні аспекти електронної демократії виступали предметом наукового інтересу багатьох відомих фахівців у галузі сучасної соціології, політології та науки публічного управління: Г. Айхгольцера, М. Брезовшека, Я. Вельп, Н. Керстинга, К. Коломбо, С. Кукович, М. Марчевської-Ритко, Дж. Нельсен, А. Пясецького, П. Рават, С. Сегаард, Т. Шиллера тощо, – які розглядали як теоретико-методологічні питання дослідження локальної е-демократії, так і конкретні приклади її реалізації у різних регіонах світу. Серед вітчизняних дослідників тематику цифровізації локальної демократії розробляли С. Була, Я. Жовнірчик, Г. Євсєєва, А. Ємельянова, О. Карпенко, В. Квасюк, О. Лещенко, С. Лобойко, В. Панкратова, С. Сакалош та інші.

Продовжуючи наукові розвідки, започатковані названими дослідниками, ми ставимо за мету окреслити концептуальний абрис регіональної електронної демократії, визначити теоретичну сукупність її формальних та змістовних характеристик. Використовуючи аналітичний метод та метод теоретичного узагальнення, ми розглядаємо специфіку функціонування електронної демократії на місцевому рівні та пропонуємо її пізнавальну схему для подальшого аналізу стану та розвитку регіональної електронної демократії в Україні.

Локальна демократія і пов'язана з нею проблематика давно перебувають на порядку денному Міжнародних міжурядових організацій та наукової спільноти. Одним з головних офіційних визнань актуальності демократії на місцях є Європейська хартія місцевого самоврядування, ухвалена Конгресом місцевих і регіональних рад Європи у м. Страсбург 15 жовтня 1985 р.; у її преамбулі прямо зазначено, що місцеве самоврядування є однією з головних

підвалин будь-якого демократичного режиму, а право громадян на участь в управлінні державними справами – один з демократичних принципів, які поділяються всіма державами – членами Ради Європи, – найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні [86].

Участь громадян в управлінні, таким чином, можна визнати однією з основних характеристик регіональної демократії. При цьому важливо зауважити, що участь у такому контексті може розумітися варіативно. Приміром, традиційна модель ліберальної демократії, заснована на принципі представництва, передбачає тотожність права на участь в управлінні та електорального права; на думку багатьох дослідників, зокрема Ю. Габермаса [87], Б. Маніна [88], С. Гантінгтона [1], таке звуження обсягу участі громадськості в управлінських справах стало причиною делегітимації політичної влади, деформації традиційних засобів соціального контролю, відсутності соціального консенсусу, тобто кризи інститутів представницької демократії. Пошук виходу із зазначеної кризи науковці пов'язують із розширенням змісту участі громадян в управлінні – як на державному, так і передусім на локальному рівні.

На цьому тлі закономірно постають питання: як саме трансформуються інститути демократії в умовах цифровізації і чи однаковою мірою здатні національний та регіональний рівні реалізувати потенціал нових інструментів участі. Особливої уваги вимагає регіональний вимір електронної демократії, де локальна специфіка, безпосередній контакт з громадянами та операційна гнучкість створюють умови, що суттєво відрізняються від загальнодержавного рівня. Порівняльний аналіз дозволяє виявити не лише розбіжності у доступності технологій, але й відмінності в логіці залучення громадян, стратегіях управлінської відкритості та ступені інституційної автономії.

У межах цього дослідження використовується термін «регіональний рівень» у розширеному аналітичному сенсі – як узагальнена категорія для позначення ключових субнаціональних рівнів публічного управління, включно з адміністративно-територіальними одиницями другого рівня (областями),

муніципалітетами та територіальними громадами. Такий підхід зумовлений тим, що в українському контексті саме «регіональний» є найбільш усталеним поняттям для позначення рівня публічного управління нижче за центральний, що дозволяє уникнути термінологічної розмитості при збереженні відповідності європейським аналітичним практикам, де для позначення цього рівня застосовується ширше поняття *subnational*.

Регіональна електронна демократія не є механічним відтворенням загальнодержавних форматів на місцевому рівні. Вона формується у тісному зв'язку з повсякденними практиками громадянської взаємодії та відображає специфіку локального соціального контексту. На відміну від національних моделей, орієнтованих переважно на стратегічний рівень врядування, регіональні ініціативи е-демократії здебільшого реалізуються в умовах високої варіативності запитів, обмежених ресурсів і підвищеної чутливості до змін соціального середовища. У цьому контексті електронні платформи участі стають не лише каналами комунікації, а й безпосередніми інструментами впливу на якість локального середовища – від інфраструктури до публічних послуг. Відтак, регіональна е-демократія здатна оперативно реагувати на потреби громади та активізувати локальні ресурси там, де інструменти централізованої політики виявляються недостатніми.

У цьому унікальному просторі регіональної електронної демократії вимоги до інструментів участі, темпи адаптації та навіть сама логіка взаємодії істотно відрізняються від національного рівня. Для кращого розуміння цих особливостей було використано компаративний аналіз електронної демократії національного та регіонального рівнів, результати якого наведені в табл. 1.5.

Як бачимо, відмінності між національною та регіональною електронною демократією не обмежуються масштабами або ресурсами. Вони стосуються самої природи участі, динамічності інструментів і здатності відповідати реальним запитам громад. Саме ці особливості визначають унікальність регіональної електронної демократії як простору гнучких практик, близьких до щоденного життя людей.

Таблиця 1.5

**Відмінності електронної демократії
національного та регіонального рівнів**

Критерій	Електронна демократія національного рівня	Електронна демократія регіонального рівня
Мета	Забезпечення участі у формуванні загальнодержавної політики	Реалізація участі у вирішенні локальних питань і потреб
Тип участі	Представницька або консультативна участь (референдуми, великі е-консультації)	Партисипативна та деліберативна участь у повсякденних справах
Динаміка процесів	Повільні, ієрархічні процедури	Швидкі, адаптивні, ситуативні ініціативи
Інструментальні акценти	Електронні вибори, великі публічні консультації, платформи законодавчих ініціатив	Бюджети участі, е-петиції, краудсорсинг локальних рішень, онлайн-опитування
Вплив ресурсів	Спирається на масштабну державну цифрову інфраструктуру	Вразливий до нестачі технічних і людських ресурсів, потребує гнучких рішень
Соціальний контекст	Орієнтація на середній рівень цифрової грамотності населення	Глибока залежність від нерівності цифрового доступу, освітнього і культурного рівня в громадах
Ризики	Поляризація суспільства, маніпуляції великими даними	Цифрова нерівність між громадами, захоплення інструментів місцевими елітами
Гнучкість	Низька (через централізовані процедури)	Висока (можливість швидкої імпровізації й адаптації)
Інклюзивність	Відкритість через загальнодоступні великі проекти	Локальна інклюзивність: можливість залучити віддалені громади, внутрішньо переміщених осіб тощо
Роль громадянського суспільства	Допоміжна, через великі платформи	Центральна: активність локальних громад і ініціативних груп має визначальний характер

Джерело: розроблено авторкою на основі [89; 90; 91; 92; 93; 94; 95].

Ключовою відмінністю між регіональним і національним рівнями електронної демократії виступає характер участі. На регіональному рівні участь громадян, як правило, є більш безпосередньою, регулярною та орієнтованою на

вирішення конкретних локальних проблем. Мешканці беруть участь не у формуванні загальнодержавної політики, а у вирішенні питань, що безпосередньо впливають на їхнє повсякденне життя – благоустрій, просторове планування, соціальні послуги, розподіл місцевого бюджету. Крім того, інституційна близькість сприяє нижчому порогу входження, вищому рівню залучення та ефективнішому зворотному зв'язку.

Національний рівень, навпаки, є дистанційованішим, більш політизованим і фрагментованим, що ускладнює реалізацію постійної двосторонньої взаємодії між владою та громадянами. Таким чином, саме локальний формат участі – частотність, предметність, вплив – робить регіональну електронну демократію якісно відмінною від національної.

Отже, для конструювання нашої концептуальної моделі регіональної електронної демократії передусім слід звернутися до деталізації електронної участі громадян в управлінні справами регіону. Наукова література надає широкий арсенал пропозицій щодо розуміння електронної участі як характеристики демократії; за зауваженням П. Норріс, підходи до розгляду участі варіюються від простого доступу громадян до урядової інформації до безпосередньої взаємодії між громадянами та урядами, онлайн-участі в урядових діях і рішеннях через консультації та форуми; остання форма, очевидно, передбачає як більш активну участь громадян, так і їхню здатність діяти як безпосередньо, так і через своїх обраних представників, щоб керувати своїми громадами [96].

Електронна участь потребує спеціалізованих технологічних інструментів, цифрових рішень, які б забезпечували реалізацію як участі громадян, так і прозорості та відповідальності влади, – так званих громадянських технологій (Civic Tech). Вони виступають технологічним ядром або інфраструктурою для реалізації інструментів е-демократії, забезпечуючи функціонування, доступність і інтерактивність таких інструментів, як е-петиції, бюджети участі, онлайн-консультації, краудсорсинг тощо [97]. Важливо підкреслити, що

громадянські технології самі по собі не є інструментами е-демократії, а являють собою суто технічні засоби впровадження цих інструментів.

У сучасній науці запропоновано декілька моделей електронної участі, які, на нашу думку, мають евристичний потенціал в аспекті їх застосування до регіонального зрізу електронної демократії. Так, наприклад, Г. Айхгольцер і Г. Роуз вважають, що електронна участь означає використання цифрових інструментів для участі в політичній діяльності і включає широкий спектр формально інституціоналізованих механізмів, а також неформалізованих проявів громадянської активності. За критерієм основної діяльності в політичному циклі автори виділяють три головні функції громадської участі, яким відповідають конкретні інструменти електронної демократії:

- Здійснення моніторингу – найбільш розповсюджена категорія діяльності серед усіх форм участі; вона включає громадський моніторинг і контроль за політичними процесами, учасниками й ухваленими рішеннями через доступ до відповідної цифрової інформації, через електронні конференції та публічні обговорення. Взагалі доступ до інформації, зрозуміло, є умовою реалізації всіх цих функцій, однак для моніторингу він набуває статусу умови *sine qua non*, тобто обов'язкової;
- Формування порядку денного – цей різновид участі, окрім доступу до політично важливої інформації та обговорення політичних питань, також включає такі дії, як мобілізація підтримки політичних проєктів (електронні кампанії) та подання офіційних запитів до державних установ (електронні петиції);
- Безпосереднє прийняття рішень – третій тип електронної участі становлять надання когнітивного або оціночного внеску щодо владних рішень (електронні консультації), встановлення пріоритетів або визначення бюджетних видатків (електронне партиципаторне бюджетування) та голосування за політичні альтернативи (електронне голосування) [98, р. 93–94].

Таким чином, трифункціональна модель Г. Айхгольца і Г. Роуз дає змогу системно окреслити інструментальний каркас електронної участі. Її цінність полягає в тому, що вона не обмежується лише формалізованими механізмами, а охоплює також неінституційні прояви активності, що особливо важливо на регіональному рівні, де громадська участь часто має ситуативний, проблемно орієнтований і не завжди формально впорядкований характер. Така рамка дозволяє адаптувати модель до локального контексту, в якому цифрові інструменти не тільки виконують комунікативну або сервісну функцію, а й виступають засобом впливу громади на прийняття рішень у конкретних управлінських ситуаціях.

Зі свого боку, Н. Керстінг розглядає електронну участь як одну з головних політичних функцій інформаційно-комунікативних технологій поряд із інформаційною та комунікативною. Дослідницька увага Н. Керстінга головним чином зосереджена саме на функції участі громадянського суспільства, при цьому участь він розуміє як діяльність задля впливу на прийняття рішень у сфері публічної політики [99, р. 2]. І саме в розширенні інструментарію участі громадськості завдяки електронним засобам він вбачає головну ознаку сьогодення. У віртуальному просторі за допомогою цифрових каналів зв'язку громадянські активісти запрошують пересічних громадян взяти участь у моніторингу владних дій, генеруванні ідей та комунікації щодо політики. У результаті цифровізація стимулює появу громадського моніторингу за діяльністю влади, спонукає владу постійно звітувати про свої результати перед громадянами. У цьому контексті електронна демократія та електронна участь здійснюють прямий вплив на відносини між громадянами та їхніми виборними представниками, які більше не пов'язані лише виборами, рідкісними прямими контактами чи спорадичними зібраннями. За допомогою інструментів електронної демократії електорат може підключатися до політичного процесу та діяльності свого обраного представника протягом усього політичного циклу. Зі свого боку, обранці можуть безпосередньо та в будь-який момент підключитися до своїх виборців для обговорення результатів

діяльності та виявлення громадської оцінки. Можливості інструментів електронної демократії в цій сфері включають прозорість, підзвітність, чуйність та інклюзивну участь у функціонуванні урядів.

Дигіталізація, на думку Н. Керстінга, суттєво трансформує простір публічної політики, притаманний представницькій демократії. До так званого «запропонованого простору» («invited space»), тобто ініційованої владою участі громадськості в політиці через традиційний інструмент виборів, додається «винайдений простір» («invented space»), де ініціатива виходить виключно від громадян. Причому ініціатива може не мати безпосередньо політичної спрямованості, а ініціативна діяльність – набувати політичного характеру лише в процесі здійснення: приміром, волонтерські чи благодійні групи, що об'єдналися заради вирішення конкретної проблеми, з часом можуть ставати політичними гравцями для досягнення своєї мети. Діяльність у «винайденому просторі» потенційно спроможна стимулювати демократичне оновлення, продукувати нові форми відкритих інновацій, сприяти вільному обміну ідеями щодо актуальних проблем між громадянами. Її результативність підтверджується виникненням нових електронних інструментів управління: платформ для збору ідей і пропозицій від громадян, партисипаторних бюджетів та ситуативних, зумовлених вирішенням якоїсь конкретної проблеми, органів самоорганізації населення [100, р. 276; 101, р. 320]; іншими словами, «винайдений простір» спроможний значним чином впливати на публічну політику через мобілізацію громадськості.

Накладення наведених теоретичних підходів на регіональну матрицю дозволяє зазначити, що регіональна електронна демократія найпослідовніше реалізує логіку «винайденого простору», в якому ініціатива участі виникає не як відповідь на державну пропозицію, а як автентичне прагнення громадян впливати на локальні процеси управління. Якщо національний рівень е-демократії формує структури участі через законодавчі й адміністративні механізми, то регіональний рівень породжує їх із реальних практик самоорганізації, горизонтальної взаємодії та інноваційних форматів

громадянської активності. Відтак регіональна електронна демократія виступає не стільки продовженням державної політики в цифровому середовищі, скільки органічним проявом громадянської активності.

Таким чином, концепція Н. Керстінга не лише розширює розуміння функціональних можливостей електронної участі, а й дає цінний аналітичний ключ для осмислення регіональної електронної демократії як простору громадянської ініціативи, що виникає «знизу». Саме ця здатність до самостійного творення форматів участі, не обмежених рамками державного запрошення, робить регіональний вимір особливо важливим для оновлення публічного управління. Для побудови концептуальної моделі регіональної е-демократії це означає необхідність урахування не лише формальних каналів впливу, а й тих інноваційних практик, які виростають із «винайденого простору» – спонтанних, мережевих, гнучких за змістом і часом.

Щоб окреслити архітектуру регіональної електронної демократії, доцільно звернутися до класифікації Флавіо Граціана і Генріка Нара, які розрізняють форми е-демократії за двома вимірами: активність участі громадян (від пасивного споживання до активного впливу) та ступінь залежності від публічної влади. Ця типологія дозволяє вирізнити чотири типи: публічно-інформативний, транспарентний, деліберативний і партисипативний [102, р. 8–9]. Публічно-інформативний – односторонній тип комунікацій, що виходить від органів управління; Ф. Граціан і Г. Нар вважають, що він узагалі не містить демократичної складової. Транспарентний тип забезпечує доступ до відкритих даних, онлайн-трансляцій засідань та реєстрів рішень; навіть за відсутності безпосереднього залучення ці інструменти створюють передумови довіри та громадського контролю, закладаючи фундамент для подальшої е-участі.

Деліберативні механізми – такі як онлайн-консультації, обговорення й платформи збору ідей – активізують залучення громади до формування політик. У регіональному контексті їхня ефективність посилюється через близькість проблем і меншу дистанцію між владою та громадянами. Нарешті, партисипативний тип передбачає безпосередню участь у прийнятті рішень:

електронні бюджети участі, голосування за проекти, краудсорсинг програм розвитку – саме тут громадяни набувають ролі співтворців публічної політики [102, р. 10–13].

Таким чином, розвиток регіональної електронної демократії можна уявити як послідовний перехід від прозорості до співучасті, де кожен рівень не витісняє попередній, а підсилює його, формуючи динамічну модель публічного залучення. Кожен із цих типів взаємодії не існує ізольовано, а формує частину єдиної динамічної системи, в якій регіональні громади переходять від спостерігачів до активних творців політик. У цій багаторівневій структурній взаємодії створюється змістовний абрис реалізації електронної демократії конкретного регіону, який вміщує і транспарентні, і партисипативні, і деліберативні інструменти (рис. 1.4).

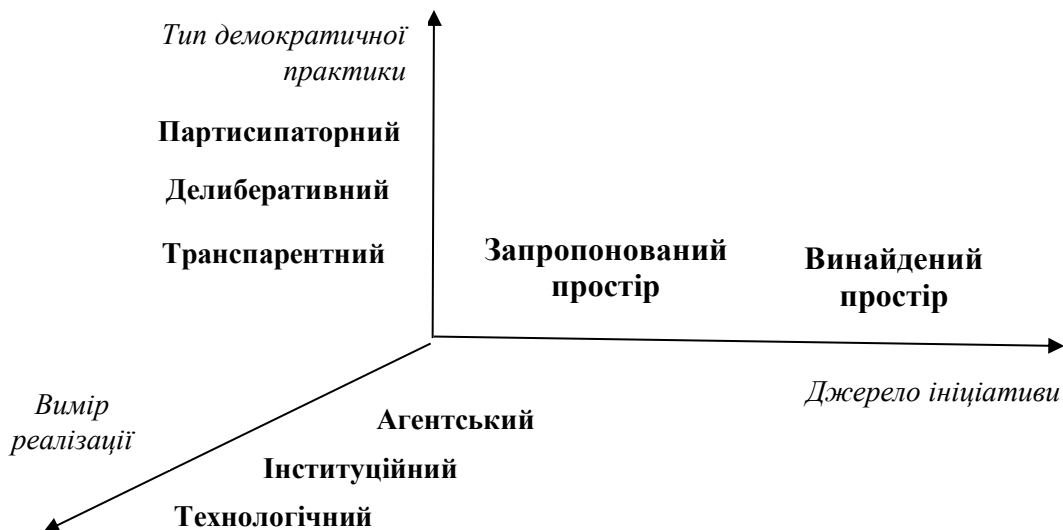

Рис. 1.4. Тривимірна модель регіональної електронної участі

Джерело: розроблено авторкою

Підсумовуючи, можемо виділити такі важливі для нашого аналітичного пошуку моменти. По-перше, це неоднорідність публічної сфери – місця реалізації локальної електронної демократії: виокремлення в ній винайденого простору як топосу реалізації громадянської самоорганізації сприяє глибшому розумінню сучасних процесів трансформації публічного управління під впливом інформаційно-комунікативних технологій. По-друге, варіативність змісту електронної демократії регіонального рівня відповідно до обсягу та

характеру електронної участі громадян в управлінні регіоном – від е-інструментів моніторингу та контролю до безпосереднього впливу на ухвалення управлінських рішень завдяки електронній активності. Це свідчить про значущість електронної участі як стрижневого елементу регіональної електронної демократії.

Тобто у найбільш загальному вигляді модель регіональної електронної демократії можна уявити як сукупність різновидів електронної участі громадськості в управлінні та електронних засобів реалізації цієї участі, тобто інструментів е-демократії. Однак, враховуючи диференціацію різновидів участі, вважаємо за необхідне включити до моделі також характеристики соціального контексту, які, на нашу думку, найбільшою мірою визначають поширеність того чи іншого виду електронної участі громадян в управлінні в конкретному регіоні. Основні елементи концептуальної схеми електронної демократії регіонального рівня представлені на рисунку 1.5.

На підставі цієї концептуальної схеми пропонуємо таке визначення регіональної електронної демократії: це сукупність різновидів електронної участі громадськості в управлінні регіоном та електронних засобів реалізації цієї участі, інтенсивність впровадження та обсяг якої залежать від інституційного забезпечення, технічної спроможності та мотиваційного профілю громади регіону. Запропонована дефініція поєднує технологічні, інституційні та агентсько-практичні аспекти досліджуваного феномена, що дозволяє інтерпретувати електронну демократію регіонального рівня не як статичний набір функцій, а як адаптивну, контекстно чутливу форму участі, здатну змінюватися відповідно до ступеня інституційної зрілості, цифрової готовності та соціального запиту на залучення.

Наведена модель регіональної електронної демократії містить широкий, але невиключний перелік електронних інструментів участі. Це означає, що кожна регіональна електронна демократія потенційно спроможна реалізовувати абсолютно всі варіанти електронної участі громадян в управлінні за допомогою будь-якого електронного інструменту. На практиці, однак, арсенал е-

інструментів кожної конкретної регіональної електронної демократії відрізняється від арсеналу іншої; на нашу думку, це передусім викликано контекстуальними умовами існування е-демократії: технічними можливостями соціуму, ресурсом цифрової та управлінської освіти громадян, нормативно-правовим фреймом та інституційними рамками втілення е-участі.

Рис. 1.5. Концептуальна схема електронної демократії як інструменту регіонального публічного управління.

Джерело: розроблено авторкою з використанням [100; 101; 102; 103].

Водночас навіть найбільш розвинена регіональна електронна демократія залишається чутливою до впливу зовнішніх шоків, особливо таких масштабних, як війна. Вона кардинально змінює рамки функціонування публічного управління, зокрема на регіональному рівні. В умовах загроз, що вимагають централізованих рішень, довготривалої мобілізації ресурсів та швидкої реакції, може скратися уявлення про недоцільність або навіть неможливість реалізації демократичних інновацій. Проте український досвід доводить протилежне: саме в періоди найглибших криз суспільство демонструє здатність до

самоорганізації, горизонтального лідерства та гнучкого реагування – і саме ці практики становлять живильне середовище для електронної демократії.

Особливо це стосується регіонального рівню, де електронні інструменти участі можуть не лише забезпечити зворотний зв'язок з громадою, а й стати важливими механізмами підзвітності, прозорості, солідарності та довіри. У воєнний період регіональна електронна демократія виконує подвійну функцію: з одного боку, підтримує управлінську ефективність, з іншого – забезпечує включення громадян у процеси ухвалення рішень, що стосуються їхнього життя тут і зараз.

Зважаючи на унікальність актуальної ситуації, вважаємо за потрібне доповнити нашу модель додатковим теоретичним контекстом. Передусім маємо на увазі аспект потенційного погіршення відносин між місцевою владою та громадою, зважаючи на низку обмежень, викликаних умовами воєнного стану: по-перше, законодавчо встановленою можливістю обмежувати деякі права і свободи громадян, у тому числі й щодо інформованості про владні рішення; по-друге, неминучим підвищенням ролі примусу як методу публічно-адміністративного впливу; по-третє, заборонаю на волевиявлення у формі безпосередньої демократії – всеукраїнські та місцеві вибори. Зазначені умови сприяють руйнуванню легітимності чинної влади, погіршуючи і без того складний стан речей.

Водночас електронна демократія має в собі вагомий потенціал відтворення втраченої легітимності. Згідно з класичною теорією Сеймура Ліпсета, «легітимність передбачає здатність політичної системи породжувати та підтримувати переконання, що наявні політичні інститути є найбільш доречними та належними для даного суспільства» [104, р. 86; 105]. Відповідно, відсутність такого переконання загрожує дестабілізацією соціума, конфліктами, кризою довіри. Як зазначає П. Норріс, саме здатність влади адаптуватися до нових форм комунікації та реагувати на цифрові практики участі є вирішальною для збереження легітимності у добу трансформації [106, р. 4]. Відновлення довіри, досягнення стану соціальної стабільності можливі завдяки

таким особливостям електронної демократії, як прозорість, інклюзивність, наявність зворотного зв'язку.

Окремо слід наголосити на інклюзивному потенціалі електронної демократії: завдяки зниженню технічних, часових і географічних бар'єрів вона залучає до управлінського процесу ті групи населення, які раніше були структурно відсторонені – молодь, осіб з обмеженими можливостями, мешканців віддалених територій, а в умовах війни, зокрема, – внутрішньо переміщених осіб та вимушених мігрантів. Це дозволяє формувати не лише більш повну, а й більш репрезентативну публічну сферу.

Постійна доступність каналів зворотного зв'язку – онлайн-консультацій, моніторингових платформ, чат-ботів – перетворює модель влади з одностороннього мовлення на двосторонній діалог. Усе це створює механізм постійного оновлення легітимності, коли влада не лише «говорить» до суспільства, а «чує» його і реагує. Таким чином, електронна демократія функціонує як м'який, ненасильницький механізм підтримки довіри до інституцій у періоди загрози, невизначеності та конфліктів.

Крім того, цифрові інструменти демократії забезпечують оперативну адаптацію системи публічного управління до динамічної ситуації, що відповідає концепції кризового врядування, розробленій А. Бойном і П. т'Гартом. У цій моделі одним із ключових елементів управлінської ефективності є спроможність до гнучкого реагування, швидкого виявлення змін у потребах громади, координації дій і підтримки суспільного консенсусу. Електронна демократія в цьому контексті виступає як *інфраструктура кризового управління*, у межах якої відбувається не лише передача інформації, а й колективне осмислення подій, прийняття рішень на основі участі та мобілізація ресурсів громади. Завдяки цьому е-демократія виконує функцію стабілізатора в періоди нестабільності, поєднуючи управлінську раціональність із громадською залученістю.

За А. Бойном і П. т'Гартом, ефективне управління надзвичайною ситуацією передбачає виконання п'яти ключових завдань: осмислення ситуації

(sense-making), ухвалення рішень в умовах невизначеності (decision-making), надання сенсу кризі (meaning-making), забезпечення підзвітності (accountability) та навчання на основі пережитого досвіду (learning) [107, р. 4]. Електронна демократія, зокрема в її регіональному вимірі, потенційно здатна підтримати кожне з цих завдань, функціонуючи як цифрова інфраструктура адаптивного врядування.

Ці етапи описані не лише як управлінські дії, а як послідовність політичних та комунікативних викликів, у межах яких особливої ваги набуває залучення громадян та гнучкість прийняття рішень. Кризове управління крізь цю призму виглядає як процес колективної відповідальності, адаптації та смислотворення, а електронна демократія на регіональному рівні може розглядатися як інфраструктура, що сприяє реалізації кожного з етапів кризового управління через інклюзивність, прозорість і технологічну чутливість до запитів громад.

Функціонування електронної демократії в умовах воєнного стану в Україні демонструє її ефективність не лише як інструменту збереження демократичних процедур у періоди нестабільності, але й як основи для відновлення довіри, мобілізації громадянської енергії та гнучкої адаптації до динамічних викликів. Проте воєнна криза, попри всю свою травматичність, водночас відкриває вікно можливостей для переосмислення засад регіонального управління. Досвід цифрової самоорганізації громад, інтенсивне використання електронних каналів комунікації, а також високий рівень громадської відповідальності свідчать про наявність у суспільстві потенціалу до більш гнучких і партисипативних моделей управління.

Війна стала каталізатором громадянської активності, цифрової самоорганізації та готовності до нових форм відповідальності. Продемонстровані українським суспільством під час війни приклади громадянської участі засвідчують не лише здатність українців до швидкої мобілізації, а й готовність до нових форм співуправління, які виходять за межі класичних моделей деліберації чи партисипації. У повоєнний період це

відкриває можливість для впровадження більш гнучких і динамічних схем прийняття рішень, серед яких особливе місце посідає плинна демократія. Її здатність поєднувати переваги прямої участі з делегативною логікою прийняття рішень робить її потенційно релевантною відповіддю на запит суспільства до більш відкритої, чутливої та адаптивної системи регіонального врядування.

Плинна демократія дозволяє забезпечити як оперативність, так і гнучкість у процесах прийняття рішень, зберігаючи при цьому високий рівень залученості та прозорості. З огляду на це вважаємо, що саме сьогодні – у момент, коли громади демонструють небачену стійкість і здатність до самоорганізації, – варто розпочати теоретичне осмислення та практичну апробацію запровадження плинної демократії як майбутнього формату регіонального врядування в Україні.

Для систематизації подальших дослідницьких зусиль доцільним вважаємо фреймування розвитку регіональної електронної демократії у часовій динаміці: від фрагментарних практик початкового періоду – через активізацію горизонтальних форм участі в умовах війни – до інституційної перспективи плинної демократії у фазі післявоєнного відновлення. Відповідно, подальша конкретизація нашого дослідження в логічний спосіб спирається на поєднання структурно-функціональної та динамічної перспектив. Якщо перша дає змогу ідентифікувати ключові компоненти регіональної електронної демократії (типи участі, технічні інструменти, інституційні контексти), то друга дозволяє простежити її розвиток у часі, виявити причинно-наслідкові зв'язки між політичними умовами та формами е-демократичної практики. Такий підхід відкриває шлях до реалістичного прогнозування та стратегування в галузі публічного управління на місцевому рівні, чому присвячений наступний розділ дисертації.

Висновки до першого розділу

Результати дослідження теоретико-методологічних засад аналізу електронної демократії як сучасного інструменту публічного управління та адміністрування дозволяють дійти таких висновків.

1. Виникнення концепту електронної демократії рівною мірою завдячує двом тенденціям: певній зневірі в демократичну систему та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Наукові дискусії щодо майбутнього демократії, так само як футуристичний дискурс щодо передумов нового соціального порядку, зумовленого НТР, співпали у висновку щодо необхідності впровадження нових форм взаємодії органів управління та суспільства, яким управляють. Ідея використання нових інформаційно-комунікативних технологій як бази для цих форм виникла й розвивалася у руслі трьох основних теоретичних напрямів: теорії постіндустріального суспільства, теорії комунікативної дії та сучасних теорій демократії.

2. Теорія постіндустріального суспільства, теорія комунікативної дії та теорії демократії запропонували новий погляд на соціальний світ і демократичні процеси в ньому. Згідно з основними положеннями зазначених концепцій, парадигмальна трансформація соціуму, зумовлена стрімким розвитком технічних засобів для передавання інформації, безпосередньо впливає на структуру публічного управління, склад його суб'єктів та їхні форми участі в управлінні. Демократичне врядування набуває нових конфігуративних форм, заснованих на поєднанні й балансі прямої та представницької демократії, стаючи більш відкритим, транспарентним та інклюзивним.

3. Дослідження електронної демократії як багатовимірного явища сучасного публічного управління показало доцільність застосування міждисциплінарного підходу, що поєднує аналітичні інструменти інституціонального аналізу, публічного адміністрування, соціології участі, аналізу цифрових практик. Такий підхід, інтегрований з концептуальним

аналізом, дозволяє вийти за межі технологічного або нормативно-процедурного розуміння електронної демократії й аналізувати її як феномен, що виникає у взаємодії технологічного середовища, інституційного устрою та соціальної дії, в чіткому визначенні змістовних ознак.

4. Для виявлення смислових відмінностей між термінами, що функціонують як синоніми або варіації терміна «електронна демократія», зручно використовувати метод фрейм-аналізу. Такий підхід дає змогу виявити, які смислові нюанси конструюють і нормалізують різні категорії, що використовуються в науковому, політичному та освітньому дискурсі. Використання версії фрейм-аналізу Роберта Ентмана показало, що термін електронна демократія серед споріднених понять цифрової демократії, кібердемократії, віртуальної демократії, онлайн-демократії та мережевої демократії виступає як загальне поняття, тоді як перелічені альтернативні терміни акцентують окремі виміри електронної демократії – технологію, простір, процедуру, зв'язок або мережу. Виокремлені фрейми, по суті, являють собою змістові домінанти ключових підходів до розуміння електронної демократії, окреслюючи її як концепт, структурований навколо ІКТ, участі, мережовості, деліберації та цифрової громадянської суб'єктності.

5. Дефінітивне розмежування понять електронної демократії та електронного урядування дозволило глибше осмислити їхню взаємозалежність. Обидва феномени не є відокремленими, а взаємодіють, зливаються та переплітаються залежно від теоретичної парадигми й рівня розвитку публічного управління як науки і практики – від пріоритету адміністративного управління на перших етапах до домінування громадської електронної участі як ключової цінності публічного управління та адміністрування цифрової епохи.

6. Ключовою відмінністю між регіональним і національним рівнями електронної демократії виступає характер участі. На регіональному рівні участь громадян, як правило, є більш безпосередньою, регулярною та орієнтованою на вирішення конкретних локальних проблем. Крім того, інституційна близькість сприяє нижчому порогу входження, вищому рівню залучення та

ефективнішому зворотному зв'язку. Національний рівень, навпаки, є дистанційованішим, більш політизованим і фрагментованим, що ускладнює реалізацію постійної двосторонньої взаємодії між владою та громадянами. Таким чином, саме локальний формат участі – частотність, предметність, вплив – робить регіональну електронну демократію якісно відмінною від національної.

7. Для комплексної оцінки стану регіональної електронної демократії та побудови стратегії її успішного розвитку в Україні пропонується використовувати тривимірну модель регіональної електронної участі, яка поєднує три вісі координат: джерело ініціативи (від запропонованого до винайденого простору), тип демократичної практики (транспарентність, деліберація, партисипація) та рівень реалізації (агентський, інституційний, технологічний виміри). Така конфігурація фіксує як формалізовані, так і неформальні прояви громадської активності в цифровому середовищі, дозволяючи комплексно оцінювати стан і перспективи е-демократії в регіонах, визначати прогалини у впровадженні інструментів цифрової участі, оцінювати потенціал агентських ініціатив.

Основні результати аналітичної роботи, репрезентовані у розділі, відображено в публікаціях [108; 109; 110; 111].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРАКТИК ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Особливості початкового етапу формування вітчизняної регіональної електронної демократії

Вивчення впровадження електронної демократії в Україні потребує глибокого аналізу особливостей її розвитку на регіональному та місцевому рівні. Саме тут, у площині безпосередньої взаємодії громадян із владою, цифрові інструменти набувають практичного значення та впливу на процеси прийняття рішень. І саме період становлення локальної електронної демократії в Україні до початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році ми вважаємо ключовим для розуміння сучасної трансформації публічного управління.

Як відомо, з 2014 року Україна розпочала масштабну реформу децентралізації, метою якої було передати значні повноваження та ресурси від центральної влади до місцевих громад. Це створило передумови для розвитку локальної електронної демократії, оскільки громади отримали більше автономії у прийнятті рішень та управлінні ресурсами. У 2020 році закінчилася адміністративно-територіальна реформа, в результаті якої було створено 1469 територіальних громад замість понад 11 000 місцевих рад, а кількість районів зменшено з 490 до 136. Це укрупнення сприяло підвищенню спроможності громад до самостійного управління та впровадження цифрових інструментів участі громадян [112, с. 12].

Паралельно з децентралізацією поступово відбувалася цифровізація системи локального публічного управління. Визначальною подією на цьому шляху стало законодавче закріплення інституту електронних петицій у 2015 році; станом на початок листопаду 2017 р. сервіс е-петицій запровадили

вже 500 громад. Середні темпи запровадження е-петицій становили 75 громад на рік, що склало 38 % щорічного приросту кількості нових сервісів е-петицій [113]. З 2019 року в Україні відбувається активізація впровадження диджитал-технологій у систему публічного управління. Створення Міністерства цифрової трансформації та запуск платформи «Дія» стали ключовими кроками у цьому напрямі. У 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію цифрового розвитку, трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами до 2025 року. Цим документом визначено напрямки цифровізації, включаючи розвиток електронних послуг, електронної ідентифікації та взаємодії між державними органами і громадянами [114] (зазначимо, що в травні 2025 р. рішенням Кабінету Міністрів строк реалізації Стратегії було подовжено до 2030 р. [115]).

Поєднання децентралізації та цифровізації створило унікальні умови для розвитку локальної електронної демократії. Громади отримали не лише більше повноважень, але й інструменти для ефективної взаємодії з громадянами через цифрові платформи. Це дозволило підвищити прозорість, підзвітність та стимулювати залучення громадян до процесів прийняття рішень на місцевому рівні.

Взагалі в цей час тематичне поле дослідження місцевої е-демократії активно розширюється в межах як української, так і міжнародної академічної традиції. У контексті європейських порівняльних досліджень місцевої демократії та цифрової участі важливими є напрацювання Норберта Керстінга [116], Енн Макінтош [117], Тьяго Пейшото [118], Іва Синтомера, Карстин Херберт і Ані Роке [119], які підкреслюють значущість локального рівня для розвитку інноваційної демократії. У фокусі їхніх досліджень – механізми онлайн-участі, деліберативні інструменти та проблеми цифрової інклюзивності. В Україні низка досліджень присвячена як загальним тенденціям розвитку е-демократії в зазначений період (Валерій Дрешпак, Андрій Семенченко [120], Богдана Довгань, Ірина Щебетун [121], Андрій Когут, Сергій Панцир [122] та ін.), так і її регіональним аспектам (Анна Ємельянова, Сергій Лобойко [123];

124], Сергій Квітка, Олександр Мазур [125], Олександр Карпенко [126], Ольга Матвеева [127] та ін.). Особливої уваги заслуговують роботи аналітичних центрів: Центру розвитку інновацій (ЦРІ) [128], Центру демократії та верховенства права (ЦДВП) [129], Громадянської мережі «Опора» [130], – що здійснювали емпіричні вимірювання впровадження е-інструментів у громадах до 2022 року. Водночас недостатньо дослідженим залишається еволюційний аналіз становлення регіональної електронної демократії в Україні.

Логіка аналізу розвитку (еволюції) регіональної електронної демократії в Україні, яка була описана в першому розділі, може бути представлена у вигляді схеми (рис. 2.1).

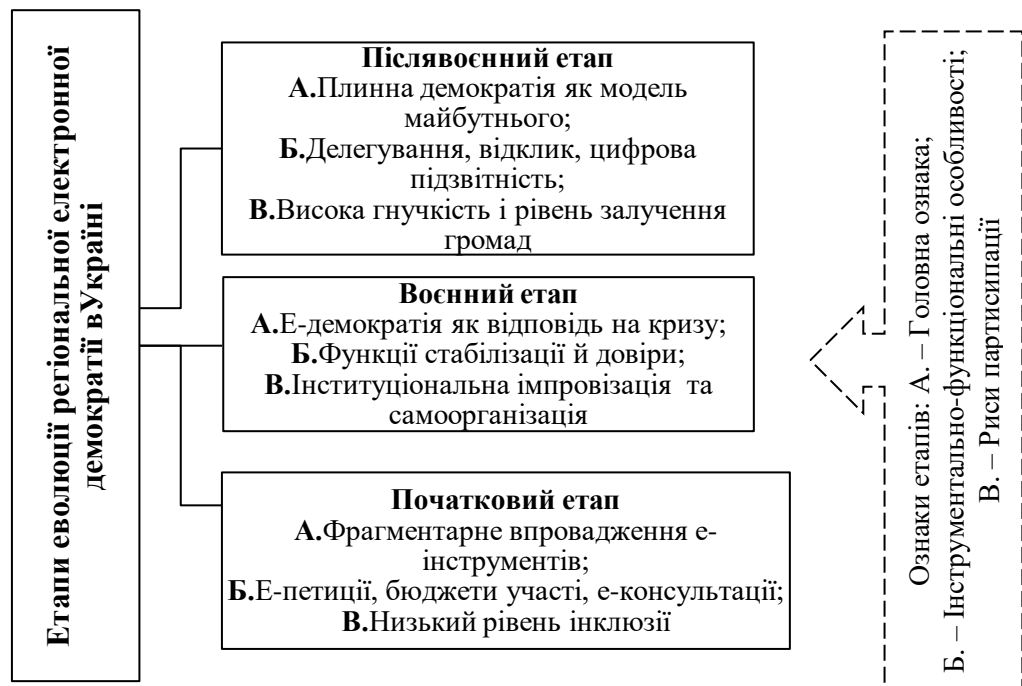

Рис. 2.1. Етапи еволюції регіональної електронної демократії в Україні

Джерело: розроблено автором

Така логіка дозволяє дослідити не лише змістовну еволюцію інструментів та практик, але й виявити соціальні умови їхнього поширення, трансформацію ролей владних та громадських акторів, а також напрацювати рекомендації щодо подальшого розвитку регіонального електронної демократії в Україні. Схема

ілюструє логіку розвитку електронної демократії рівні України в межах трьох етапів: початкового, воєнного та післявоєнного періоду. Кожен етап позначено характерними рисами, інституційними зрушеннями та рівнем партисипації громадян.

Слід наголосити на необхідності аналізу становлення регіональної електронної демократії в Україні як комплексного соціотехнічного явища, що формується під впливом описаних в першому розділі трьох ключових груп чинників: технологічних, інституційних та агентських. Дійсно, запропонований трирівневий аналітичний підхід дозволяє не лише фіксувати наявність цифрових рішень, а й аналізувати умови, в яких вони впроваджуються, та інтереси, що стоять за їх використанням.

Для виявлення особливостей першого етапу розвитку електронної демократії в регіонах використано міждисциплінарний підхід, що поєднує елементи інституційного аналізу, соціології участі, публічного адміністрування. Використання тривимірної моделі дозволило розглядати електронну демократію як феномен на перетині технологічного середовища, інституційного дизайну та практик агентів (громадян, активістів, органів влади).

З огляду на обмеженість офіційної статистики щодо цифрової участі на місцевому рівні у підрозділі використано дані з відкритих джерел: досліджень індексу місцевої електронної демократії, проведених Центром розвитку інновацій, баз даних порталу «Децентралізація», звітів про реалізацію бюджету участі, реєстрів електронних петицій, результатів досліджень цифрових прав і доступу до Інтернету, зокрема в межах ініціатив «Smart City» та «Е-демократія».

У ході аналізу увагу було спрямовано не лише на встановлення стану електронної демократії до моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну, але й на виявлення чинників, які сприяли або перешкождали інституціалізації електронної демократії на місцях. Це, своєю чергою, створює

ґрунт для критичного осмислення перспектив електронної демократії в умовах воєнного стану й подальшої післявоєнної відбудови.

Передусім аналізу підлягають *технологічні основи* електронної демократії як критично важливої умови реалізації будь-яких інструментів е-участі. Саме вона визначає, чи буде потенціал цифрової участі реалізований або залишиться лише декларативним. До 2022 року Україна демонструвала суперечливу картину: з одного боку, поступову експансію Інтернету й розвиток цифрових сервісів, з іншого – значну територіальну, вікову й соціальну нерівність у доступі до них.

Так, за узагальненими даними, оприлюдненими аналітичною ініціативою DataReportal у січні 2021 року, частка користувачів Інтернету в загальній чисельності населення України (43,6 млн. осіб) становила 29,47 млн. індивідуальних користувачів; при цьому загальний рівень поширення Інтернету складав 67,6% [131]. Згідно з даними Державної служби статистики України [132] та досліджень USAID [133], у 2021 році близько 90% міського населення України мало стабільний доступ до Інтернету, тоді як у сільській місцевості цей показник коливався в межах 65–73%. Водночас географічна доступність не гарантувала рівної якості з’єднання. В умовах віддалених територій, зокрема в гірських чи прикордонних районах, нерідко зберігалася відсутність широкопasmового доступу. Цифрова інфраструктура місцевого рівня в Україні в цей період залишалася фрагментованою, що безпосередньо впливало на доступність та ефективність використання інструментів електронної участі.

Ключовим чинником впровадження е-демократії виступає забезпеченість громадян та органів місцевого самоврядування відповідними громадянськими технологіями (Civic Tech) – зокрема, платформами для електронних петицій, бюджетів участі, онлайн-консультацій, інструментами моніторингу діяльності депутатів тощо. У ряді громад відсутність таких інструментів або їх формальне впровадження, не підкріплене технічною підтримкою та модерацією, істотно знижувало якість електронної участі [134, с. 24]. Відтак наявність Civic Tech

можна розглядати як індикатор реальної технологічної спроможності локальної демократії, а не лише її номінального існування.

До повномасштабного вторгнення в Україні існувало декілька ключових платформ, що забезпечували базову електронну взаємодію на місцевому рівні:

- *Єдина платформа місцевої електронної демократії (Е-ДЕМ)*, розроблена у межах швейцарського проєкту EGAP, яка з 2018 року надавала громадам доступ до основних е-інструментів: петицій, громадських обговорень, бюджету участі. На початок 2022 року до неї було підключено 245 територіальних громад [135];
- *Smart City-ініціативи*, реалізовані у таких містах, як Київ, Львів, Вінниця, Дніпро, формували більш комплексні цифрові екосистеми із сервісами відкритих даних, інтеграцією з реєстрами та аналітичними модулями [136; 137];
- Локальні рішення, що запускалися за підтримки міжнародних донорів або в рамках проєктів з цифрової трансформації, як-от мобільні застосунки «MyCity» та «Khmelville» [138], а також електронний сервіс для обговорення актуальних міських проблем «Ваша думка» [139] у Хмельницькому; електронна приймальня органів місцевого самоврядування Івано-Франківська [140] тощо.

Рівень використання цих інструментів прямо залежав від стабільності технічного функціонування платформ і наявності зворотного зв'язку, що, згідно з даними моніторингів ЦРІ та ГМ «Опора», було одним із головних викликів: у ряді громад через відсутність зв'язку електронні петиції не розглядалися у визначені терміни, сайти платформ не оновлювалися або функціонували з перебоями. У деяких випадках відсутність технічного адміністрування призводила до збоїв у процесах голосування, що знижувало довіру громадян до інструменту (приміром, при підписанні мешканцями Рівного електронних петицій) [141].

Проблема забезпечення якісного інтернет-зв'язку, у свою чергу, мала чітко виражений територіальний вимір. Загалом ситуація з оснащенням

Інтернетом міст, навіть невеликих, може бути визнана достатньо доброю. Більш як 1 тис. населених пунктів, в яких мешкало близько 26 млн населення, до 2018 р. вже були підключені до широкосмугового доступу до Інтернету, внаслідок чого можливість користуватися всесвітньою мережею була у 98 % мешканців українських міст.

Інший стан речей спостерігався в сільській місцевості. На той час широкосмуговий доступ до Інтернету мало трохи більше ніж 4 тис. сіл, в яких мешкають 6,5 млн осіб. Це досить великі села з кількістю населення завбільшки за 1 тис. осіб; туди із задоволенням ідуть інтернет-провайдери, бо там їхньому бізнесу є де розвиватися, це корисно з комерційної точки зору – кількість абонентів сприяє окупності інвестицій. Набагато складніше ситуація виглядала у селах з меншою кількістю населення; операторам зв'язку у силу зрозумілих причин вони не настільки цікаві. Таких сіл в Україні налічувалося 21,7 тис., мешкало в них 8,3 млн населення, або 56 % від усього сільського населення. Фіксованого Інтернету там взагалі не було, і кардинальних змін ситуації не спостерігалось [142].

У підсумку на першому етапі розвитку електронної демократії рівень доступності широкосмугового доступу до Інтернету в Україні різко відрізнявся у великих містах та сільській місцевості: 28 % від загальної кількості абонентів проживало у Києві, на решту країни – окрім Київської, Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Львівської та Харківської областей – припадало менше 40 % користувачів [143, с. 92].

Результати дослідження міжнародної правозахисної організації Freedom House демонструють, що у 2019–2020 рр. більшість українців заходило в Інтернет зі своїх мобільних телефонів [144]. Згідно з індексом мобільного зв'язку за 2019 рік, Асоціація операторів глобальних систем мобільного зв'язку (GSMA) оцінила загальне впровадження мобільного Інтернету в Україні в 66,9 балів (зі 100), а його інфраструктуру та доступність – у 60,7 та 61,5 балів відповідно [145]. Як інформує платформа Статиста, у 2021 році кількість користувачів мобільного Інтернету в Україні становила 26,4 млн. осіб, але

швидкість з'єднання залишалася низькою [146], що знов-таки свідчить про недостатню якість технічного забезпечення.

Таким чином, технологічна складова впровадження е-демократії на першому етапі виглядає вразливою: дефіцит технічної підтримки, проблеми з захистом персональних даних, нерівномірне впровадження систем у громадах призводять до викривлення очікуваних ефектів. Це повною мірою відбилося на стані багатьох територіальних громад, де навіть доступ до платформи чи сервісу ще не означає реальної можливості ним скористатися. Не менш важливою була проблема цифрової безпеки: у низці громад були відсутні механізми захисту персональних даних та прозорість щодо адміністрування сервісів. В умовах зростання чутливості до аспектів приватності та довіри до державних інструментів ці ризики набували принципового значення.

Інституційне забезпечення локальної електронної демократії охоплює різнопланові елементи. По-перше, його визначають наявність і якість нормативно-правових актів, що регламентують функціонування електронних інструментів участі; по-друге, процедурна деталізація та усталеність виконання демократичних процедур; по-третє, формальні інституції та підрозділи місцевого самоврядування, відповідальні за реалізацію е-інструментів.

У нормативному вимірі наявність базових засад була забезпечена через систему законів та підзаконних актів, до якої належать: закони України «Про звернення громадян» [147], «Про місцеве самоврядування в Україні» [150], «Про доступ до публічної інформації» [148], «Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції» [149], «Про електронні комунікації» [150]; укази Президента України «Про деякі заходи з покращення доступу до мобільного Інтернету» [151], «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» [152]; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [153], «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» [155], «Про схвалення Концепції

розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» [156] тощо.

На місцевому рівні починаючи з 2015 року громади розпочали розробку положень про громадський бюджет, електронні петиції та консультації з громадськістю. Однак до 2021 року ці акти мали надзвичайно неоднорідний характер: від високоякісних і деталізованих (Київ [157], Хмельницький [158], Дрогобич [159]) до поверхових і декларативних, а іноді навіть відсутніх (Полтава [160], Черкаси [161]). Особливою недосконалістю відрізнялося нормативне врегулювання електронних консультацій: у більшості громад були відсутні положення, що регламентують публічні обговорення в цифровому форматі. Це призводило до імітаційності процесів деліберації та врахування думки мешканців лише на декларативному рівні.

Серйозною прогалиною була слабка розробленість процедурної складової електронних інструментів демократії. Більшість інструментів, зокрема петиції та бюджети участі, хоч і були формально впроваджені, не мали чітко визначених механізмів взаємодії між громадянами та владою. У понад половині громад не були врегульовані строки відповіді на петиції, механізми врахування результатів консультацій або алгоритми реалізації проектів громадського бюджету [162, с. 20–25]. У низці випадків, зокрема у Вінниці та Львові, попри раннє впровадження інструментів, спостерігалася стабілізація без подальшого розвитку, що може бути розцінено як ознака процедурної стагнації [163, с. 150].

Організаційна інституціоналізація електронної демократії, тобто закріплення її у структурі органів місцевого самоврядування через створення спеціалізованих підрозділів або функціональних посад, також проявлялася вибірково. У 2020 році як частина державної стратегії цифрової трансформації була запроваджена посада CDTO (Chief Digital Transformation Officer) – заступника з цифрової трансформації в органах публічної влади. Ці фахівці відповідають за впровадження технологічних рішень, автоматизацію процесів та розвиток інновацій у регіонах. До кінця 2020 р. такі посади з'явилися в усіх міністерствах, а також у деяких обласних державних адміністраціях [164].

У деяких громадах було створено структурні підрозділи (відділи електронного врядування, цифровізації або взаємодії з громадськістю), які відповідали за технічне забезпечення та модерацію онлайн-інструментів. У Києві, Хмельницькому та Миколаєві спостерігалась виразна інтеграція цих підрозділів у структуру міської ради, а відповідні посадові інструкції та бюджети розвитку включали фінансування на підтримку Civic Tech. Водночас у багатьох ОТГ та навіть в обласних центрах (Запоріжжя, Черкаси, Полтава) впровадження е-інструментів залишалося без організаційного супроводу або покладалося на відділи, не пов'язані з цифровою політикою. Внаслідок цього використання інструментів е-демократії часто залежало від ініціативи окремих посадових осіб або залучених громадських організацій [134, с. 24].

Окрему роль у процесі інституціалізації відіграли проекти технічної допомоги (EGAP, DOBRE, U-LEAD), які надали громадам шаблони нормативних актів, типові процедури та ІТ-рішення. Проте масштабування цих моделей залишалося фрагментарним: участь у таких ініціативах брали переважно активні громади, тоді як більшість – особливо сільські ОТГ – не мали ані ресурсів, ані належної методологічної підтримки для створення повноцінних інституційних рамок е-демократії.

У підсумку можна говорити про стан незавершеної інституціалізації: попри наявність формальних засад, впровадження електронної демократії на місцях часто залишалося фрагментованим, нормативно неповним і слабо підтриманим організаційно. Цифровізація відносин «влада – громада» стала вимогою часу, проте лише ті регіони, які спромоглися сформувати інституційно стає середовище, змогли забезпечити реальну участь громадян у прийнятті рішень. Надалі питання інституційної стабільності повинно стати наріжним каменем державної політики у сфері децентралізації та цифрового врядування, особливо в контексті післявоєнного відновлення.

На відміну від інституційної рамки, яка фіксує правила гри, такі елементи, як активність, ініціатива та суб'єктність, у демократичному процесі відображає *агентська складова*. Стосовно локальної електронної демократії

вона охоплює участь індивідуальних громадян, активістів, громадських організацій, місцевих політиків, цифрових лідерів та експертних спільнот у створенні, поширенні та підтримці е-інструментів участі. Загалом можна окреслити дві головні агентські групи: громадську та владну, активність яких визначає швидкість та рівень розвитку місцевої електронної демократії.

Обидві зазначені групи можуть виступати ініціаторами впровадження елементів е-демократії на місцях. Так, у Дрогобичі, Луцьку, Чернівцях, Бучі петиції, громадський бюджет та відкриті консультації з'явилися саме завдяки локальним ініціативам за участю неурядових організацій та неформальних громадянських мереж. Зафіксовано випадки, коли громади адаптували положення Civic Tech без прямого політичного мандату – на основі публічного тиску або співпраці з проектами технічної допомоги (EGAP, U-LEAD, DOBRE) [134, с. 6–8].

В інших випадках становленню й поширенню місцевого інституту електронної демократії сприяла діяльність владних органів. Так, у Хмельницькому, Івано-Франківську, Маріуполі на рівні виконавчих органів функціонували команди або окремі фахівці, які виступали внутрішніми агентами змін. Їхня компетентність і мотивація компенсували брак нормативного оформлення. Агентський потенціал таких осіб забезпечував запуск е-консультацій, модернізацію платформ бюджету участі, перехід від формального оприлюднення до справжньої участі громадян [134, с. 5].

Водночас функціональність цих інструментів часто залежала від місцевих ініціатив і фінансування. Деякі громади були підключені до платформи Е-ДЕМ формально, без забезпечення технічної підтримки чи просування інформації про нові можливості серед жителів, через що реальна залученість залишалася низькою. Траплялись випадки, коли місцева влада відповідала на петиції, що набрали потрібну кількість підписантів, стандартними бюрократичними відписками або взагалі неправомірно відхиляла петиції, що негативно впливало на оцінку громадянами дієвості інструментів е-демократії [165].

Красномовні дані для ілюстрації цього аспекту наводять автори монографії «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності». Порівнюючи статистичні дані про кількість та результативність основних інструментів е-демократії (е-звернення, е-петиції, бюджети участі, е-консультації) за період 2019–2020 рр., вони доходять висновку про наявність суперечливої тенденції: за зростання кількості ініційованих громадянами е-інструментів спостерігається негативна динаміка кількості відповідей органів публічного управління на запити громадян, що свідчить про формальне ставлення владних структур до реалізації можливостей демократизації відносин влади з громадськістю за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Науковці підкреслюють небезпеку такої ситуації, адже політика, зорієнтована на стрімке кількісне збільшення е-інструментарію без ретельного опрацювання якісних складових цього процесу та забезпечення надійних механізмів його реалізації, може спричинити знецінення можливостей е-урядування та е-демократії і втрату довіри суспільства до їх дієвості й результативності [166, с. 216–217].

Роль агентів-драйверів у полі локальної електронної демократії належить цифровим громадським активістам, завдяки яким поширюється як інформація щодо нових практик, так і самі практики. При цьому агентська готовність нашо́вхується на інституційні ліміти: обмежений функціонал платформ, низький рівень зворотного зв'язку, наявність досить суттєвої нерівності між громадянами в аспекті цифрових знань та низький інтерес до електронної комунікації з органами влади через необізнаність та недовіру. Принагідно зазначимо, що цифрова нерівність має очевидні демографічні корені, що доводять результати проведеного в 2022 році всеукраїнського соціологічного дослідження: серед респондентів у віці до 30 років 97% користуються Інтернетом щодня і лише 0,3% стверджують, що не користуються, а серед 70-річних і старших ці показники становлять відповідно 22 % і 59 % [167, с. 6].

Серед інгібіторів цифрової активності слід вказати й неготовність муніципальних службовців використовувати всі можливості електронної

демократії через відсутність базових навичок цифрової грамотності і відповідний рівень цифрової компетентності. На думку дослідників Є. Бородіна, Н. Піскохи, С. Квітки, О. Титаренко та ін., у 2019–2020 рр. спостерігалось недостатнє усвідомлення керівниками і працівниками органів публічного управління значення цифровізації у розвитку суспільства, нерозуміння ними суті та потенціалу таких інновацій, як хмарні технології, Інтернет речей тощо, що уповільнювало впровадження сучасних технологій в управлінську діяльність [125, с. 22; 168, с. 98].

Підсумовуючи, зазначимо, що агентська складова локальної електронної демократії в Україні на початковому етапі виявляла асинхронність між техноактивізмом окремих груп і слабкою інституційною вкоріненістю електронної демократії на місцях. Подальший розвиток е-демократії потребував зміцнення соціальних агентів участі – через освіту, підтримку неурядових організацій, інституціалізацію ролі цифрових фасилітаторів та інклюзивний дизайн Civic Tech.

Отже, аналіз технологічної, інституційної та агентської складових локальної електронної демократії дозволяє охарактеризувати її становлення в Україні як складний, асиметричний процес. Цей процес поєднував високі очікування та значний потенціал з боку цифрових ініціатив і громадянського суспільства з недостатністю нормативного врегулювання, фрагментарною реалізацією та відчутною нерівністю в доступі до цифрової участі.

Саме тому наступний крок нашого аналізу становило звернення до емпіричних даних щодо рівня впровадження е-інструментів у різних регіонах. Важливо було з'ясувати, які територіальні одиниці виявилися лідерами електронної демократії на першому етапі її розвитку, а які, навпаки, залишилися позаду та що стало визначальним для цієї диференціації.

Спочатку пропонуємо зосередитися на виявленні загальних тенденцій використання е-інструментів у регіонах. Для аналізу динаміки використання інструментів електронної демократії в Україні на регіональному рівні було порівняно дані за два роки – 2018 та 2021. У фокусі порівняння – три ключові е-

інструменти: електронні петиції, бюджет участі та електронні консультації. Наведена таблиця 2.1 дозволяє оцінити як загальні тенденції розвитку електронної участі, так і регіональні відмінності в темпах впровадження та активності громад.

Таблиця 2.1

**Порівняльна таблиця використання
інструментів е-демократії по регіонах України (2018 та 2021 рр.)**

Область	Петиції 2018	Петиції 2021	Бюджет участі 2018	Бюджет участі 2021	Консультації 2018	Консультації 2021
Волинська	160	91	79	117	0	9
Вінницька	324	208	41	100	0	15
Дніпропетр.	463	166	131	240	0	16
Донецька	549	292	49	175	0	37
Житомирська	14	14	94	30	0	2
Закарпатська	19	22	81	45	0	13
Запорізька	5	7	59	25	0	0
Івано- Франківська	46	19	0	32	0	13
Київська	275	25	157	162	0	4
Кіровоградська	52	53	59	54	0	13
Луганська	52	12	59	143	0	8
Львівська	206	72	67	74	0	18
Миколаївська	2	7	85	125	0	1
Одеська	3	35	24	45	0	25
Полтавська	39	16	149	244	0	2
Рівненська	34	20	4	90	0	5
Сумська	422	155	0	44	0	0
Тернопільська	162	73	30	137	0	3
Харківська	9	5	64	169	0	3
Херсонська	7	11	0	5	0	0
Хмельницька	203	62	59	128	0	6
Черкаська	17	15	0	27	0	0
Чернівецька	352	83	0	11	0	0
Чернігівська	357	109	0	0	0	0

Джерело: [169].

Попри очікування лінійного зростання використання е-інструментів упродовж 2018–2021 років, порівняльна таблиця засвідчує фрагментарність та асиметричність процесу. Наприклад, кількість поданих петицій зменшилася в низці регіонів (зокрема у Дніпропетровській, Київській, Чернігівській

областях), тоді як інші (Луганська, Одеська, Сумська) демонструють зростання. Це може свідчити як про насичення попиту, так і про зміну пріоритетів у громадській активності.

Натомість бюджет участі у 2021 році значно активізувався в більшості регіонів – зокрема у Дніпропетровській, Полтавській, Миколаївській областях, – що відображає не лише зростання фінансових можливостей громад, а й запит на практичні форми впливу. Цей тренд також може бути результатом локальних ініціатив або проєктної підтримки.

Електронні консультації, практично відсутні у 2018 році, почали впроваджуватися в окремих регіонах (Донецька, Львівська, Одеська області) вже у 2021, хоча загальний рівень їх використання залишається дуже низьким. Це вказує на складність інституціалізації саме цього інструменту – як через адміністративну інертність, так і через брак політичної волі.

На нашу думку, таблиця не стільки демонструє загальнонаціональну динаміку, скільки окреслює мозаїку місцевих практик: з нерівномірною інтенсивністю, розривами між інструментами та помітним впливом локальних контекстів. З огляду на виявлену нерівномірність і фрагментарність впровадження інструментів е-демократії виникає потреба у більш структурованому підході до їх оцінювання. Саме тому подальший аналіз базується на розгляді Індексу місцевої е-демократії та кластеризації регіонів за характером і масштабами використання е-інструментів.

У 2018 році Центр розвитку інновацій здійснив пілотне дослідження Індексу місцевої е-демократії (за даними 2017 р.) у 10 містах України. Це дослідження оцінювало наявність і розвиток основних е-інструментів участі: систем електронних звернень, петицій, платформ громадського бюджету та електронних консультацій [170]. У 2020 році було проведено третє, розширене дослідження цього Індексу (за даними 2020 р.) з охопленням понад 30 міст, включно з усіма обласними центрами [171]. Задля розгляду динаміки показників ми включаємо до вибірки перші 9 міст-учасників з пілотного дослідження 2018 р. і завдяки порівнянню результатів 2018 р. та 2020 р.

визначимо, які міста змінили свій стан, та проаналізуємо можливі чинники впливу.

Індекс місцевої е-демократії, запропонований С. Лобойко та А. Ємельяною (2018 р.), оцінював міста за кількома критеріями, згрупованими в виміри: наявність ІТ-рішень для участі, рівень е-участі (активність використання інструментів мешканцями) та результативність (ефективність реагування влади). У фокусі були 4 найбільш поширені е-інструменти участі громадськості: е-звернення, е-петиції, е-консультації та громадський бюджет [170]. Індекс електронної демократії вимірюється у шкалі від 1 до 10. У деяких джерелах значення подаються у відсотковому еквіваленті ($7,2 = 72\%$); в цьому дослідженні для зручності порівняння використано десяткову форму.

За результатами пілотного вимірювання у 2017 р. перше місце посів Київ із значенням індексу 5,69, друге – Хмельницький (4,8), третє – Вінниця (4,16). Дещо нижчі базові показники мали Львів (3,97), Запоріжжя (3,28), Полтава (2,33), Черкаси (2,21) та Миколаїв (1,97). Дані по Кривому Рогу та Маріуполі також були зібрані, проте ці міста розглядалися окремо (поза основним рейтингом обласних центрів). На момент 2017 р. всі ці громади вже мали базові ІТ-інструменти (принаймні е-звернення й е-петиції), але рівень їх впровадження та використання суттєво різнився [123]. Наприкінці 2020 року, згідно з третім виданням Індексу, трійка лідерів змінилася: першим був Тернопіль, який не досліджувався під час пілотажу (7,53), другим – Київ (7,34), третім – Хмельницький (7,25) [171]. Загальні результати викладено в табл. 2.2.

Аналіз загального масиву електронних інструментів дозволив виявити чітку тенденцію розвитку вітчизняної е-демократії у 2018–2020 рр.: українські міста швидше освоювали інструменти партисипації, тоді як механізми деліберації відставали. Електронні петиції станом на 2020 р. діяли у всіх аналізованих громадах (навіть аутсайтери виконали вимоги Закону «Про звернення громадян» [147] і запровадили е-петиції ще до 2017 р.). Громадський бюджет до 2020 р. теж запустили майже всюди (в 2019–2020 рр. останні великі

міста ухвалили відповідні положення [172]). Натомість електронні консультації з громадськістю були впроваджені не всюди. У пілотній десятці лише Київ мав пробні е-консультації, але без затвердженого положення (цю прогалину визнали і запланували усунути, розробивши відповідний документ [173]). Кривий Ріг здійснював консультації у вигляді опитувань на своєму порталі, що не зовсім відповідало класичній моделі обговорень, а в Маріуполі положення про консультації взагалі не було прийнято до кінця 2017 р. Ситуація почала виправлятися ближче до 2020 р. [174].

Таблиця 2.2

Динаміка індексу електронної демократії деяких міст України¹
(2017–2020 рр.)

Місто	Індекс ЕД 2017	Індекс ЕД 2020	Зміна	Тип динаміки
Київ	5,69	7,34	1,65	Незначне зростання
Хмельницький	4,8	7,25	2,45	Помірне зростання
Вінниця	4,16	5,81	1,65	Незначне зростання
Львів	3,97	6,78	2,81	Помірне зростання
Запоріжжя	3,28	5,12	1,84	Незначне зростання
Полтава	2,33	3,64	1,31	Незначне зростання
Миколаїв	1,97	4,9	2,93	Помірне зростання
Черкаси	2,21	3,4	1,19	Незначне зростання
Маріуполь	3,2	6,97	3,77	Суттєве зростання

¹Примітка: Місто Кривий Ріг, яке брало участь у дослідженні 2017 року, не включено до порівняльної таблиці через відсутність публічно доступних результатів у звітах другої хвилі оцінювання (2020 р.). Натомість Маріуполь було включено до вибірки як місто з повними даними за обидва періоди.

Джерело: побудовано авторкою на базі [123; 170; 171].

Отже, можемо визнати наявність двох паралельних тенденцій:

- 1) **Розширення партисипації** – кількість електронних петицій та учасників бюджету участі зростала майже в усіх містах. Збільшували і

фінансування громадських проєктів (наприклад, бюджет ГБ Кривого Рогу в 2020 р. був піднятий до 26 млн грн, що свідчить про інтеграцію ГБ в бюджетний процес міста [175]). Успішність петицій теж стала вищою там, де влада побачила у них не загрозу, а підказку від громади. Ця тенденція дедалі частішого використання мешканцями онлайн-інструментів для ініціації рішень або отримання частки бюджету на свої проєкти є безумовно позитивною;

- 2) **Недостатній розвиток деліберації** – водночас механізми цифрового діалогу (консультації, е-слухання) відстають. Причини – брак методології та побоювання влади перед неконтрольованими дискусіями. Якщо петиція або конкурс проєктів громадського бюджету – це структурований процес (є чіткі критерії, голосування «за» чи «проти»), то консультація передбачає відкриту дискусію, в якій можуть критикуватися дії влади, і не всі ради готові до цього. У 2017 р. серед міст пілотного дослідження жодне не мало ідеальної системи е-консультацій. Київ тільки готував положення [176]; інші великі міста (Львів, Одеса, Запоріжжя) теж перебували на стадії експериментів. У результаті саме міста, що впровадили деліберативні новації, наприклад Хмельницький, отримали найвищий індекс у 2020 р., а от Вінниця і Львів, де консультації лишились переважно офлайн/на папері, втратили бали [174].

Для визначення організаційної готовності різних регіонів та міст до використання інструментів електронної демократії у дослідженні було застосовано кластерний аналіз методом k-середніх (K-Means) (Додаток В). Вибір цього методу зумовлений його придатністю до роботи з невеликими вибірками та можливістю виокремити порівняльно однорідні групи за багатовимірними критеріями. Кластеризація здійснювалася за трьома індикаторами: кількість реалізованих Civic Tech-інструментів (електронні петиції, бюджети участі, онлайн-консультації тощо – від 2 до 5, залежно від наявних інструментів), наявність спеціалізованого підрозділу або штатної одиниці для впровадження е-демократії в структурі органу місцевого

самоврядування (1 – наявний, 0 – відсутній), а також інтенсивність участі у міжнародних проєктах підтримки цифровізації (EGAP, DOBRE, U-LEAD) (2 – наявна, 1 – обмежена, 0 – відсутня). Порогові значення було встановлено емпірично, з урахуванням варіативності у вибірці та логіки суттєвих відмінностей між громадами: наприклад, ≥ 5 інструментів свідчать про розвинену екосистему цифрової участі; наявність спеціального органу демонструє інституційне закріплення; активна участь у 2 проєктах є маркером зовнішньої підтримки розвитку. Для коректності розрахунків усі змінні було стандартизовано за допомогою StandardScaler, а для візуалізації використано метод головних компонент (PCA), що дало змогу відобразити взаємне розташування об'єктів у двовимірному просторі. (Методологічні та процедурно-методичні деталі кластерного аналізу див. у Додатку Г).

У результаті виділено чотири кластери міст, які репрезентують дуже високий, високий, середній і низький рівні інституційної підготовленості до електронної демократії. Такий підхід дозволив визначити не лише абсолютні показники міст, але й їхню близькість до інших муніципалітетів за сукупністю релевантних характеристик, не лише виявити лідерів і аутсайдерів за абсолютними показниками, а й оцінити динамічні характеристики розвитку, що має вирішальне значення для аналізу ефективності регіональної е-демократизації. Деталі аналізу узагальнено у вигляді табл. 2.3 та 2.4.

Таблиця 2.3

Класифікація міст за параметрами електронної демократії

Місто	Кількість е-інструментів	Спец. орган (1/0)	Участь у проєктах	Кластер
Київ	5	1	1	Кластер 3
Хмельницький	4	1	2	Кластер 1
Вінниця	4	1	2	Кластер 2
Львів	4	0	1	Кластер 3
Запоріжжя	3	0	1	Кластер 4
Полтава	2	0	1	Кластер 4
Черкаси	2	0	0	Кластер 4
Миколаїв	3	1	2	Кластер 2
Маріуполь	5	1	2	Кластер 1

Джерело: побудовано авторкою за даними [176; 177; 178; 179; 180; 181; 182] за допомогою кластерного аналізу в середовищі Python (метод Ward, стандартизація змінних, PCA-зниження розмірності).

Таблиця 2.4

**Типи інституційної спроможності міст України у сфері електронної демократії, до початку повномасштабного вторгнення
(за результатами кластеризації)**

Кластер	Тип міст	Міста
Кластер 1	Цифрові лідери	Хмельницький, Маріуполь
Кластер 2	Середньоінституціалізовані	Миколаїв, Вінниця
Кластер 3	Автономні флагмани	Київ, Львів
Кластер 4	Інституційно вразливі	Запоріжжя, Черкаси, Полтава

Джерело: див. вище

Таким чином, результати кластерного аналізу дев'яти українських міст дозволяють виявити кілька виразних груп територіальних громад, які демонструють схожий рівень інституційної спроможності в галузі електронної демократії. Перша, найбільш консолідована група представлена Хмельницьким і Маріуполем. Ці міста вирізнялися високим рівнем інтеграції Civic Tech-інструментів, наявністю спеціалізованих органів у структурі місцевого самоврядування та активною участю в міжнародних програмах цифрового розвитку. Така конфігурація дозволяє трактувати їх на початковому етапі розвитку е-домократії як зразки повноцінної інституціалізації е-домократії, в яких взаємне підкріплення технологічних, організаційних і проєктних чинників формує системний потенціал.

Другу групу утворюють Миколаїв і Вінниця. Хоча за кількісними параметрами ці громади дещо поступилися лідерам, їхні показники залишалися стабільно високими. Тут спостерігається помірковано інтегрована модель, що поєднує розвиток інструментів е-участі з поступовим формуванням інституційного супроводу. За класифікацією ці громади можуть бути віднесені

до середньоінституціалізованого типу з виразним потенціалом посилення е-демократичної інфраструктури.

Окрему, більш автономну групу сформували Київ і Львів. Маючи високий рівень технологічного забезпечення, ці міста водночас меншою мірою інтегровані у національні або міжнародні проєкти цифрової трансформації. Вони розвивають власні цифрові екосистеми, спираючись переважно на внутрішні ресурси. Це дозволяє визначити їх як «автономні флагмани», розвиток е-демократії в яких відбувається радше за рахунок локальних ініціатив і політичної волі, ніж зовнішньої підтримки.

Нарешті, останній кластер охоплює Запоріжжя, Черкаси та Полтаву. У цих громадах спостерігається відносно низький рівень впровадження е-інструментів, спеціальні органи у структурі місцевого самоврядування відсутні, участь у тематичних проєктах обмежена або відсутня. Така ситуація свідчить про вразливість е-демократичної інфраструктури та залежність її розвитку від ситуативних чинників або індивідуальних зусиль окремих агентів. Ці громади потребують цілеспрямованої підтримки для подолання інституційної інерції та запровадження системних змін.

Вважаємо, що проведений аналіз не лише фіксує типологічну різницю між громадами, а й дозволяє окреслити потенційні траєкторії розвитку регіональної електронної демократії в Україні – від повноцінної інтеграції та системного розвитку до латентного або формального впровадження окремих інструментів без реального ефекту включення громадян у процеси ухвалення рішень.

У підсумку проаналізований період становлення локальної електронної демократії в Україні (2015–2021 рр.) дозволяє констатувати, що попри сприятливі макроумови у вигляді децентралізації та цифровізації рівень її інституційного, технологічного й агентського розвитку залишався гетерогенним, із виразними регіональними та організаційними відмінностями в кожному з вимірів трирівневої моделі дослідження.

1. Технологічний вимір засвідчив наявність необхідних передумов: високого рівня Інтернет-покриття у містах, появи громадянських платформ (зокрема Е-ДЕМ), запуску локальних сервісів. Однак цифрова інфраструктура була розвинена нерівномірно, й у сільській місцевості понад половина населених пунктів залишалася без фіксованого Інтернету. Використання інструментів е-демократії часто ускладнювалося відсутністю технічного супроводу, збоєм функціонування платформ та нестачею зворотного зв'язку, що спричиняло недовіру до каналів е-участі.

2. Інституційна складова демонструвала формальний поступ: майже всі громади запровадили положення про петиції, громадський бюджет чи консультації. Втім, якість регулювання, чіткість процедур і глибина впровадження значно варіювали. У низці громад (Київ, Хмельницький, Миколаїв) інституційне середовище підтримувалось бюджетним фінансуванням і штатними одиницями; у більшості ж воно залежало від шаблонних актів або зовнішніх донорських проєктів (EGAP, DOBRE). Проблеми полягали і в регламентації відповідей на петиції, механізмах імплементації проєктів бюджету участі, відсутності модерації онлайн-консультацій. У результаті – процедурна стагнація або навіть імітаційність участі.

3. Агентський вимір вирізнявся високим потенціалом з боку громадських ініціатив і digital-активістів. У багатьох випадках саме вони були драйверами локальної е-демократії (Дрогобич, Луцьк, Чернівці). Водночас ефективність впровадження часто залежала від внутрішніх «агентів змін» – посадовців чи ІТ-фахівців, здатних просувати цифрові інструменти всупереч формальній відсутності інституційної підтримки (Хмельницький, Івано-Франківськ). Втім, слабка цифрова компетентність службовців, нерозуміння суті Civic Tech, низький інтерес частини мешканців через відсутність довіри та цифрову нерівність виступали стримувальними чинниками.

Слід зазначити, що регіони України за 2018–2020 рр. зробили вагомий крок від е-урядування до е-демократії, але успіхи, на жаль, нерівномірні. Для

першого періоду розвитку локальної е-демократії в Україні характерними були фрагментарність впровадження, виразна територіальна асиметрія та переважання технологічного виміру над процедурним і нормативним. І хоча держава виступала важливим драйвером цифровізації на національному рівні, на місцях ініціатива частіше виходила знизу – з боку локальних команд або за підтримки зовнішніх проєктів. Саме вони ініціювали впровадження е-інструментів, компенсуючи інституційну пасивність місцевої влади. Така модель розвитку демонструє наявність активного громадянського ресурсу, в той час як відсутність системної підтримки з боку муніципалітетів призводить до нерівномірності впровадження е-практик і залежності ефективності інструментів е-демократії від локального контексту. Розуміння регіональних особливостей електронної демократії на етапі її становлення дозволяє нам краще оцінити початкові передумови її розвитку та обмеження, з якими стикалися громади ще до початку повномасштабного вторгнення. Це, своєю чергою, створює необхідну аналітичну базу для дослідження трансформацій, викликаних відкритим вторгненням РФ 2022 р., та оцінки змін у технологічному, інституційному та агентському вимірах електронної демократії.

2.2. Еволюція регіональної е-демократії в Україні від початкової фрагментарності до воєнної адаптації

До початку повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році Україна вже мала помітні досягнення у впровадженні реформ, зокрема у сферах публічного адміністрування, децентралізації, цифрової трансформації та прозорості врядування. Ці процеси стали можливими завдяки низці стратегічних ініціатив, серед яких Закон України «Про адміністративні послуги», концепція реформування місцевого самоврядування, запуск платформи «Дія» та підтримка міжнародних партнерів у сфері good governance. Підтвердженням успіхів країни в цій сфері стало стрімке зростання її позиції у

рейтингу ООН за індексом е-участі (EPART): за два роки, з 2018 р. до 2020 р., Україна посунулася на 29 пунктів і з 75 місця перемістилася на 46 [183]. У 2020–2021 роках фіксувалося зростання рівня цифрової грамотності, розширення доступу до електронних послуг і поступова інституціоналізація принципів відкритості та участі.

Після 24 лютого 2022 р. пріоритети державної політики змістилися в бік безпекових і мобілізаційних завдань, що призвело до згортання або заморожування багатьох реформ та заміну цінності демократизації підтримкою базової функціональності. Війна зазвичай зрушує політичну архітектуру в бік виконавчого ядра влади, впроваджуючи нову семантику «легітимної надзвичайності». В українському контексті нормативним індикатором цього процесу виступає Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [184], який дозволяє обмеження громадянських прав і тимчасове перетворення держави на «владу винятку».

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачається заборона проведення страйків, масових зібрань та акцій. Відповідно, велика частина органів місцевого самоврядування трактує цю норму як пряму заборону на проведення будь-яких зборів жителів, включаючи і механізми залучення до вирішення місцевих питань [185, с. 12]. На локальному рівні, де елементи горизонтальної партисипації традиційно формують основу демократичного ландшафту, ці обмеження мають особливо помітні наслідки: зникають публічні консультації, ускладнюється механіка доступу до інформації, а комунікативна вертикаль з громадою стає фільтрованою та ієрархізованою. Таким чином, у просторі локального самоврядування війна ініціює деформацію партисипативного тіла демократії.

У воєнних умовах функціонування електронної демократії підпорядковується логіці безпеки, що знижує рівень прозорості. Обмежується доступ до інформації, ускладнюється громадський контроль, з'являються зони інформаційної непрозорості без чітких часових меж [186]. Паралельно діють цензура й самоцензура: як нормативна (у рамках правового режиму), так і

суспільна – за даними Київського міжнародного інституту соціології, більшість громадян уникають публічної критики влади, вважаючи це недоречним під час війни [187], що призводить до звуження простору публічної дискусії. Громадяни намагаються уникати активного висловлення позицій, навіть у цифровому форматі, що нівелює саму логіку деліберативної участі. Додаткову напругу створює загроза зовнішніх інформаційних впливів: за висновками дослідження Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки та Центру демократії та верховенства права (2024 р.), російські спецслужби активно використовують можливості соціальних мереж для поширення дезінформації та проведення інформаційно-психологічних операцій з метою деморалізації українського суспільства, зниження його спроможності протистояти агресії [188, с. 31]. Платформи електронної участі, таким чином, стають не лише простором демократичного волевиявлення, але й потенційними полями гібридних операцій, у яких складно відрізнити автентичні голоси громадян від спланованих вкидань. У підсумку виявляється, що дискурс безпеки, необхідний у кризових умовах, водночас створює ризики для стійкості та достовірності електронної демократії.

Під тиском воєнного стану електронна демократія в регіонах трансформувалася з інструмента доповнення до традиційної участі у справжню інфраструктуру кризового врядування. Вона виконує не лише функції зворотного зв'язку чи інформаційного супроводу, а й сприяє сенсоутворенню, формуванню довіри та підтриманню горизонтальних зв'язків у суспільстві. Завдяки цифровим платформам навіть в умовах обмеженого доступу, евакуації чи втрати фізичного простору громадяни зберігають зв'язок з управлінням і відчуття залученості. Це дозволяє говорити про виникнення нової ролі е-демократії – як середовища солідаризації, швидкої реакції та політичного включення у ситуаціях невизначеності [107, р. 4].

Таким чином, регіональна електронна демократія уможливорює не лише стабільність управління в умовах війни, а й його розвиток відповідно до логіки гнучкості, чутливості та спільної відповідальності (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Зв'язок регіональної електронної демократії
з функціями кризового врядування**

Функція кризового врядування	Інструменти та можливості регіональної електронної демократії
1. Осмислення ситуації	Оперативне інформування громад через регіональні портали та месенджер-канали; інтерактивні цифрові мапи ситуаційної обстановки; дешборди про стан критичної інфраструктури; онлайн-консультації з мешканцями громад
2. Ухвалення рішень	Краудсорсинг ідей для локальних антикризових заходів; електронні опитування щодо пріоритетів допомоги; тестування сценаріїв розвитку подій на муніципальних е-платформах
3. Надання кризі сенсу	Формування регіональних цифрових наративів (сторітелінг про відновлення громад); участь у символічних діях через онлайн-кампанії; публікація звітів та організація онлайн-обговорень від імені регіональних адміністрацій
4. Підзвітність	Відкриті онлайн-звіти місцевої влади; регіональні платформи моніторингу розподілу гуманітарної допомоги; системи збору скарг та запитів громадян; електронні форуми підзвітності у громадах
5. Навчання	Архівування досвіду громадської участі під час кризи; аналітика ефективності регіональних антикризових заходів; організація збору відгуків і пропозицій щодо удосконалення локальної політики

Джерело: побудовано авторкою на основі [107].

Зважаючи на викладені орієнтири, пропонуємо розглянути, наскільки й у яких формах механізми електронної демократії, реалізовані в Україні під час воєнного стану, відповідають зазначеним функціям кризового врядування та підтримки легітимності. Це дозволить оцінити, чи здатна вітчизняна електронна демократія функціонувати як адаптивна інфраструктура в умовах особливого правового режиму.

Якщо початкова конфігурація електронної демократії в Україні мала мозаїчний характер – переважання інформаційної функції з фрагментами партисипації, – то у воєнних умовах ця система зазнала тектонічного зсуву. Проте він не знищив е-демократію, а трансформував її – як неформальний, але стратегічний канал взаємодії між владою й суспільством у середовищі

екзистенційного ризику. І передусім це стосується безпосереднього інструментарію функціональної комунікації.

Так, за даними дослідження ICLD (2024 р.), 99 % громад мали цифрові засоби оповіщення у кризових ситуаціях, а 77 % використовували соцмережі та месенджери, зокрема Viber і Telegram, для взаємодії з мешканцями. У фокусі опинилися чат-боти, інтерактивні карти, SMS-сповіщення, а також спеціальні мобільні додатки для збору заявок на допомогу [189, с. 42]. Такий акцент на швидких, мобільних і адаптивних інструментах зумовлений їхньою низькою вартістю впровадження, високою доступністю для широких верств населення та відсутністю потреби в складній технічній інфраструктурі. Чат-боти дозволяли не лише розсилати інструкції та попередження, а й отримувати від мешканців зворотний зв'язок у реальному часі, що підсилювало горизонтальну комунікацію. Інтерактивні карти виконували функцію публічного інформування про гуманітарні й логістичні ресурси (пункти обігріву, укриття, маршрути евакуації), а SMS-розсилки залишалися критично важливими для територій з обмеженим доступом до Інтернету. Месенджери, своєю чергою, де-факто слугували каналами місцевої публічності – швидкими, гнучкими й персоналізованими. Саме їхній гібридний потенціал – поєднання оперативного інформування, партисипативності та адаптивності – зробив ці інструменти незамінними в умовах високої турбулентності та ризиків для життя.

Платформи для евакуації, допомоги чи інформування не є повноцінними інструментами е-демократії, оскільки не передбачають участі у прийнятті рішень. Однак у воєнних умовах вони стають каналами комунікації між владою й громадянами, виконуючи допоміжну роль. Якщо при цьому зворотний зв'язок впливає на управлінські рішення, такі сервіси можуть набувати партисипативного потенціалу.

Натомість класичні партисипативні інструменти, такі як громадський бюджет чи електронні петиції, в багатьох громадах призупинилися або перейшли у латентну фазу, переважно через безпекові обмеження та нормативну невизначеність. Шведсько-український проєкт PROSTO

«Підтримка доступності послуг в Україні» спільно зі Всеукраїнською асоціацією об'єднаних територіальних громад провели дослідження (2022 р.), присвячене стану інформування та залучення жителів громад в умовах воєнного стану. В опитуванні взяли участь 156 респондентів – представників органів місцевого самоврядування зі 131 громади, що відповідали за інформування та комунікацію в громадах. За результатами опитування, інструменти залучення жителів до процесів ухвалення рішень в умовах війни зазнали суттєвих обмежень; особливо це стосується тих інструментів, що передбачають проведення зборів громадян: громадських слухань, загальних зборів та круглих столів обговорень [185, с. 12].

Окрім того, один з найбільш успішних інструментів е-участі громад в управлінні – громадський бюджет – був тимчасово призупинений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [190]. За цією постановою, усі видатки місцевих бюджетів на неключові потреби (тобто все, що не стосується оборонної діяльності, соціальної допомоги, критичної інфраструктури) мають погоджуватися Держказначейством окремо. Бюджет участі не входить у перелік пріоритетних витрат, тому його фінансування було або припинено, або вкрай обмежене. Відповідно, більшість міст і громад або зупинили проведення громадського бюджету (офіційно або де-факто), або провели, але без фінансування (суто для підтримки активності населення).

Таким чином, під впливом воєнного стану публічно-управлінські цифрові платформи на локальному рівні дедалі частіше виконують функції радше інструментів операційного адміністрування та кризового менеджменту, ніж партисипативної демократії. За збереження формальної доступності деяких інструментів участі їхнє фактичне застосування звузилось до сигнальних та односторонніх практик: подання звернень, облік потреб, інформування населення, – що ускладнює відмежування між е-урядуванням і е-демократією у

традиційному сенсі. Фактично ми спостерігаємо злиття інструментів, де публічна участь редукується до реактивної інформаційної взаємодії.

У межах запропонованої нами в підрозділі 1.2 концептуальної рамки, за якою антропоцентрична парадигма корелює зі зростанням ваги е-демократії, ця тенденція є двозначною: технічне зміцнення електронної комунікації не гарантує глибини участі, а навпаки, може підміняти її інтерфейсом управління. Інакше кажучи, поєднання функцій електронної демократії та електронного урядування у воєнний період містить у собі низку ризиків, які варті оговорення. Безумовно, швидкість комунікації, оперативність прийняття рішень і підтримка функціональної керованості стали критично важливими для збереження базових елементів публічного життя, водночас скорочення механізмів участі до інформаційно-реєстраційних практик не сприяє подальшій демократизації управлінських процесів.

Змішування електронної демократії з е-урядуванням розмиває межу між участю й адмініструванням: цифрові платформи дедалі частіше працюють як канали передачі технічної інформації, а не як інструменти впливу. Це сприяє бюрократизації взаємодії, де громадяни виступають радше реєстраторами потреб, ніж учасниками ухвалення рішень.

Такий процес, якщо він залишиться непоміченим у повоєнний період, може поступово послабити фундаментальні риси демократичної участі – самостійність, критичність, горизонтальність – і сприяти утворенню нових форм технологічної централізації.

Таким чином, маємо підстави констатувати амбівалентність ситуації. З одного боку, війна продемонструвала надзвичайну адаптивність локальної е-демократії, її здатність до інституційної еволюції та технічного стійкого розвитку навіть у найскладніших умовах. З іншого – виникають реальні ризики звуження демократичної участі до функції адміністрування даних, що потребує критичної уваги при формуванні стратегій повоєнного відновлення.

Здебільшого попри всі складнощі українські регіони продемонстрували вражаючу спроможність адаптувати цифрові інструменти участі до викликів

війни. Під тиском безпекових обмежень е-демократія не зникла, а трансформувалася, зберігаючи та навіть посилюючи свою роль як інфраструктури кризового врядування, соціальної згуртованості й локального самоврядування. Ці процеси не лише свідчать про стійкість електронної демократії, а й дають підстави говорити про формування її **нових функцій**:

1. Інформаційно-кризова функція. У критичних умовах електронні платформи були переорієнтовані на розповсюдження екстреної інформації про обстріли, укриття, евакуацію, відключення та інші надзвичайні ситуації. Наприклад, додаток «Київ Цифровий» забезпечував сповіщення про тривоги, карти укриттів і повідомлення про перебої з електропостачанням [191]. Подібні функції виконували місцеві цифрові сервіси в Дрогобичі [192], Тернополі [193] та інших містах.

2. Функція підтримки горизонтальної комунікації. Електронна демократія стала інструментом підтримки зв'язків між громадянами та ініціювання локальних змін. Наприклад, у Львові мешканці брали участь в обговоренні облаштування гуманітарних точок та змін до міської інфраструктури через платформу «Твоє Місто» [197]. Аналогічні ініціативи реалізовувалися через е-петиції та опитування в інших містах – Кропивницькому, Івано-Франківську та Києві [194; 195; 196; 198].

3. Функція оперативного зворотного зв'язку. Швидка адаптація до нових потреб громадян вимагала ефективного збору інформації без тривалих процедур. Електронні сервіси забезпечили оперативний зворотний зв'язок між населенням і владою навіть за умов фізичної розірваності спільнот та обмеженого доступу до офлайн-участі.

Багато громад створили чат-боти й Telegram-канали для реєстрації гуманітарних потреб, запитів на евакуацію чи ремонти житла. У Львові спеціальний бот дозволяв залишати заявки на допомогу [199], а сторінки очільників громад у Facebook перетворились на простори публічного діалогу з мешканцями [200].

4. Функція соціальної згуртованості й солідарності. Локальні цифрові платформи стали простором не лише інформаційної взаємодії, а й формування відчуття єдності й взаємної підтримки у критичних обставинах. Електронна демократія в регіонах України у цей період сприяла взаємодії громадян з владою і однин з одним довкола питань забезпечення життєдіяльності, волонтерських ініціатив, допомоги внутрішньо переміщеним особам та підтримки найбільш вразливих груп населення.

Приміром, у Миколаєві в рамках проекту «Інноваційні соціальні проекти в Миколаївській області» було створено платформу для військовослужбовців, ветеранів і членів їх сімей, сімей військовополонених та загиблих бійців [201], мета якої – максимально об'єднати ресурси як з боку держави, так і з боку громадських організацій, приватного бізнесу, банківських установ, міжнародних партнерів тощо задля того, аби зазначена категорія громадян мала можливість оперативно отримати необхідну допомогу. Платформа поєднує багатьох людей, що об'єднують зусилля для надання військовим послуг у сфері фізичної реабілітації та спорту, юридичної та психологічної допомоги, дозвілля, а також матеріальну підтримку та компенсації, акції та знижки від бізнесу [202].

У Сумах діє платформа розвитку «Місто розумних», яка сприяє залученню мешканців до активної участі в розвитку міста. Вона надає необхідні інструменти, знання та можливості для реалізації змін, зокрема через проекти, такі як «Розумний Хаб», сервіс «Хто мій депутат?», форум «Нам тут жити», журнал «Цукр», школа журналістики та громадський фонд «Суми». Мета платформи – створення активної міської спільноти, що долучається до розвитку громади й прагне позитивних змін [203].

5. Інклюзивна функція в умовах кризи. Електронна демократія взяла на себе завдання забезпечення доступу до інформації та участі для широких верств населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, людей з обмеженими можливостями та мешканців віддалених територій. Завдяки ній

були збережені можливості залучення до процесів ухвалення рішень і доступу до інформації для різних соціальних груп.

Наприклад, Черкаси, Кривий Ріг, Тернопіль, Кропивницький – міста, що активно працюють через платформу E-DEM, – забезпечили можливість подання електронних петицій, запису на громадські слухання та консультації незалежно від фізичного місця проживання мешканця. Завдяки цьому внутрішньо переміщені особи могли продовжувати брати участь у житті громади [204]. Своєю чергою, у Львові на базі міського гуманітарного хабу створено інтегровану онлайн-систему збору потреб ВПО, у тому числі через електронні сервіси, де громадяни могли зареєструватися для отримання допомоги, консультацій та участі у заходах адаптації [199].

Зазначимо, що результати нашої аналітики можуть здаватися суцільною апологетикою вітчизняній е-демократії; зумовлено це тим, що в межах цього дослідження не охоплено регіони, де повномасштабна війна призвела до практично повного згортання або перетворення електронної демократії на фіктивну форму комунікації. Ідеться передусім про окуповані території Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької областей, а також про громади, що зазнали повної або часткової евакуації. Для них характерна втрата інституційної інфраструктури, розпорошення соціального капіталу, знищення фізичного публічного простору – чинники, які роблять аналіз цифрової участі за загальними критеріями некоректним або просто неможливим. Зокрема, дослідження Центру розвитку інновацій [205] також не охоплюють ці території, фактично маркуючи їх як білі плями е-демократії під час війни.

Ураховуючи відсутність повноцінних емпіричних даних, зосередження на територіях, де хоча б частково збереглися умови для реалізації інструментів участі, є методологічно виправданим. Водночас така обмеженість аналітики фіксує необхідність подальших досліджень на предмет функціонування чи імітації електронної демократії в контексті втрати державного суверенітету, збройної окупації та масової міграції.

Підсумовуючи огляд нових функцій е-демократії, що сформувалися в умовах війни, можна зробити такий попередній висновок: ці функції свідчать про адаптивну еволюцію електронної демократії від допоміжного інструмента участі до повноцінної інфраструктури кризового самоврядування. Завдяки е-інструментам локальна публічна влада виконує поруч з регулятивною ще й інтеграційну функцію в екосистемі колективної життєздатності. Цифрові сервіси, таким чином, стають мережевою системою стійкості, крізь яку циркулює не лише інформація, а й символічна репрезентація довіри та присутності влади у повсякденному просторі громад.

Війна порушила звичні правила гри, і електронна демократія трансформувалася відповідним чином, допомагаючи населенню та владі знаходити нові ролі, інструменти та способи виживання в умовах невизначеності й загроз. Залишаючись каналом для участі, е-демократія водночас набула функцій мобілізації, солідаризації, інформаційної підтримки і навіть кризового управління. Проте розуміння справжньої глибини й масштабів цих змін потребує не стільки констатації появи нових функцій, скільки детального аналізу трансформацій технологічної основи, інституційної архітектури та агентської взаємодії електронної демократії у порівнянні з початковим періодом.

Для аналізу змін локальної електронної демократії в умовах війни логічним видається використання системного підходу, який враховує різні аспекти її функціонування. Для цього ми, як і при аналізі етапу становлення е-демократії, використали трирівневу аналітичну схему, в межах рівнів якої й відбулися найсуттєвіші трансформації: на технологічному змінювались технічні засоби підтримки е-участі, на інституційному реагували організаційні та нормативні структури та на агентському адаптувались суб'єкти участі – громадяни, влада, громадські організації.

Технологічний вимір. До початку повномасштабного вторгнення Україна демонструвала поступовий розвиток цифрової інфраструктури. Розширювався доступ до Інтернету, зростала мобільна доступність, впроваджувалися базові

платформи е-участі (е-петиції, бюджети участі, відкриті дані). Водночас існували значні відмінності між містами та сільськими районами, слабка кібербезпека та обмежена інтеграція е-сервісів у повсякденні управлінські процеси.

Війна різко змінила технологічний ландшафт. Пріоритетами стали стійкість цифрової інфраструктури, захист даних та безперебійний доступ до критичних е-сервісів навіть за умов обстрілів і відключень. Розвиток електронної демократії орієнтувався на мобільні рішення, децентралізовані платформи та технології подвійного призначення. Кібербезпека стала системною пріоритетною задачею, що змінило технічні вимоги до інструментів е-участі.

За даними дослідження Factum Group (2023 р.), основною технічною проблемою користувачів Інтернету під час повномасштабної війни стала відсутність доступу до мережі, найчастіше через відключення електроенергії. 60 % респондентів стикалися з відсутністю доступу до мережі, 49 % – з відключеннями електроенергії, 26 % – з перебоями в інтернет-зв'язку [206, с. 15–16]. На окупованих територіях ситуація була ще складнішою: 56 % повідомили про тривалу відсутність доступу до мережі, 44 % – про обмеження в спілкуванні, 34 % – про обмеження доступу до певних ресурсів [206, с. 20–21]. Зазначене дає підстави для висновку, що війна поглибила існуючий територіально-цифровий розрив у забезпеченні громад технологічними засобами для е-участі: прифронтові та наближені до них сільські райони більше страждали від відсутності доступу до е-інструментів і мали нижчі шанси на його відновлення.

Як уже зазначалося, в умовах війни відбулося суттєве розширення інструментарію електронної демократії за рахунок Civic Tech-рішень, що доповнили або тимчасово замінили офіційні канали комунікації. Особливо активну роль почали відігравати чат-боти, спеціалізовані Telegram- і Viber-канали, особисті акаунти й сторінки в соціальних мережах, які стали оперативними каналами інформування громадян і зворотного зв'язку з

місцевою владою. Поширення неформальних технологічних платформ дозволило громадам зберігати мінімально необхідний рівень участі та комунікації навіть за умов руйнування традиційної інфраструктури або тимчасової окупації.

У зв'язку з цим слід позитивно оцінити активність локальної публічної влади. За даними опитування Центру розвитку інновацій (2023 р.), понад 40 % органів місцевого самоврядування під час війни створили нові ІТ-рішення – веб-сайти, краудсорсингові платформи, мобільні додатки – для комунікації з мешканцями. З них 27% розробили такі рішення власними силами, ще 11% – у партнерстві з ІТ-компаніями [189, с. 42].

Однак технічна наявність електронного інструменту ще не гарантує його демократичного ефекту. У воєнних умовах, коли багато сервісів працюють у режимі мінімальної функціональності, виникає спокуса ототожнювати сам факт цифрової присутності з ефективною участю. Водночас чат-боти, онлайн-форми, мобільні додатки або вебплатформи можуть виконувати як пасивну інформаційну функцію, так і виступати каналами реального співуправління. Саме тому в дослідженні доцільно запровадити аналітичне розмежування дигітальних інструментів участі за критерієм інтенсивності впливу.

Для систематизації інструментів електронної демократії в умовах воєнного часу застосовано адаптацію класичної шкали участі Шеррі Арнштейн (відомої як «драбина громадянської участі») [207] до цифрового середовища. У цьому контексті пропонується розглядати спектр інструментів як безперервність – від низької інтенсивності (інформування, звернення), до високої (спільне створення політик). Таке розмежування дозволяє відрізнити формальну або ілюзорну участь від справжнього демократичного залучення громадян і дає змогу оцінити не лише технічну наявність інструменту, а й ступінь його партисипативного потенціалу (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Спектр цифрової участі в умовах воєнного часу

Рівень інтенсивності	Приклад інструменту	Тип взаємодії	Характер впливу
Низький	Офіційний сайт громади, чат-бот, е-звернення	Одностороння/запитова	Інформування, збір скарг
Середній	Онлайн-опитування, бюджет участі, петиції	Діалогова взаємодія	Обмежений вплив на рішення
Високий	Е-консультації зі зворотним зв'язком, платформи співтворення	Співтворення політик	Спільне формування рішень

Джерело: побудовано авторкою на основі [207].

Наведена типологія дозволяє чітко розмежувати функціональне навантаження дигітальних інструментів – від пасивного інформування до активного спільного творення політик. Однак сам по собі інструмент, навіть у категорії високої інтенсивності, не гарантує участі – ключовим чинником залишається інституційна спроможність до прийняття, інтеграції та реалізації результатів взаємодії. Відтак пропонуємо зосередити увагу на інституційних передумовах функціонування е-демократії, включаючи організаційні моделі, управлінські практики та нормативне середовище, які визначають, чи буде цифрова участь справді ефективною, чи залишиться декларативною.

Інституційний вимір. Хоча низка громад демонструє інституційну спроможність підтримувати та розвивати інструменти е-демократії навіть у кризових умовах, загальна картина залишається нерівномірною. Не всі громади мають фахівців, технічну інфраструктуру або доступ до стабільного інтернет-зв'язку, що зумовлює асиметрію у впровадженні та ефективності електронної участі. Ця нерівність унеможлиблює повноцінну типологізацію громад у воєнний період, однак не нівелює потреби в аналітичному розмежуванні. Навпаки, вона підкреслює важливість врахування інституційного контексту як умови реалізованості навіть найбільш просунутих е-інструментів.

До початку повномасштабної війни інституційна основа електронної демократії в Україні нагадувала тонку сітку: окремі інструменти були вплетені

в адміністративну практику, але не утворювали міцної тканини реальної участі. Е-петиції, громадські бюджети та консультації існували формально, проте часто функціонували в режимі «для галочки», без глибокої інтеграції у процес ухвалення рішень. Інституційна спроможність підтримувати і розвивати електронну участь суттєво різнилася по регіонах залежно від рівня політичної волі, ресурсів та адміністративної культури на місцях.

Повномасштабна війна прорвала тонку сітку новонародженої інституційності. Формальні процедури участі часто виявлялися нежиттєздатними у кризових умовах: там, де потрібно було діяти швидко, офіційні механізми буксували або відходили на другий план. Натомість виникли нові практики – гнучкі, позаофіційні, часто не закріплені регламентами: пряме інформування через соцмережі, екстрені електронні консультації, громадські ініціативи, – що заповнювали вакуум комунікації. Інституційний вимір електронної демократії переформатувався під логіку виживання, де пріоритетом стала не стільки формальність, скільки доступність і швидкість взаємодії.

Аналізуючи внесок місцевої влади у формування інституційних засад регіональної е-демократії під час війни, неможливо не зазначити вагому роль реформ децентралізації 2014–2020 рр. у забезпеченні локальними органами публічного управління стійкості тилу й соціальної стабільності. Саме надані реформою новоствореним територіальним громадам повноваження та можливості виявилися критично важливими в умовах війни [208, с. 26; 209]. Місцева влада виявила резильєнтність та ініціативу, зберігши або переорієнтувавши е-демократичні практики на потреби часу. Багато міських і сільських рад продовжили роботу над електронною участю – зокрема, через онлайн-консультації, інформування населення, прозоре бюджетування тощо. Дослідження Міжнародного центру місцевої демократії (ICLD) (2023 р.) виявило, що 72 % опитаних муніципалітетів за останні 12 місяців впровадили публічні ініціативи з інформування чи залучення громадян, найчастіше в онлайн-форматі. І якщо у 2022 р. головною метою було зниження тривожності,

то вже у 2023 р. акценти змістилися на залучення громадян до вирішення проблем і підтримку вразливих груп [205, с. 42].

Інфраструктурним вузлом е-демократії та е-врядування стали Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи) та «Центри Дії». За підтримки ЄС (програма «U-LEAD з Європою») нові центри відкривались навіть під час війни – особливо в громадах, що прийняли багато внутрішньо переміщених осіб. Вони стали осередками цифрової допомоги: тут громадяни могли отримати доступ до Інтернету, пройти навчання з цифрової грамотності, скористатися е-інструментами з підтримкою консультантів [210, с. 10].

Вагомий позитивний вплив на зміцнення е-демократії в регіонах здійснили координаційні заходи з боку централізованої влади. На шляху цифровізації демократичних та управлінських процесів український уряд приклав значних зусиль, що було високо оцінено міжнародним співтовариством: у 2024 р. Україна посіла перше місце серед 193 країн у рейтингу ООН з електронної демократії [211]. Ця висока оцінка стосується здебільшого національного рівня е-демократії та її головного інструменту – платформи Дія, однак і локальні проблеми електронної демократії не залишилися поза увагою. Так, у 2023 р. Міністерство цифрової трансформації (МЦТ) та профільний комітет Верховної Ради провели спеціальні слухання «Як поширити базові інструменти е-демократії на всі громади», де обговорювалися питання розширення функціоналу національного порталу «ВзаємоДія», стандартизації публічних консультацій, розвитку відкритих даних у регіонах [212]. МЦТ також запустило програму «Дія.Цифрова громада» для підготовки місцевих цифрових лідерів, де вчать створювати сайти, налаштовувати системи е-звернень, проводити онлайн-консультації – і це навіть в умовах бойових дій [213].

Окрім того, суттєва допомога була надана міжнародними партнерами; так, у 2022–2023 рр. Естонська академія електронного врядування (e-Governance Academy) за підтримки Європейського Союзу та інших партнерів активно сприяла впровадженню цифрових рішень в українських громадах,

зокрема через проєкти з розвитку е-демократії, кібербезпеки та платформ обміну даними [214]. USAID, ПРООН, Швейцарська агенція розвитку активно підтримували цифрові ініціативи в Україні, спрямовані на розвиток електронного врядування та відкритого уряду. Такі проєкти часто реалізовувались спільно з українськими НУО або айти-компаніями [215; 216].

Зазначене дає підстави для висновку, що хоча деякі аналітики висловлювали небезпідставні побоювання, що централізація ресурсів у воєнний період спроможна послабити автономію місцевого самоврядування [217, с. 19], багато регіонів зуміли зберегти й навіть посилити інституційні механізми участі громадян, показавши, що реформа децентралізації створила фундамент стійкого місцевого врядування.

Агентський вимір. За даними опитування NDI та KMIC (2022–2023), понад 90% українців декларують прихильність до демократичної форми правління, заснованої на рівних правах [218, с. 11]. Цей суспільний запит логічно трансформується у цифрову участь: попри обстріли, комендантські години й евакуації громадяни шукали альтернативних шляхів впливу на владні рішення – через онлайн-петиції, звернення, соціальні мережі.

Війна загострила нерівність у доступі до Інтернету: у 2022 р. 79 % міських та 50 % сільських мешканців мали можливості виходу в Мережу (проти 90 % та 65 % відповідно у 2021 р. [133]). Спостерігається нерівномірна зацікавленість різних соціально-демографічних груп в е-партисипації; за даними дослідження KMIC, лише 30 % громадян активно шукають інформацію про діяльність влади онлайн, тобто навіть базовий рівень включеності в цифрову комунікацію з владою демонструє обмежений масштаб. Найбільше користувачів очікувано виявлено серед молоді, людей з вищою освітою, мешканців великих міст. Участь менш активних груп (людей старшого віку, малограмотних, жителів сіл) залишається нижчою – так, у 2022 р. кількість людей похилого віку, що користуються Інтернетом щодня, становила 32 %, тоді як 48 % зазначили, що взагалі не користуються [219, с. 6]. Це підтримує регіональну й вікову асиметрію в цифровій участі, що створює ризик

відтворення нерівності в демократичному представництві. Попри загальну цифрову нерівність, зростає включеність старших вікових груп: у 2023 р. щодня користувалися Інтернетом 50 % людей віком 60+, тоді як серед молоді – 90 % [220, с. 7]. Загалом 80 % українців були онлайн щодня, а 38 % демонстрували вищий за середній рівень цифрової грамотності [221].

Продовжуючи тему агентської складової, не можемо обійти увагою активність неурядових організацій. Взагалі громадський сектор в Україні виявив себе як опора демократичної стійкості. Багато регіональних організацій перенесли свою діяльність онлайн; серед активних цифрових суб'єктів варто виокремити три типи: антикорупційні ініціативи, правозахисні мережі, інформаційно-аналітичні центри. Так, антикорупційні платформи («Платформа Громадський контроль» (Дніпро) [222], «Сила громади» (Івано-Франківськ) [223]) моніторили витрати, проводили аналітику, виявляли ризики звуження прав населення. Локальні правозахисні ініціативи (Громадський рух «Очищення» (Сєверодонецьк) [224], Харківська правозахисна група [225], Чугуївська правозахисна група [226]) фокусувались на збиранні інформації як щодо протиправних дій представників країни-агресора на українській землі, так і щодо дотримання прав людини правоохоронними та пенітенціарними органами України. Регіональні аналітичні об'єднання (Подільська агенція регіонального розвитку [227], Фонд розвитку міста Миколаєва [228]) зосередилися на питаннях місцевого відновлення та розвитку, пропонуючи моделі та плани з урахуванням потреб конкретних територіальних громад. Завдяки регіональному корінню ці ініціативи діяли точково, у тісному контакті з громадами, компенсуючи інституційну інертність місцевої влади.

Окремий «винайдений простір» становлять волонтерські ініціативи. Не будучи частиною е-демократії в прямому сенсі, вони стали потужними каталізаторами цифрової участі: чат-боти, краудфандингові кампанії, онлайн-тиск на владу [229]. Така горизонтальна взаємодія вже сьогодні формує контури майбутньої моделі участі – швидкої, відкритої та локалізованої.

Підсумовуючи, зазначимо, що повномасштабна війна стала стрес-тестом для локальної електронної демократії, оголивши її слабкості та водночас відкривши простір для нових форм взаємодії. У технологічному вимірі відбувся зсув до гнучких, мобільних і стійких рішень, орієнтованих на виживання й безпеку. Інституційна сфера продемонструвала втрату ефективності формальних процедур участі, натомість виникли неформалізовані, часто ініційовані «знизу» або ззовні, канали зв'язку та впливу. Агентський вимір засвідчив нерівномірну, але значущу мобілізацію громадян, зокрема через громадські ініціативи, волонтерські мережі та Civic Tech. У цих умовах місцева влада та міжнародні партнери відіграли важливу, але не визначальну роль, радше підтримуючи й адаптуючи ініціативи, ніж системно керуючи змінами. Отже, електронна демократія в умовах війни виявилася не стільки інституцією, скільки середовищем виживання і солідарності, здатним закласти підґрунтя для нової, посткризової моделі участі.

Таким чином, результати дослідження підтверджують необхідність переосмислення електронної демократії не лише як інструменту участі, а як гнучкого модулю кризового врядування, здатного адаптуватися до умов надзвичайної нестабільності. Аналіз також виявив критичну залежність результативності від локального інституційного контексту – ресурсу, який у кризі або кристалізується, або випаровується. Електронна демократія виявилася не гарантією сталості, а лакмусом спроможності регіональної влади зберігати зв'язок із суспільством у момент руйнування стандартної адміністративної логіки та процедурної взаємодії.

2.3. Організаційно-інституційний фрейм повоєнного розвитку електронної демократії в Україні на регіональному рівні

Післявоєнна відбудова відкриває вікно можливостей для переосмислення місцевої електронної демократії – від допоміжної ролі до повноцінного

середовища участі та впливу. Переживши етап надзвичайної адаптації, інструменти е-участі стали частиною кризового врядування, але система зазнала фрагментації: у частині громад цифрові сервіси згорнуто, в інших вони стали каналами автономної самоорганізації. Сьогодні не йдеться про відновлення довоєнних моделей чи технічну модернізацію – потрібна стратегічна інституціалізація цифрової участі на засадах довіри, стійкості та безпеки. Це потребує аналізу стану е-демократії, практик, правових прогалин і ресурсних меж її життєздатності.

Спираючись на попередні аналітичні здобутки, можемо окреслити п'ять ключових тенденцій розвитку місцевої е-демократії:

1. Стійка цифрова участь. Повномасштабна війна зробила електронну участь не просто доречною, а необхідною складовою місцевої демократії. Онлайн-інструменти підтвердили свою ефективність у забезпеченні зворотного зв'язку й кризового врядування. Їх використання лише зростає: вже у 2024 році понад половина громад (939 із 1469) підключена до національних е-систем, а державна політика орієнтована на досягнення 100% охоплення [230; 231]. Водночас пріоритет зсувається від суто технічного впровадження до глибшої інтеграції цифрових сервісів у сталий управлінський цикл.

2. Напруга між громадянським контролем та централізацією. Спостерігається певне тертя між зростанням громадської активності онлайн і централізацією влади у виконавчій вертикалі, зумовленою воєнним станом. З одного боку, петиції, соцмережі, електронні звернення діють як засоби громадського тиску та контролю. З іншого – уряд концентрує рішення в центрі, іноді нехтуючи місцевим самоврядуванням. Цей баланс буде критичним у майбутньому: чим довше триватиме війна без виборів, тим більш привабливою стане ідея онлайн-голосування або референдумів, що вимагатиме суворих гарантій безпеки й прозорості.

3. Інновації у цифровій участі. Кризовий період породив нову хвилю govtech- та civic-tech-рішень – чат-боти, платформи краудсорсингу, мобільні додатки для участі у прийнятті рішень. Ці розробки вже мають потенціал бути

масштабованими після війни – як на рівні громад, так і національно. Деякі з них уже включають функції відстеження реалізації ініціатив, що підвищує довіру до процесу.

4. Поступове подолання цифрової нерівності. Ключовою умовою успішної е-демократії є інклюзія. Держава та донори вже реалізують проєкти з розширення інтернет-доступу (включно зі Starlink, мобільними станціями) та підвищення цифрової грамотності. Курси Мінцифри, відкриття «Центрів Дії», цифрові бібліотеки – це кроки до того, аби внутрішньо переміщені особи (ВПО), люди похилого віку та мешканці віддалених сіл не залишались поза процесами участі.

5. Довіра та прозорість як стратегічна опора. Українці довіряють цифровим державним сервісам – під час війни 78–79 % користувачів висловлювали позитивні оцінки [219, с. 9; 220, с. 6]. Але довіра до е-демократії потребує не лише зручності, а видимих результатів, коли після участі щось реально змінюється. Важливо закріпити практику зворотного інформування громадян, де влада публічно звітує: що саме зроблено у відповідь на звернення чи петицію. Після війни прозорість має не зникнути, а зміцнитися – як фундамент відповідального врядування.

Крім того, ситуація війни спричинила низку факторів, які роблять цифрову участь не просто можливою, а необхідною. Серед них – вимушене переміщення мільйонів осіб, зростання потреби в оперативній комунікації між владою та громадянами, дефіцит традиційних форматів зібрань, зниження довіри до політичних інституцій. Саме в таких умовах електронна демократія здатна стати засобом стабілізації соціального простору – інструментом, який дозволяє громадам відчувати залучення, значущість і вплив.

Сьогодні регіональна електронна демократія функціонує в умовах суттєвої фрагментації: частина громад має доступ до цифрових сервісів, інші перебувають у стані структурного відставання. Втрати інфраструктури, відтік кадрів, перебої з енергопостачанням і зв'язком створюють нерівність не лише у доступі до інструментів участі, а й у самій можливості бути включеним до

управлінського процесу. Особливо помітно це на деокупованих територіях: наприклад, у Миколаївській області Індекс цифрової трансформації становить лише 0,180 [232, с. 8]. Ці дані сигналізують про цифрову прогалину, що підважує саму можливість реалізації е-демократії в межах базової державної присутності.

Річ у тім, що інформаційна відкритість тут натрапляє на безпекові обмеження: доступність відкритих даних, платформ участі чи цифрових сервісів може бути використана ворогом. Це породжує серйозну дилему: або трансформувати е-демократію у контрольовану електронну участь з домінуванням адміністративного моніторингу та обмеженим простором для автономних ініціатив, або ж, навпаки, згорнути будь-які механізми участі, зберігаючи лише адміністративний контроль. Проте можливим третім шляхом є адаптація наявної моделі участі до спеціальних умов.

По-перше, на деокупованих територіях стандартні цифрові інструменти участі, такі як петиції, бюджети участі чи електронні консультації, навіть попри наявну систему верифікації, не гарантують баланс між відкритістю та безпекою. Тому треба посилити рівень захисту й контроль доступу до чутливої інформації, зокрема через додаткові рівні ідентифікації, обмежений доступ до публікації пропозицій, запровадження дворівневої модерації (із залученням омбудсмена або громадської організації). Такий підхід не є новим у технічному сенсі, але виконує нову функцію: дозволяє зберегти політичну суб'єктність громад у ситуаціях, де повна відкритість є ризикованою. Подібний організаційний дизайн е-участі в умовах обмеженої відкритості послугує, на нашу думку, механізмом інституційного стримання безконтрольного адміністрування.

У контексті деокупованих територій, де довіра до влади може бути підірвана, а участь громадян обмежена, особливо важливо впроваджувати механізми, що сприяють відновленню соціального контракту між владою та громадою. Як підкреслено у звіті ОЕСР, деліберативні процеси допомагають громадянам формувати обґрунтовані рекомендації у безпечному

інституційному форматі, сприяючи конструктивному діалогу між громадою та владою [233, с. 26–27].

Відповідно, ініціювання місцевими органами влади регулярних локальних опитувань, спрямованих на обговорення ключових питань відновлення та розвитку, може стати ефективним інструментом для залучення громадян до процесу прийняття рішень на початковому етапі. Це не лише сприятиме підвищенню довіри до влади, але й активізує самих мешканців, надаючи їм відчуття впливу на майбутнє своєї громади – за умови, що думки та потреби громади, надані у відповідях, дійсно враховуватимуться при прийнятті управлінських рішень.

Згідно з принципами ОЕСР, ефективна деліберация можлива лише за умов публічного зобов'язання влади реагувати на висновки громадянських процесів та прозоро відстежувати їх виконання [233, с. 11]. У цьому контексті ініціація опитувань та консультацій на деокупованих територіях має супроводжуватись формалізованими зобов'язаннями органів місцевої влади щодо врахування рекомендацій та регулярної звітності. Це сприятиме не лише відновленню довіри, а й трансформації самих підходів до публічного врядування.

Унікальна вразливість деокупованих територій висвітлює критичну потребу у двосторонньому комунікаційному каналі між владою та громадянами, де зібрана думка мешканців не лише реєструється, а й запускає управлінську реакцію. Проте ця потреба – не виняток, а радше концентрований вияв загальноукраїнського запиту. Адже війна перетворила всю країну на простір підвищеної політичної чутливості, де довіра до влади дедалі більше залежить від реального впливу громадян на ухвалення рішень. Часто громадяни мають формальну можливість подати петицію чи взяти участь у консультаціях, але стикаються з інституційною байдужістю або прямим саботажем. Саме такі приклади є найпоказовішими для виявлення прихованих вразливостей і дефіциту доброчесності у практиці е-демократії.

Одним із резонансних прикладів стала ситуація довкола електронної петиції «Гроші для ЗСУ» у місті Дніпро, яка отримала широку підтримку

мешканців, але була відхилена без об'єктивного розгляду. Цей кейс ми розглядаємо не тому, що він єдиний, а тому, що він сконцентрував у собі типові прояви управлінського спротиву цифровій участі – від процедурних порушень до публічного цькування ініціаторів.

У 2023 році громадська ініціатива Дніпра подала петицію з вимогою перерозподілити кошти місцевого бюджету на користь ЗСУ. Попри зібрані підписи та відповідність критеріям, міська рада Дніпра відмовилася розглядати петицію (хоча згодом суд, а потім і суд другої інстанції визнав її бездіяльністю протиправною [234; 235]). Міський голова публічно назвав ініціативу частиною ворожого ІІСО та в грубій формі розкритикував активістів; водночас депутати звернулися до СБУ з проханням перевірити авторів петиції. При цьому на сесії міської ради, де мали оговорюватися питання розгляду й ухвалення рішення за цією петицією, представники громадськості допущені не були [236; 237].

Цей кейс обраний нами для розгляду тому, що поведінка органів місцевого самоврядування м. Дніпра у відповідь на електронну петицію «Гроші для ЗСУ» демонструє цілий спектр порушень – як юридично значущих, так і таких, що свідчать про розкладання демократичної культури управління. Ми умовно класифікуємо порушення у три групи – юридичні, процедурні та етичні, – щоб наочно продемонструвати, як слабкість інституційного захисту дозволяє владі нівелювати навіть найбільш легітимні форми громадської активності (табл. 2.7).

Представлений кейс м. Дніпра демонструє системну девальвацію інструментів електронної демократії через багатовимірний саботаж – від порушення юридичних зобов'язань до знецінення демократичної участі через публічну дискредитацію. Виявлені порушення охоплюють усі ключові виміри публічного врядування: правовий (ігнорування судових рішень і процедур), процедурний (завищені вимоги щодо кількості підписантів, недопуск громадськості на засідання міської ради) та етичний (відкриті образи, політичне залякування). Це свідчить про необхідність нормативної конкретизації,

незалежного моніторингу та посилення інституційних гарантій захисту прав на е-участь.

Таблиця 2.7

**Категоризація порушень у кейсі реакції міської ради м. Дніпро
на електронну петицію «Гроші для ЗСУ»**

Категорія	№	Порушення	Суть порушення	Юридична/етична кваліфікація
I. Юридично значущі порушення	1	Безпідставна відмова у розгляді петиції	Ігнорування петиції, що набрала необхідну кількість голосів	Порушення Закону України «Про звернення громадян», ст. 23–24
	2	Недопуск громадськості на засідання	Обмеження доступу на публічну сесію міської ради	Порушення принципу відкритості (Закон «Про доступ до публічної інформації»)
	3	Ігнорування рішення суду	Влада не виконала судові рішення щодо розгляду петиції	Порушення ст. 382 КК України (невиконання судового рішення)
II. Порушення демократичних процедур	4	Завищений поріг для петицій	Порогова вимога 3000 голосів замість рекомендованих 500	Непропорційність доступу, потреба в державному унормуванні
	5	Звернення до СБУ без підстав	Спроба тиску через безпідставне звернення до силових органів	Можливе порушення принципу правової держави
	6	Маніпуляції суспільною думкою	Використання офіційних каналів для дискредитації петиції	Інформаційний тиск, делегітимація громадської критики
III. Порушення етичних стандартів	7	Образи у публічному просторі	Нецензурні висловлювання посадовця щодо опонентів	Порушення етичного кодексу посадовців (НАЗК, 2024)
	8	Звинувачення у співпраці з ворогом	Стигматизація ініціаторів петиції як «ворожих агентів»	Морально репресивна поведінка, атмосферне залякування

Джерело: побудовано авторкою на основі [234; 235; 236; 237]

Хоча кейс Дніпра є вкрай показовим і концентрує в собі одразу кілька форм порушень – від ігнорування петицій до демонстративної дискредитації активістів, – він аж ніяк не є унікальним. Різновиди владного гальмування електронної участі, хай і менш системні чи відверті, фіксуються і в інших регіонах України. У деяких випадках це виявляється у створенні непропорційних бар'єрів доступу, в інших – у фактичному згортанні інструментів участі під формальним приводом безпеки або технічної недоцільності.

Кейс із петицією щодо захисту урочища Китаїв у м. Києві є яскравим прикладом того, як місцева влада може ігнорувати громадську думку та сприяти інтересам забудовників, навіть коли йдеться про об'єкти національного значення. Урочище Китаїв – це археологічна пам'ятка національного значення, де виявлено залишки фортифікаційних споруд, трипільську кераміку та житла часів Київської Русі. Попри це, територія перебуває в оренді у компанії, яка планує забудову. У 2024 році петиція з вимогою не продовжувати оренду земельних ділянок у Китаєві зібрала 8692 підписи, ставши рекордною за кількістю голосів [238]. Проте мер Києва відхилив її, зазначивши, що реалізація петиції залежить від рішення Київради щодо поновлення договорів оренди. Водночас на сайті Київради з'явилися проєкти рішень про продовження оренди, що свідчить про нехтування думкою громади [239]. Спроби вирішити ситуацію в судовому порядку були безрезультатними: процес зупинився на тому, що суд призначив комплексну експертизу, яка мала включати історико-археологічні дослідження, проте Інститут судових експертиз імені Бокаріуса заявив про відсутність фахівців для проведення таких досліджень. Зрозуміло, що це викликало обурення громадськості та підозри у затягуванні процесу [240].

Цей випадок демонструє, як інструменти електронної демократії можуть бути проігноровані владою, а інтереси громади – відсунуті на другий план. Попри значну підтримку петиції, влада продовжує сприяти забудовникам, що

ставить під загрозу як збереження культурної спадщини, так і довіру громадян до механізмів участі в управлінні містом.

У місті Одеса також спостерігається стійка тенденція до маргіналізації інструментів електронної демократії, що виявляється як у формальному згортанні каналів е-участі, так і в компрометації їх змістовного наповнення. Зокрема, з 2017-го року лише одне з 239 звернень було розглянуте міською владою. Такій низькій продуктивності сприяли як досить високі вимоги до підписання колективного звернення – 1000 осіб, – так і додаткові умови для реєстрації електронного кабінету містянина – вимога завантажувати скановану копію паспорта та вказувати ідентифікаційний код, що значно зменшило кількість потенційних користувачів цього інструменту е-демократії [241].

З лютого 2022 року функціонування електронних петицій до органів місцевого самоврядування в Одесі було повністю призупинено, без запровадження альтернативних механізмів збирання колективних звернень громадян [242]. Паралельно з цим інструмент громадського бюджету втратив довіру через скандальні проєкти – зокрема, фінансування гойдалок за 4,4 млн грн, закуплених у російській федерації. Такі випадки формують асоціації з корупцією й нівелюють легітимність інструментів участі [172, с. 41].

Таким чином, доходимо висновку, що високий рівень технічної оснащеності та інституційної формалізації ще не гарантує ефективного функціонування електронної демократії на місцевому рівні. Індекс цифрової трансформації, який вимірює інфраструктурну готовність регіонів до впровадження цифрових сервісів, демонструє значні досягнення розглянутих регіонів: Дніпро посідає перше місце в Україні з показником 0,908; Одеська область – сьоме (0,785), Київська – дванадцяте (0,684), перевищуючи середній національний рівень (0,632) [242, с. 8]. У кожному з цих регіонів також функціонують офіційно призначені СДТО – спеціалісти з цифрової трансформації, що свідчить про наявність базових інституційних передумов для розвитку локальної електронної демократії [242, с. 9]. Проте наявні кейси свідчать про протилежне: електронні інструменти участі або системно

ігноруються, або використовуються у спосіб, що підважує довіру до них. Це підтверджує наш ключовий висновок: саме політична воля органів місцевого самоврядування, а не лише цифрова чи організаційна готовність, є визначальним чинником ефективності реалізації електронної демократії.

Для унеможливлення подібних сценаріїв вважаємо за необхідне вжиття таких заходів:

1. **Законодавче унормування порогів і процедур е-петицій.** Чинний Закон України «Про звернення громадян» [147] закріплює право на подання електронних петицій, проте чіткі нормативи щодо порогів підписів та процедур їх розгляду в ньому відсутні. Недостатньо стандартизований механізм електронних петицій дає змогу органам влади маніпулювати процедурою, встановлюючи завідомо непрохідні пороги або ігноруючи петиції, які вже набрали необхідну кількість голосів. Для усунення цього ризику потрібно запровадити єдині національні вимоги. Такий підхід відповідає рекомендаціям ОЕСР щодо забезпечення відкритості та прозорості процесів прийняття рішень у сфері електронного врядування [233, с. 11]; необхідність оновлення законодавства, зокрема в частині функціонування інструментів е-участі, які залишаються вразливими до політичного зловживання через прогалини в регулюванні, зазначається як обов’язкова умова позитивних змін у сфері цифровізації управління багатьма вітчизняними дослідниками [243, с. 66–67; 244, р. 3; 245].

2. **Системний моніторинг органів місцевої влади з боку НАЗК, Уповноваженого з прав людини та громадського сектору.** Очевидно, що ефективність електронної демократії значною мірою залежить від функціонуючих механізмів моніторингу та контролю. Відсутність нагляду з боку національних органів та громадськості може призводити до зловживань на місцях, коли місцева влада ігнорує чи дискредитує інструменти е-участі.

З одного боку, суттєва роль у побудові прозорого та підзвітного регіонального управління належить цифровим лідерам регіонів – CDTO. Однак, як зазначається у річному звіті CDTO-Campus, ключовим для зміцнення довіри

до органів влади виступають використання відкритих даних та проведення інформаційних аудитів як інструментів превентивного контролю за зловживаннями [246, с. 13]. Тобто особа на посаді CDTO зосереджена передусім на питаннях цифровізації та надання е-послуг. До того ж у 2025 році уряд України розширив повноваження CDTO, додавши до їхніх обов'язків розвиток інновацій. Тепер вони не лише займаються цифровою трансформацією, а й координують інноваційні проекти в різних сферах, таких як оборона, медицина, енергетика, агросектор, ІТ, транспорт, екологія та освіта. Таким чином, CDTO при ОВА відіграють важливу роль у впровадженні цифрових та інноваційних змін на регіональному рівні [247], однак функції контролю за реалізацією е-демократії в регіонах на них не покладені.

У цьому контексті першочергову роль повинні відігравати незалежні інститути контролю – Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а також громадянське суспільство. Саме вони спроможні виявляти і фіксувати випадки системного ігнорування механізмів е-участі або маніпулятивного використання електронних інструментів для зміцнення виключно владної вертикалі, адже, як вказується у звіті UNDP щодо зміцнення центрів урядування у кризових державах, необхідною умовою налагодження комунікації органів управління із населенням у травматизованому конфлікті соціумі є відкритість владних інституцій для підзвітності через незалежний моніторинг та інклюзивну участь громадян [248, р. 40]. Системний моніторинг у таких умовах повинен стати не винятком, а регулярною практикою, яка передбачає не лише *ex post* аудит, а й випереджальний контроль за практиками електронної демократії на місцях, із залученням інституцій та громад.

Для кращого розуміння ролі різних інституцій у впровадженні та моніторингу електронної демократії доцільно порівняти їх за ключовими параметрами. У таблиці нижче узагальнено функціональні відмінності між цифровими координаторами (CDTO), органами нагляду (НАЗК, Уповноважений з прав людини) та громадянським сектором (табл. 2.8). Такий

аналіз дозволяє чітко окреслити межі відповідальності та виявити потенційні прогалини у реалізації демократичної участі через цифрові канали.

Таблиця 2.8

**Інституційний ландшафт регіональної електронної демократії:
порівняльний аналіз**

Інституція	Сфера відповідальності	Повноваження щодо електронної демократії	Ключові ризики/обмеження
CDTO (Chief Digital Transformation Officer)	Цифрова трансформація державних процесів, впровадження ІТ-рішень, підвищення цифрової грамотності у публічному секторі	Технічна підтримка електронних сервісів; не має повноважень щодо змісту чи дотримання процедур е-демократії	Технократичне зміщення фокусу з демократії на ефективність; слабкий зв'язок із інституціями участі
НАЗК (Національне агентство з питань запобігання корупції)	Моніторинг конфлікту інтересів, корупційних ризиків, забезпечення доброчесності посадових осіб	Аналіз доброчесності публічних службовців, розгляд конфліктів щодо реалізації прав участі	Політична залежність, обмеженість у діях щодо місцевих органів
Уповноважений Верховної Ради з прав людини	Захист прав і свобод людини, включаючи право на участь і доступ до публічної інформації	Реагування на порушення прав громадян, зокрема у сфері доступу до участі в управлінні	Обмежені ресурси, складність реакції на локальні кейси
Громадські організації	Громадський нагляд, адвокація, контроль реалізації прав на місцевому рівні, моніторинг е-платформ	Незалежне виявлення порушень, публічне висвітлення, взаємодія з органами влади у сфері е-участі	Нестабільне фінансування, брак офіційних повноважень, ризик маргіналізації

Джерело: авторська розробка

Хоча системний моніторинг може виявити та стримати порушення, його ефективність істотно зростає, якщо він базується на сталих, незалежних та інституційно підтриманих платформах участі. Тому наступним ключовим завданням є створення умов для функціонування таких інструментів у межах органів місцевого самоврядування – без залежності від політичної волі або змін у керівництві.

3. Інституційне забезпечення незалежності інструментів е-участі від органів місцевого самоврядування. Наявність технічної інфраструктури або

навіть впровадження цифрових сервісів не гарантує стабільного функціонування е-демократії, якщо відсутня інституційна підтримка незалежних каналів участі, здатних діяти поза межами адміністративного підпорядкування. Потреба в таких механізмах зумовлена зростанням політичної вразливості Civic Tech – особливо в умовах конфліктів, централізації чи локального авторитаризму.

Прикладом залежності інструменту е-демократії від адміністративних дій може послугувати історія платформи Decide Madrid, започаткована муніципальною владою іспанської столиці на чолі з Мануелою Карменою у 2015 році. Платформа стала відповіддю на кризу довіри до інституцій після протестів 2011 року. Вона забезпечувала прямий канал для участі громадян у прийнятті рішень, дозволяючи подавати ініціативи, голосувати за них і формувати бюджет участі. Питання чисельності підтримки для ухвалення рішень вирішувалося адаптивно, вимоги було знижено з 2% до 1% від населення, аби не демотивувати громадськість (на противагу вітчизняним прикладам, коли високі бар'єри використовують для блокування участі) [249]. Однак після зміни міської влади у 2019 році платформа втратила політичну підтримку: схвалені проекти скасували, бюджет участі урізали, а вплив механізму різко знизився. Хоча технічно платформа діяла, без інституційного захисту вона стала символом того, як політична воля здатна нівелювати е-демократію [250].

В арсеналі публічної влади з її можливостями та ресурсами є декілька технологій ослаблення Civic Tech: створення технічних збоїв, маніпуляція змістом, «випадкові» зникнення ініціатив та публічна дискредитація ініціаторів. Усі ці дії мають на меті делегітимізувати цифрову участь і підірвати довіру до інструментів е-демократії; особливо популярними в авторитарних пострадянських культурах є репутаційна шкода та символічні приниження активістів, які ефективні в соціокультурних просторах, де участь історично була маргіналізована.

Тому для збереження життєздатності інструментів участі потрібна інституціоналізація цифрових платформ, які б мали незалежний статус, юридичне визнання та базову ресурсну підтримку (фінансування, технічну інфраструктуру, захист від адміністративного впливу). Без цього навіть найкращі з точки зору дизайну системи можуть стати імітацією демократії – особливо в умовах, коли політична доцільність переважає демократичні процедури.

Щоб інструменти е-участі дійсно виконували свою демократичну функцію, потрібні чітко окреслені інституційні гарантії їхньої автономії – як технічної, так і процедурної. Без чітких інституційних гарантій незалежності цифрові інструменти демократії лишаються вразливими до політичного втручання, технічного саботажу або маніпулятивної девальвації. Наш аналіз показує, що навіть у містах із високим рівнем цифровізації та формально розвиненими платформами (як-от Дніпро, Одеса, Київ) відсутність нормативної стабільності, зовнішнього контролю та технологічної незалежності платформ призводить до делегітимації інструментів електронної участі.

Успішний розвиток е-участі потребує інституційної архітектури, в якій:

- держава забезпечує стандарти, фінансування та захист;
- місцева влада не має механізмів втручання у зміст;
- громадськість бере участь у реалізації та нагляді.

Лише так електронна демократія здатна вийти за межі символічних інтерфейсів і стати реальною формою впливу громадян на владу.

Додатково можна назвати ще одну обов’язкову умову ефективного впровадження е-демократії у простір регіонального управління. Ідеться про необхідність законодавчого встановлення адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Так, Рада Європи у висновку до законопроекту № 4298, який стосується внесення змін до чинного Закону «Про місцеві державні адміністрації», в тому числі й щодо покладання на МДА функції нагляду за ОМС, наголосила, що Україна – це єдина європейська країна, у якій відсутній механізм адміністративного нагляду за законністю

рішень органів місцевого самоврядування. Водночас вимога до країн-членів про створення нормативно-правової та інституційної бази для здійснення нагляду за діяльністю місцевих влад закріплена в Рекомендації CM/Rec (2019) Комітету міністрів Ради Європи [251, с. 93]. Таким чином, впроваджуючи адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування, держава не обмежує їхню автономію, а гарантує відповідність їхніх дій демократичним стандартам і законодавству. Це є критично важливим для захисту прав громадян на участь, оскільки у випадках грубих порушень – таких як ігнорування петицій, маніпуляція інструментами е-участі чи дискредитація активної громадськості – тільки зовнішній контроль може забезпечити ефективне реагування й відновлення балансу між владою та суспільством.

В умовах повоєнного відновлення питання підзвітності місцевої влади та дотримання прав громадян на участь набувають особливої ваги. Масштабні інфраструктурні, бюджетні й просторові рішення, що прийматимуться на рівні громад, без належної залученості мешканців ризикують відтворити старі моделі ієрархічного управління, маргіналізуючи потреби людей. Саме тому електронна участь має стати обов'язковим компонентом стратегії відбудови України – не як жест доброї волі, а як структурна умова легітимності та сталості відновлювальних процесів.

Післявоєнна відбудова потребує не просто технократичного підходу, а глибоко інклюзивного процесу, який враховує думку переселенців, людей з інвалідністю, молоді, локальних ініціатив. Нехтування їх голосами загрожує відтворенням структурної нерівності в оновленому суспільстві. У цьому контексті цифрові інструменти – онлайн-опитування, мапи ідей, публічні консультації – можуть виступати механізмами не лише залучення, а й визнання участі як норми.

На тлі масштабних руйнувань, спричинених війною, українське суспільство стикається з викликами не лише фізичної відбудови, але й відновлення довіри до публічних інституцій. Як зазначає П. Гілі, ефективне просторове планування базується на відкритому діалозі між усіма учасниками,

де е-демократія слугує інструментом участі й переосмислення управлінських підходів [252, с. 110–123].

Відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (ст. 16¹) та Порядку громадських слухань [253; 254], органи місцевого самоврядування мають право визначати електронну участь як альтернативну форму публічного обговорення. Це створює простір для інтеграції Civic Tech в процес стратегічного планування, а належна їх реалізація дозволить залучити нові цільові аудиторії, що зазвичай залишаються поза процесами офлайн-участі.

У таблиці 2.9 узагальнено функціональні можливості цифрових інструментів на різних етапах громадських обговорень – від інформування до деліберативної й моніторингу. Цей підхід відповідає не лише потребам демократичного врядування, а й принципам ефективності витрат у період відбудови.

Таблиця 2.9

**Можливості використання цифрових інструментів
у громадському обговоренні**

Етап громадського обговорення	Електронні інструменти	Мета застосування	Функція інструментів
Інформування громадськості	Вебсайт громади, геопортали, соцмережі, месенджери	Забезпечення рівного доступу до інформації	Інформаційна
Збір зауважень і пропозицій	Онлайн-форми, email, чат-боти, модулі E-dem	Отримання структурованих пропозицій від громадян	Партисипативна
Проведення слухань/дискусій	Zoom, Teams, YouTube, Facebook Live з чатом	Залучення мешканців до дискусії в реальному часі	Деліберативна
Фіксація громадської підтримки	Е-голосування, опитування, петиції, модулі в Дії	Оцінка рівня підтримки/опору проєкту	Партисипативна
Візуалізація і моделювання	Інтерактивні карти (ArcGIS, QGIS), дашборди	Забезпечення прозорості та обґрунтованості плану	Інформаційна / Транспарентна
Публікація результатів та архівування	Відкриті журнали змін, публікація стенограм і рішень	Підзвітність і довіра до процедур	Транспарентна

Джерело: розроблено авторкою

Підсумовуючи, підкреслимо, що життєздатна модель е-демократії в умовах післявоєнного відновлення має спиратись на чітко окреслену трикутну архітектуру, де громадянське суспільство, технічні оператори та державні органи нагляду взаємодіють для забезпечення стабільного функціонування цифрової участі. Органи місцевого самоврядування не можуть бути центральною опорою цієї конструкції, адже їх демократичність і прозорість залежать від зовнішнього контролю. Тому роль органів місцевої влади – в операційному забезпеченні, а не в автономному адмініструванні цифрової демократії. Водночас інститути типу НАЗК і Уповноваженого з прав людини функціонують як гаранті етичної рівноваги – своєрідна «орбіта відповідальності», яка не допускає зловживань і девальвації інструментів участі.

Лише така чітко розмежована система може витримати політичні коливання, гарантувати підзвітність і зберегти довіру громадян до цифрової демократії як до реально дієвого інструменту впливу, дозволяючи уникнути крайнощів – як цифрової централізації, так і безконтрольної фрагментації. Саме баланс між технічною спроможністю, демократичним змістом і зовнішнім наглядом може зробити електронну демократію не декларативною опцією, а структурною умовою справедливого відновлення країни.

Висновки до другого розділу

Результати оцінки стану і перспектив розвитку регіональних практик електронної демократії в Україні дозволили дійти таких висновків:

1. Початковий період розвитку е-демократії в Україні характеризується фрагментарністю й територіальною нерівномірністю. Попри наявність успішних кейсів цифрової участі в окремих містах більшість громад або впроваджували е-інструменти під зовнішнім тиском (гранти, національні ініціативи), або обмежувалися формальним розміщенням платформ без належної підтримки. Інституційна слабкість, відсутність сталої нормативної

рамки й залежність від локальних ініціатив унеможливлювали системну інтеграцію е-демократії в управлінський цикл. Проведений аналіз показав, що успіхи були зумовлені не стільки централізованими політиками, скільки локальним лідерством, технічною спроможністю та підтримкою з боку громадянського суспільства.

2. Такий стан речей виявив глибоку структурну вразливість системи локальної електронної демократії перед зовнішніми шоками. За відсутності чітких інституційних рамок та механізмів зовнішнього контролю навіть найперспективніші інструменти залишались контекстно-залежними – прив'язаними до особистої ініціативи посадовців чи донорської підтримки. У підсумку е-участь на місцях не переросла в стійку управлінську практику, а лишилася мозаїкою спорадичних рішень, що не витримали б навантаження кризи без масштабної переінституціалізації.

3. Аналіз воєнного періоду дозволив виявити чотири ключові напрями адаптивної трансформації е-демократії: (1) функціональна гнучкість (переорієнтація на кризове інформування); (2) інклюзивність (участь ВПО, маломобільних груп, волонтерів); (3) горизонтальна комунікація (через месенджери, боти, інтерактивні карти); (4) підтримка соціальної згуртованості через цифрову взаємодію.

4. Попри обмеження доступу до Інтернету та нерівномірний рівень цифрової грамотності, громадяни не втрачали прагнення до впливу на процеси управління. У багатьох громадах цифрова активність стала основою самоорганізації, виконуючи функції не лише політичної участі, а й кризового управління, нагляду та гуманітарної мобілізації. Агентність у цифровому просторі виявилася ключовим чинником стійкості.

5. Хоча е-демократія в Україні продовжувала функціонувати навіть під час війни, спостерігається її зсув у бік е-урядування: домінує одностороння комунікація, а реальний вплив громадян зменшується. Це не просто тимчасова адаптація, а ознака ризикованої трансформації, що загрожує звести участь до інтерфейсу без змісту.

6. Стійке впровадження е-демократії на регіональному рівні потребує не лише платформ, а й чіткої організаційної архітектури. Місцева влада повинна не просто транслявати державні ініціативи, а й інтегрувати позиції громадян у реальні управлінські рішення. Центральна влада, своєю чергою, має виступати не лише координатором, а гарантом підзвітності.

7. Регіональний рівень особливо чутливий до змін у політичному середовищі, тому потребує посиленого каркасу – не лише технічного (через CDTO), а й правового та наглядового. Без сталої взаємодії між державним наглядом, громадським моніторингом і юридично закріпленими стандартами е-демократія залишиться інструментом ситуативного популізму.

Відображені в розділі ідеї та висновки викладено в публікаціях [255; 256; 257; 258; 259; 260].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Передумови та пріоритети модернізації регіональної електронної демократії в Україні

Упродовж останніх десятиріч електронна демократія послідовно розширює свою присутність у політичних системах – від перших експериментальних цифрових платформ у Північній Європі до інституціоналізованих інструментів участі в Естонії, Тайвані, Канаді чи Швейцарії. На перший погляд, цифровізація відкриває нові можливості для залучення громадян: зникають часові та просторові бар'єри, комунікація стає блискавичною, а доступ до ухвалення рішень – потенційно більш інклюзивним.

Однак аналітичні дослідження дедалі частіше ставлять під сумнів стійкість цієї моделі. Зокрема, С. Коулман і Д. Бламлер ще на початку 2000-х зазначали, що без політичної волі та інституційного реагування навіть найпрогресивніші інструменти залишаються симулякрами участі [261, р. 155]; Є. Морозов критикував ідею технооптимізму, згідно з якою сам факт цифрового включення гарантує демократичні ефекти [262, р. xiii]. Зазначені позиції транлюють думку, що в умовах надлишкової доступності та мінімального зобов'язання участь перетворюється на поверхневу активність без наслідків.

Сучасні системи е-демократії в більшості випадків не стали каталізатором глибокої трансформації управління; вони здебільшого були інтегровані як допоміжні елементи для підвищення ефективності та зниження транзакційних витрат. Як зазначає А. Чедвік, цифровізація управління в більшості країн відбувається переважно в руслі адміністративної реформи, тоді як е-демократія залишається паралельним, менш відпрацьованим напрямом. Унаслідок цього

цифрові ІКТ часто впроваджуються не для переосмислення процедур участі, а як інструмент підвищення зручності, доступності та оперативності [263, р. 445].

Сьогодні постає принципове питання: чи справді е-демократія є наступним етапом еволюції громадської участі – чи вона вже втратила трансформаційний потенціал і функціонує як форма цифрового адміністрування, що імітує відкритість і взаємодію. Щоб відповісти, слід оцінювати не лише зовнішні атрибути – інтерфейси, алгоритми чи рівень кіберзахисту, – а насамперед глибинні соціальні чинники: хто реально бере участь, чиї голоси отримують відгук, а хто зникає в інформаційному шумі; як інституції сприймають і обробляють ці цифрові сигнали.

Здійснений у попередньому розділі аналіз регіонального виміру е-демократії в Україні свідчить: технічне впровадження не гарантує соціального результату. Демократичні ефекти залишаються обмеженими, а випадки результативної участі – радше виняток, ніж система. Серед ключових бар'єрів – фрагментарне використання інструментів, відсутність юридичної сили їхніх результатів і неспроможність інституцій вбудувати громадський голос у реальні управлінські процеси.

Більшість локальних платформ функціонують у «тіні мовчазної більшості»: інструменти доступні, але використовуються лише частиною поінформованих громадян. Це відтворює соціальну асиметрію, де участь стає не універсальним правом, а привілеєм тих, хто має інституційний, технологічний або громадський ресурс. У підсумку замість розширення демократії цифрові інструменти закріплюють уже наявні диспропорції участі. У такому контексті термін «участь» поступово втрачає зміст і перетворюється на риторичну оболонку – легітимаційну декорацію, яка не гарантує реального включення.

Попри зростання кількості платформ і ініціатив, більшість інструментів е-демократії залишаються вбудованими у логіку аналогового управління. Вони відтворюють знайомі форми – голосування, консультації, звернення – без переосмислення самої сутності участі в цифрову епоху. Як наслідок, цифрова

демократія часто підлаштовується під наявні інституційні контури, замість того щоб ставити нові орієнтири та формувати нові стратегічні пріоритети.

Цю структурну обмеженість яскраво формулює Зак Бастік: властивості е-демократії, на його думку, мають відповідати не вимогам усталених форм врядування, а властивостям самого Інтернету – децентралізованості, змінності, неієрархічності. Не адаптація під «реальність», а побудова нової реальності – ось радикальне завдання цифрової демократії. У протилежному випадку, застерігає З. Бастік, Інтернет лише легітимізує інституційний статус-кво під виглядом технологічної модернізації [264, р. 7]. У цій перспективі логічним кроком стає звернення до альтернативної моделі участі – такої, що не просто переносить знайомі механізми у цифровий простір, а формується зсередини самої мережевої логіки. У нашій роботі як така альтернатива пропонується модель плинної демократії.

Як було зазначено в першому розділі, концепт плинної демократії (liquid democracy) містить таке рішення: об'єднуючи елементи прямої та представницької участі, вона впроваджує механізми добровільного делегування з правом відкликання, персоналізованої участі та динамічного представництва. Це не лише технічна схема, а гуманістична управлінська система, здатна працювати у реальності, де зміни – не виняток, а норма. Така модель особливо придатна для регіонального рівня управління, достатньо складного, щоб вимагати спеціалізованого представництва, і водночас достатньо гнучкого для впровадження інноваційних форм участі.

Регіональний рівень відрізняється порівняно низькими інформаційними та організаційними бар'єрами. Локальні платформи плинної демократії значно легше адмініструвати та підтримувати технічно, ніж на національному рівні. Водночас громадяни частіше мають базові знання про політичних акторів, громадських діячів або активістів у своєму регіоні, що спрощує процес делегування голосів на основі довіри, фаховості чи ціннісної близькості. Завдяки меншій складності політичного поля на регіональному рівні легше

впровадити систему оцінювання репутації делегатів, забезпечити прозорість і ефективну зворотну комунікацію.

Зважаючи на це, слід визнати не тільки релевантність, але й пріоритетність моделі плинної демократії в процесі модернізації регіональної електронної демократії, коли регіональний рівень протягом останніх років став простором активізації взаємодії між громадянами та місцевою владою. Саме тут, в умовах зростаючої цифрової інфраструктури, підвищеного запиту на прозорість та значного досвіду самоорганізації, виникають *передумови* для поступового впровадження нових моделей участі, зокрема плинної демократії.

По-перше, українські громади вже демонструють готовність до гнучких форм участі. В умовах воєнного стану особливо помітна їхня здатність до горизонтальної самоорганізації, мобілізації ресурсів та взаємної підтримки. Волонтерські ініціативи, локальні онлайн-платформи, громадський моніторинг і бюджети участі – усе це свідчить про наявність не лише мотивації, а й практичного досвіду відповідального залучення до управління [265]. Цю тенденцію підсилює цифрова інфраструктура, розвинена під час війни: платформи «Дія», «єВідновлення», муніципальні чат-боти створили середовище, в якому електронна участь стає звичною. До того ж, за даними Мінцифри, станом на 2023 рік 93% дорослих українців мали принаймні базовий рівень цифрових навичок, а понад третина – вище базового, причому частка людей з рівнем цифрових навичок вище базового зросла на 12,5% порівняно з 2019 роком, досягнувши 38% [266]. Це свідчить про компетенційну спроможність громадян до електронної участі в управлінні.

По-друге, плинна демократія дає відповідь на обмеження традиційної представницької моделі – її надмірну жорсткість і нечутливість до змін. Суть плинної моделі полягає у добровільному делегуванні повноважень з правом відкликання, що трансформує саме поняття політичного представництва. У фіксованому електоральному циклі делегат отримує мандат раз і назавжди; у плинній демократії його статус залежить від постійного оновлення довіри. Представник уже не спирається на минулі вибори, а щодня «заслуговує»

делеговану підтримку – в реальному часі, в межах конкретного питання, а не формального повноваження. Як зазначає Кьяра Вальсанджіакомо, в такій моделі розмикається межа між партіями та громадськими об'єднаннями, а сам процес представництва стає плинним, змінним, підзвітним [267]. Цей аспект відповідає суспільним очікуванням прозорості та зручності взаємодії з владою, загостреним воєнними подіями.

По-третє, в умовах актуальної політичної фрагментації постає запит на нову форму легітимації рішень, яка поєднує інклюзивність, транспарентність і здатність до швидкої адаптації. Плинна демократія не лише дозволяє відновити довіру до інституцій, а й перетворює змінність з тимчасової риси на структурний принцип – завдяки можливості ротації делегатів, відкритим механізмам зворотного зв'язку й персоналізованій участі.

По-четверте, плинна демократія – це не просто схема участі, а архітектура адаптивного самоврядування, здатна реагувати на складність і непередбачуваність зовнішнього середовища. Вона спонукає інституції підлаштовуватися під соціальний контекст, а не нав'язувати стандартну логіку ухвалення рішень. Це особливо важливо на локальному рівні, де управлінська гнучкість і зворотний зв'язок прямо впливають на якість життя громадян.

Таким чином, передумови модернізації вітчизняної регіональної електронної демократії роблять можливим впровадження пріоритетної моделі модернізації – моделі плинної демократії – задля досягнення стратегічної мети (орієнтиру модернізації): балансу між громадським запитом на доступ до ухвалення управлінських рішень на регіональному рівні та управлінською спроможністю органів влади гарантувати ефективність, підзвітність і стабільність процесів ухвалення рішень. Ця логіка детермінування дозволяє побудувати стратегічну рамку модернізації регіональної електронної демократії в Україні (рис. 3.1).

Слід зазначити, що в Україні ще не було спроб використати плинну демократію в практичній площині. Однак у вітчизняному науковому середовищі концепція плинної демократії (*liquid democracy*) поступово набуває

теоретичної ваги, хоча й залишається радше предметом рефлексії, ніж спроб практичного опрацювання. Слід оговорити, що в українському дискурсі вживаються різні терміни для позначення цього феномена: «гнучка демократія», «рухлива демократія», «ліквідна електронна демократія»; така багатоманітність не лише демонструє мовну адаптацію терміна, а й відображає різні аналітичні акценти дослідників.

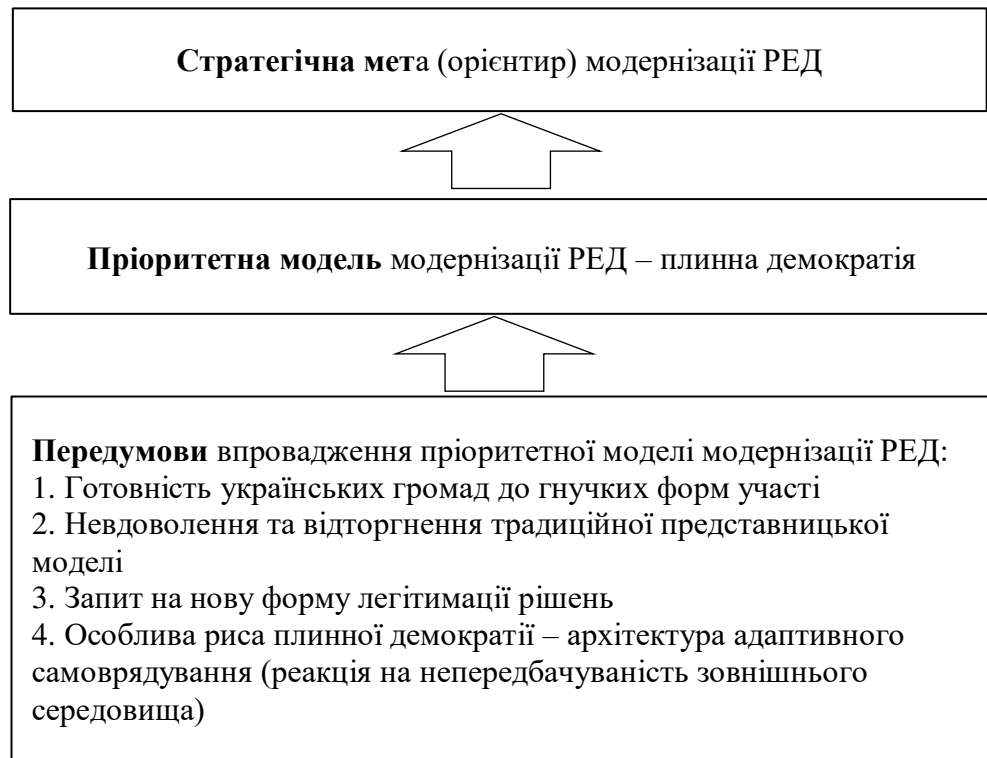

Рис. 3.1. Ключові елементи стратегічної рамки модернізації регіональної електронної демократії (РЕД) в Україні

Джерело: авторська розробка

У широкому контексті демократичної трансформації працює Т. Андрійчук. У її статті концептуально аналізується потреба у переосмисленні класичних моделей демократії, включаючи ідеї процедурної мінімізації, гібридних форм участі та персоналізованого представництва. Такий дослідницький підхід закладає передумови для розгляду liquid democracy як однієї з потенційних відповідей на кризу традиційних механізмів легітимності [43, с. 54–55]. Е. Ламах, використовуючи термін «гнучка демократія», трактує її

як виклик сучасному державному управлінню. У своєму аналітичному огляді вона наголошує, що класичні моделі владної вертикалі не здатні забезпечити ефективну участь громадян в умовах швидкозмінного середовища. Авторка підкреслює потенціал делегування, що не фіксується назавжди, а може бути відкликане – це, на її думку, створює новий баланс між участю і відповідальністю, який потребує інституційного оформлення [40].

Із технологічного боку до теми наближається М. Кутний, який оперує поняттям «ліквідної електронної демократії» [41]. Соціологічне тлумачення пропонує Н. Бойко. У статті «Рухлива демократія доби Інтернету» авторка розглядає плинну демократію як відповідь на трансформацію соціального простору під впливом цифрових технологій. Вона не зосереджується на юридичних чи адміністративних аспектах, а натомість аналізує цей феномен в аспекті ліквідації бар'єрів для дійсно свobodного волевиявлення і політичної самореалізації громадян [42].

Таким чином, попри те, що концепт плинної демократії ще не сформувався в українському науковому дискурсі як уніфікована модель, простежується зростаючий інтерес до ідей гнучкого делегування, цифрової участі та динамічного представництва. Різні дослідники наближаються до цієї теми з різних теоретичних перспектив – управлінської, технологічної, соціологічної чи політичної, – що створює багатовимірне тло для подальшої розробки адаптованої до українських умов моделі плинної демократії.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що попри концептуальну розрізненість і обмежену емпіричну базу українські дослідники сходяться в баченні потреби в нових, більш гнучких і адаптивних формах участі. Водночас у жодному з розглянутих підходів не подано цілісної моделі плинної демократії, адаптованої до реалій регіонального управління в умовах посткризової трансформації. У цій частині дисертації викладені результати авторського бачення формування такої моделі з урахуванням українського контексту, інституційних обмежень та наявних соціальних практик.

Зазначимо, що в загальному вигляді схема реалізації плинної демократії на регіональному рівні має базуватися на поєднанні мережевої логіки комунікації, цифрових інструментів участі та динамічного представництва, що ґрунтується на добровільному делегуванні з правом відкликання і може бути представлена певним набором варіантів участі (рис. 3.2). Схема орієнтована на забезпечення прозорості, швидкої реакції на зміну контексту та підвищення довіри до процесу ухвалення рішень.

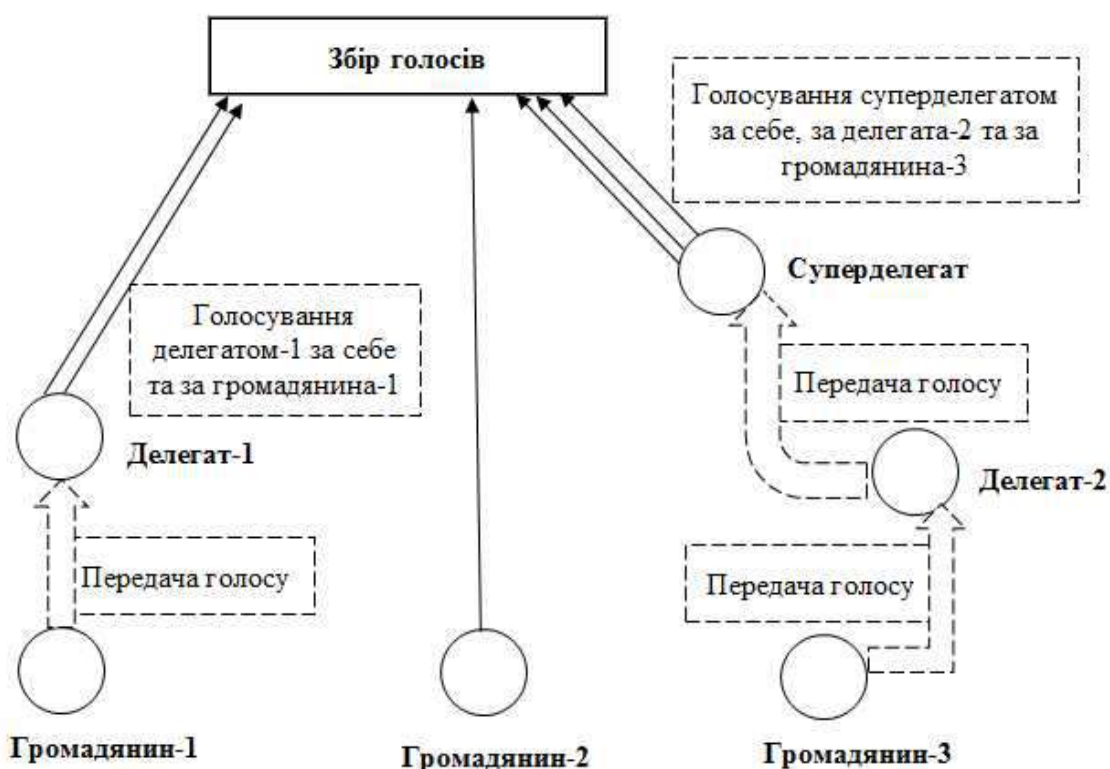

Рис. 3.2. Конфігурація ситуативного делегування (функціональної схеми електронної участі) в межах моделі плинної демократії

Джерело: побудовано авторкою на основі [46, р. 165–166].

Основними елементами даної схеми є громадяни як ініціатори електронної участі; механізм делегування та відкликання; цифрова платформа як середовище реалізації; динамічна структура представництва; процедура збору голосів і прийняття рішень. Узагальнення думок сучасних науковців [268; 269; 270; 271], а також власні спостереження дозволили охарактеризувати ці елементи функціональної схеми електронної участі.

1. Громадяни як ініціатори участі. Модель передбачає, що кожен громадянин має можливість прямо брати участь у процесі ухвалення рішень або делегувати свій голос іншому учаснику – фізичній особі, організації чи тимчасовій експертній групі. Таким чином, зберігається як принцип прямої участі, так і механізм адаптивного представництва [268, р. 7].

2. Механізм делегування та відкликання. Делегування у цій моделі не є одноразовим або безстроковим: воно обмежене в часі або може бути відкликане у будь-який момент за ініціативою того, хто делегував. Така гнучкість дозволяє уникати консервації влади й забезпечує зворотний зв'язок між делегатом і учасниками [269].

3. Цифрова платформа як середовище реалізації. Усі процеси – реєстрація, делегування, відкликання, голосування, коментування – відбуваються через цифрову платформу, що забезпечує публічність і технічну фіксацію транзакцій. Платформа також підтримує інструменти верифікації, прозорості рішень і збереження довіри [270, р. 224].

4. Динамічна структура представництва. Рівень впливу делегата не є фіксованим, він залежить від кількості переданих йому голосів у конкретному питанні. Це означає, що авторитет делегата не стабілізується інституційно, а формується ситуативно, згідно з актуальною довірою громади.

5. Процедура збору голосів і прийняття рішень. Зібрані голоси узагальнюються на платформі у реальному часі, після чого рішення ухвалюються залежно від типу питання: шляхом звичайної більшості, кваліфікованої більшості або змішаної моделі. Це дозволяє адаптувати процедуру до ваги питання [271, р. 1–2].

Загалом модель плинної демократії, на нашу думку, поєднує гнучкість з процедурною легітимністю, цифрову ефективність – із принципом підзвітності. Її ключовою перевагою є можливість одночасного існування прямих і делегативних механізмів, що дозволяє громадянам обирати зручний формат участі залежно від ресурсу, рівня експертності, мотивації. У контексті українських регіонів, де класичні форми громадської участі часто не дають

відчутного результату, запропонована конфігурація може стати основою для пілотного впровадження нових підходів до врядування.

При цьому важливо підкреслити, що попри спільність деяких механізмів із процедурою виборів – голосування, делегування, – плинна демократія у своєму первісному задумі не є формою виборів до органів представницької влади. Це передусім динамічна процедура ухвалення рішень щодо будь-яких питань, що стосуються життя локальної громади. Тобто якщо це й вибір, то не представника, а варіанта рішення. Плинна демократія сьогодні постає не як альтернатива чинній системі представницької демократії, а як її електронне доповнення, здатне поступово трансформувати логіку ухвалення рішень на локальному рівні, хоча й має потенціал у перспективі поступово еволюціонувати в альтернативну представництву модель прийняття рішень. Як слушно зазначає Філемон Пукс, «поєднання традиційної міської ради та плинної демократії може забезпечити певний рівень стабільності, аналогічний двопалатним системам» [264, р. 16]. Такий симбіоз дозволяє зберігати інституційний континуїтет, водночас активізуючи участь громадян у процесах управління.

Впровадження плинної демократії на регіональному рівні в Україні має спиратися на приклади позитивного досвіду регіонів інших країн, які успішно адаптували цей інноваційний різновид електронного народовладдя. Маємо на увазі передусім прецеденти ефективного впровадження плинної демократії в регіональному врядуванні Італії та Німеччини, які не лише демонструють можливості цієї моделі, а й виявляють організаційні, технічні та політичні передумови, за яких вона стає життєздатною.

Даний емпіричний аналіз нами проведений із застосуванням методу порівняльного кейс-аналізу з акцентом на визначений вище триаспектний підхід дослідження через технічний, інституційний, агентський виміри.

Кейс Піратської партії Німеччини. Практичне втілення описаної структури плинної демократії найповніше було реалізовано в межах внутрішньопартійної системи німецької Піратської партії. Приклад платформи

LiquidFeedback, що стала ядром цього дизайну, дозволяє простежити, як принципи динамічного делегування можуть працювати в реальних політичних умовах.

Коли у 2009 році Piratenpartei Deutschland здобула понад 2% голосів на федеральних виборах, це виглядало як хвиля модної інтернет-альтернативи. Але вже через два роки, у 2011-му, партія отримала 15 місць у парламенті Берліна, в деяких опитуваннях обходячи «Партію Зелених». Ця несподівана електоральна хвиля була зумовлена використанням структурно нового способу політично-управлінської організації – плинної демократії з технічною реалізацією через платформу LiquidFeedback [272, р. 9].

LiquidFeedback, створена групою Public Software Group, була запущена як внутрішньопартійна платформа, що дозволяла кожному члену партії:

- ініціювати політичні пропозиції;
- відкрито їх обговорювати;
- голосувати безпосередньо або делегувати голос іншому учаснику – постійно або тимчасово, з правом відкликання;
- відслідковувати ланцюги делегування (завдяки прозорості графів делегування) [269; 273].

Таким чином, делегування стало не актом довіри до певного лідера, а динамічним механізмом довіри на основі тематичної компетентності. Один і той самий учасник міг бути делегатом у питаннях цифрової політики, але делегувати іншим свій голос у сфері охорони здоров'я. Це реалізувало головну обіцянку плинної демократії: гнучке, зворотне, тематичне представництво на межі між прямою участю і класичним представницьким мандатом.

Згідно з емпіричним аналізом, проведеним Манон Ревель, Адамом Беринським та ін. (2022), делегування в LiquidFeedback у більшості випадків відбувалося «вгору», тобто від менш компетентних до більш обізнаних. Так звані «суперделегати», які з часом накопичували голоси, не могли зробити вибір свавільно, а діяли відповідно до консенсусу більшості, на чому й полягала їхня легітимність [271, р. 10]. Крім того, публічність делегацій знижувала ризик

непрозорих змов чи маніпуляцій. Якщо хтось ставав «делегатом з усіх питань» – це бралось під увагу й могло стати приводом для відкликання. Саме тому LiquidFeedback була названа платформою не лише участі, а й навчання політичної відповідальності [274].

Слід зазначити, що єдиної думки щодо впровадженого інструменту не існувало навіть всередині Піратської партії: внутрішньопартійні конфлікти, зокрема навколо трактування рішень LiquidFeedback як обов'язкових чи дорадчих, виявили глибину конфлікту між «цифровим ідеалом» і «організаційною реальністю», і вже до 2016 року партія втратила більшість своїх мандатів [275, р. 210]. Проте з точки зору доказовості концепції кейс Піратської партії залишається чи не єдиним масштабним прикладом, де плинна демократія застосовувалася системно, постійно й інституційно закріплено (у цьому випадку – у зв'язці з реальною політичною силою, що мала мандат).

LiquidFeedback як організаційна інновація має бути визнана цілком успішною. Завдяки цій платформі реалізовано спробу (1) відмовитися від монополії постійного представництва, (2) вбудувати делегування у цифровий простір як керований, зворотний процес та (3) створити публічну репутаційну систему як основу для політичної легітимності. Сьогодні LiquidFeedback слугує найбільш доказовим реалізованим шаблоном для плинної демократії, який можна адаптувати під інші контексти, зокрема під регіональний рівень в Україні. На відміну від багатьох концепцій цифрової демократії, що залишаються у фазі лабораторних експериментів або політичних декларацій, платформа LiquidFeedback пройшла шлях від програмного коду до впровадження в системи місцевого самоврядування.

У низці муніципалітетів Європи було реалізовано повноцінні механізми участі громадян на основі динамічного делегування, що наближає ці кейси до прикладних моделей плинної демократії.

Одним із найбільш задокументованих прикладів є проєкт **LiquidFriesland** у районі **Фрізланд** (Нижня Саксонія, Німеччина), запущений у 2012 році. Платформа дозволяла громадянам публікувати пропозиції, обговорювати їх,

голосувати та, головне, делегувати свої голоси іншим учасникам, як постійно, так і ситуативно. Хоча рішення, прийняті через платформу, мали консультативний характер, місцева рада зобов'язалася їх розглядати на засіданнях. Проєкт пережив паузу та був повторно запущений у 2016 році після модернізації інтерфейсу та комунікаційної стратегії [276].

Найважливішим тут видається те, що місцева рада зобов'язалася розглядати всі ініціативи, підтримані через платформу, на своїх засіданнях. Це де-факто створило механізм інтеграції цифрової участі у традиційну процедуру ухвалення рішень і свідчить про високу інституційну адаптивність платформи.

Серед ознак цієї інституційної адаптивності можна виокремити такі:

- платформа отримала офіційний статус як елемент консультативного механізму при раді;
- модернізація інтерфейсу та комунікаційної стратегії відбулася після першої ж паузи, що свідчить про готовність органів влади адаптуватися до зворотного зв'язку від громадян;
- у другому запуску акцент було зроблено на інституційному інкорпоруванні, а не на символічному використанні.

У цьому кейсі релевантними для України є декілька аспектів. По-перше, він відповідає умовам децентралізації: сьогодні українські органи місцевого самоврядування вже мають автономію щодо запровадження локальних консультативних інструментів. Тобто так само, як і рада у Фрізланді, вони можуть ухвалити положення про обов'язковий розгляд ініціатив, що отримали підтримку на платформі. По-друге, підказує засоби викликання довіри громадян, демонструючи, як інституційна формалізація навіть консультативного інструменту повертає сенс участі. По-третє, створює прецедент для пілотних проєктів: Фрізланд – це не столиця і не «цифрова вітрина» країни, це малий, провінційний регіон, аналогічний за масштабом багатьом українським громадам. Отже, досвід використання LiquidFeedback як платформної бази плинної демократії не вимагає надзвичайного бюджету чи мегареформи – лише політичної волі та процедурної легітимації.

Ще одним успішним прикладом є використання LiquidFeedback у місті **Вунсторф** (Німеччина), де платформа застосовувалася для роботи над локальними політичними документами. Громадяни мали змогу вносити правки, переглядати попередні версії, голосувати за варіанти редакції, а результат автоматично формувався у фінальну версію документа. Це фактично реалізує принцип контролю версій у політичному процесі – і це не метафора, а дослівна функціональна особливість системи: кожна пропозиція проходить ітерації, фіксується у версіях і голосується так само, як у системах контролю змін програмного коду [277].

Це дуже важливий аспект плинної демократії, бо саме інтеграція механізмів контролю версій у цифрові платформи участі забезпечує прозорість та підзвітність у процесі формування рішень. Вона дозволяє не лише фіксувати кожну редакцію пропозиції, але й простежувати траєкторію її еволюції, що критично важливо в умовах колективного обговорення. Такий підхід знижує ризики маніпуляцій та непрозорих правок, одночасно підтримуючи дискурсивну безперервність між версіями. У практичному вимірі це створює умови для поетапного узгодження позицій між учасниками, підвищуючи легітимність фінального формулювання та результату голосування.

Українські громади вже використовують цифрові платформи, але поки що без систем контролю версій. Існуючі інструменти (наприклад, е-петиції, місцеві чат-боти, е-Консультації) зазвичай передбачають або відповіді «так/ні», або лаконічні форми зворотного зв'язку. Запровадження механізмів контролю версій дозволило б рухатись від символічної участі до спільного формулювання політик. Крім того, контроль версій може стати технологічною відповіддю на кризу довіри до влади. У контексті українського досвіду, де часто бракує прозорості щодо того, як саме формулюється фінальний варіант рішення, технологія версійного голосування дозволяє бачити еволюцію рішень і їхню прив'язку до конкретних голосів. До того ж технічна реалізація такого функціоналу є можливою вже зараз. LiquidFeedback – це відкрита source-платформа, її код доступний для адаптації, локалізації й запуску на

муніципальному рівні навіть силами невеликої ІТ-команди. Це особливо релевантно для громад, які вже мають активне цифрове середовище.

Принагідно зазначимо, що технологічне забезпечення системи плинної демократії як повноцінного інструменту прийняття рішень сьогодні може бути суттєво підкріплено застосуванням систем штучного інтелекту (ШІ). Саме ШІ може забезпечити персоналізовані інтерфейси, підказки щодо делегування, автоматичне сортування тем за рівнем важливості для кожного користувача, виявлення бот-активності та аномалій у голосуванні тощо (тематика широкого спектру застосування ШІ у регіональному публічному управлінні достатньо добре розглянута українськими дослідниками, зокрема, А. Бутрієм, Н. Васюк, С. Воробйовим, О. Карпенком, Т. Пшеничною [278; 279; 280]). У поєднанні з національною цифровою інфраструктурою, такою як «Дія», системи на базі ШІ здатні значно спростити процедури електронної участі.

На рівні міжмуніципальних ініціатив прикладом масштабнішого впровадження є проєкт **WeGovNow**, профінансований програмою Horizon–2020. У межах цієї ініціативи міста **Турин** та **Сан-Дона-ді-П'яве** (Італія) протестували LiquidFeedback як інструмент для залучення мешканців до процесів міського планування. Платформа стала не просто консультаційним простором, а частиною єдиної системи ідентифікації та участі, що забезпечувала надійність авторизації та повторне використання профілю в інших інструментах участі. Загалом на платформі було зареєстровано понад 10 000 користувачів, що свідчить про високий рівень мобілізації за умови правильного старту та інтеграції з місцевими потребами [281, р. 79–83].

На нашу думку, італійський приклад свідчить передусім про високу соціальну валідність інструменту плинної демократії, що виявилася у трьох ключових вимірах: масштабі залучення, повноцінній ідентифікації та прив'язці до реальних процесів. Платформа була зрозумілою, доступною, корисною – мешканці не просто реєструвалися, а впливали на зміст муніципальної політики, що створювало мотивацію та інституційну довіру. Було забезпечено повторюваність дії – один акаунт давав доступ до багатьох інструментів участі,

що зменшувало бар'єри входу, – та реальний зворотний зв'язок, адже результати консультацій фіксувалися і публікувалися.

У багатьох українських громадян сьогодні є уявлення про цифрову участь в управлінні як про ритуал, який нічого не змінює. Досвід італійських муніципалітетів доводить: щоб участь стала легітимною, її треба пов'язати з реальними результатами, дати відчуття впливу. До того ж з огляду на дані Мінцифри (38% українців із рівнем володіння цифровими навичками вище базового) [221], можна стверджувати, що в Україні вже існує потенційна агентська база для такої участі. Громади, що працюють із інструментами «ЄВідновлення», «ЄОселя», чат-ботами, мають досвід цифрової взаємодії з владою. Важливо також зазначити наявність ідентифікаційного ключа; в Україні, де функціонує «Дія», можливе створення локального шлюзу участі з верифікацією на основі BankID або Дія.Sign.

Аналіз іноземного досвіду завжди допомагає в пошуку напрямів і засобів впровадження інновацій; водночас зрозуміло, що безпосередня калька навіть найефективнішої зарубіжної практики не викличе очікуваних позитивних змін. Продуктивність запозичених управлінських технік прямо пов'язана зі схожістю умов, в яких вони відтворюватимуться на новому ґрунті. Тому слід звернути увагу на порівняння умов реалізації плинної демократії в європейських та вітчизняних реаліях. Узагальнення результатів проведеного компаративного кейс-аналізу наведено в таблиці 3.1.

Підсумовуючи, зазначимо, що, на нашу думку, всі наведені приклади мають спільний знаменник: намагання вирішити не лише проблему участі, а й проблему довіри. LiquidFeedback у кожному з випадків виконував роль «прозорої коробки», куди кожен міг покласти своє рішення або делегувати голос іншому, бачачи весь ланцюг переходу [282, р. 53]. У цьому сенсі платформа стає не лише інструментом, а середовищем – свого роду соціальною операційною системою, що виводить плинну демократію з теорії в щоденну практику.

Таблиця 3.1

**Ключові виміри реалізації плинної демократії:
європейський досвід та український контекст**

Вимір	Європейські муніципалітети (Німеччина, Італія)	Українські регіони
Інституційна адаптивність	Політична воля до інновацій, формалізована відповідь муніципалітетів на результати (навіть консультативні); гнучкі локальні процедури	Децентралізація створила автономію, але участь часто декоративна; відсутність інституційного обов'язку реагувати
Технічна спроможність	Платформи з верифікацією, прозорістю делегування, контролем версій (LiquidFeedback, WeGovNow); інтеграція з місцевими сервісами	Високий рівень цифровізації загалом (Дія тощо), але відсутність інструментів делегування; технічна підтримка участі фрагментарна
Соціальна валідність	Участь легітимна, добровільна, прозора; делегування – частина культури участі; користувачі відстежують і відкликають голоси	Високий потенціал самоорганізації; довіра до цифрових сервісів висока, але участь не завжди асоціюється з впливом; низька усвідомленість механізму делегування
Необхідні інновації	Підтримка цифрових механізмів делегування; прозора інтеграція з офіційними процедурами	Інституційне визнання делегованої е-участі; технічна розробка платформ з механікою делегування; формування культури прозорості цифрової репрезентації

Джерело: розроблено авторкою

Для українського контексту ці зразки становлять особливу цінність. По-перше, вони демонструють, що плинна демократія може бути реалізована на регіональному рівні без змін до конституційної моделі держави. По-друге, підтверджують, що навіть у малих громадах з обмеженим бюджетом можливе технічне та організаційне розгортання систем, здатних змінити якість політичної взаємодії. І, нарешті, вони відкривають перспективу для тестування форматів делегованої участі на локальному рівні, де громади зможуть випробувати нові формати представництва – не нав'язані партіями, а виплекані спільнотою.

Використання LiquidFeedback у муніципальному врядуванні демонструє, що плинна демократія – це ефективна технічна модель, здатна функціонувати в рамках існуючих адміністративно-правових систем. Досвід Німеччини та Італії засвідчує: інструменти динамічного делегування можуть не лише існувати паралельно з традиційними інститутами представництва, а й поступово змінювати логіку взаємодії між владою та громадою – від символічної участі до реального впливу.

Для України цей досвід є актуальним у декількох аспектах. По-перше, децентралізація вже створила інституційне поле, де громади мають автономію в організації локального врядування, включаючи механізми консультацій, участі та звітності. По-друге, цифрова трансформація, пришвидшена війною, відкрила вікно можливостей для масштабного впровадження нових форматів участі – не лише через державні платформи, а й у вигляді локальних ініціатив, підкріплених довірою, горизонтальністю та технологічною спроможністю.

У цьому сенсі LiquidFeedback може бути використаний як архетип локальної інституції нового типу – інституції прозорого делегування, гнучкого представництва й публічного контролю, що не потребує революції у правовому полі, але здатна змінити парадигму взаємодії в межах громади. Як показали кейси Фрізланду, Вунсторфа чи Турина, не обов'язково мати великий політичний ресурс – достатньо мати ясні правила гри, публічний інтерфейс і готову грати спільноту.

На підставі вищевикладеного пропонуємо трикомпонентну соціотехнічну структуру інструментів впровадження плинної демократії в українських регіонах (рис. 3.3), яка побудована на визначеному вище міждисциплінарному потрійному підході (технічний, інституційний, агентський виміри) до дослідження.

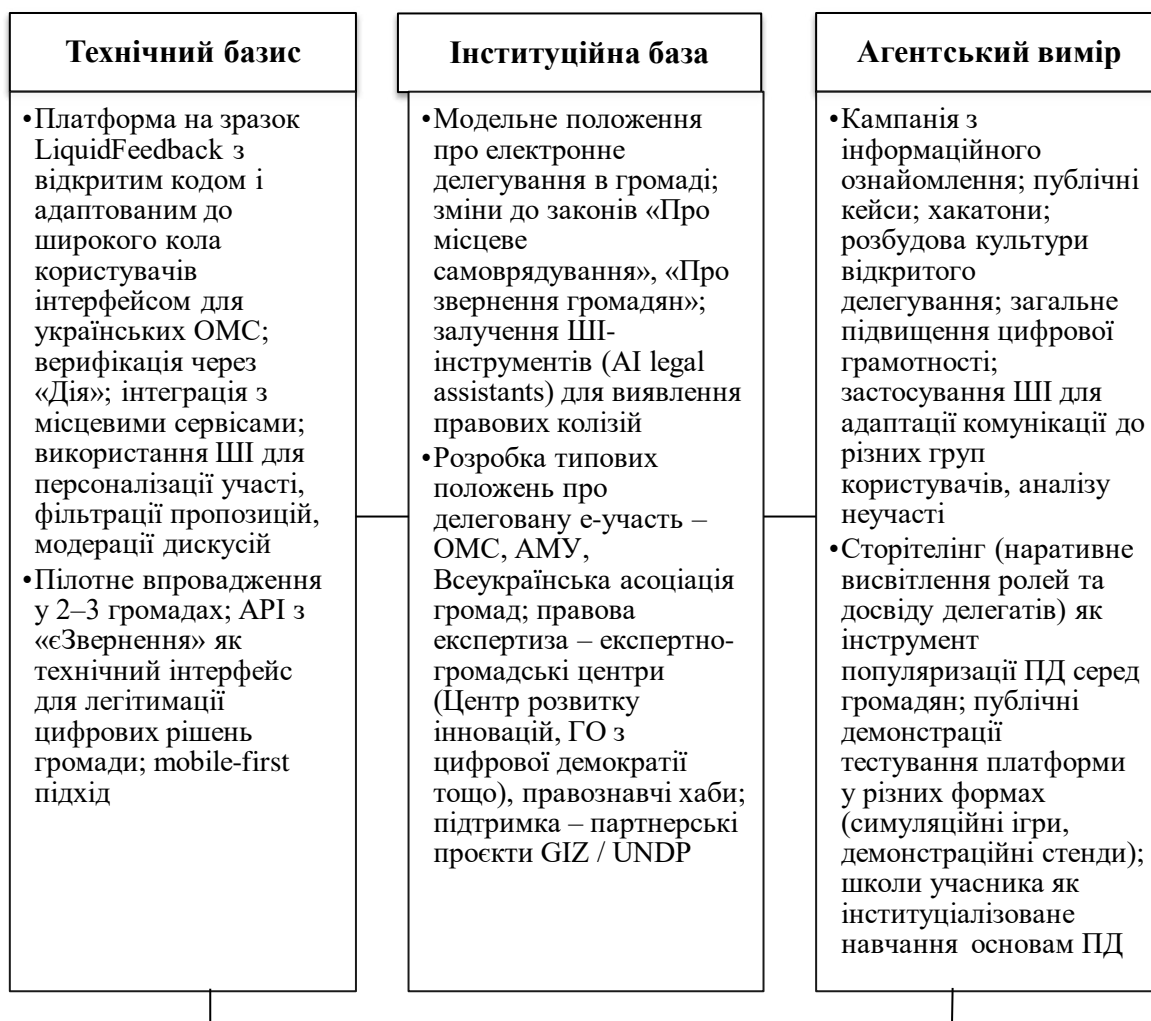

Рис. 3.3. Соціотехнічна структура інструментів успішного впровадження плинної демократії в регіонах України

Джерело: розроблено авторкою.

Структура враховує ключові риси українського місцевого самоврядування: з одного боку, високий рівень горизонтальної мобілізації громадян, посилений цифровою інфраструктурою; з іншого – інституційна інерція та нормативна фрагментація, що ускладнюють запровадження нових механізмів делегованої е-участі.

Підсумовуючи, додатково підкреслимо важливість різнобічного підходу до впровадження плинної демократії. Досвід Піратської партії, LiquidFriesland та інших ініціатив дозволяє сформулювати таке сценарне бачення реалізації моделі плинної демократії: вона може бути успішно впроваджена на

регіональному рівні України за умови наявності (1) інституційної відкритості до динамічного делегування, (2) технічної інфраструктури прозорої участі, (3) соціальної довіри до механізмів гнучкого представництва.

У такий спосіб замість чергового інструменту участі, який з часом може бути знецінений, будучи реалізованим у вигляді суто формального опитування чи недієвої петиції, українські громади можуть отримати життєздатну модель розумної делегації, де кожен має не лише голос, а й право передати його з метою найефективнішого використання. І, можливо, саме в таких «технічних» речах, а не в риториці про участь, народжується демократія наступного покоління.

3.2. Стратегічні виміри перспективи реалізації плинної демократії в регіонах України

У добу, коли демократичні процеси зазнають безпрецедентного тиску – як зовнішнього, так і внутрішнього, – пошук альтернативних, адаптивних моделей участі набуває особливої ваги. Плинна демократія, яка поєднує пряме голосування з можливістю гнучкого делегування представництва, розглядається нами як одна з найбільш перспективних моделей, бо водночас виступає і схемою ухвалення рішень, і повноцінним інструментом самоврядування, здатним забезпечити адаптивне реагування в умовах високої динаміки середовища та інституційної непередбачуваності.

При цьому впровадження інструментів плинної демократії в умовах реконфігурації публічного управління не може ґрунтуватися лише на інтуїції або адміністративному ентузіазмі. Необхідна емпірично обґрунтована, науково вивірена модель впровадження, яка дозволяє передбачити реакцію соціальної системи на інноваційний інструмент участі та виявити вузькі місця ще до масштабування. Відтак постає ключове питання про оцінку життєздатності регіональної моделі плинної демократії в Україні.

Оцінка ефективності плинної демократії не може зводитися до констатування запуску платформи або кількості зареєстрованих користувачів. Вона повинна враховувати динамічні параметри – темпи зростання залучення, характер поширення інновації в різних соціальних групах, чутливість системи до впливу різних зовнішніх чинників. З-поміж усіх потенційних метрик саме швидкість поширення моделі участі ми вважаємо критичною, оскільки вона:

- 1) демонструє здатність інструменту переходити від індивідуальних рішень до масової соціальної практики;
- 2) дозволяє відслідковувати поріг легітимності, за яким інструмент стає частиною повсякденного врядування;
- 3) відкриває можливість вчасного мобілізаційного імпульсу: підтримки, реклами, комунікаційних кампаній у ключових точках мережі.

Але для того щоб змодельовати таку динаміку, потрібен інструмент, який дозволяє спрогнозувати реакцію на інновацію великих соціальних груп в умовах обмеженої інформації та непередбачуваного середовища. Саме тому було обрано агентно-орієнтоване моделювання (АОМ) – підхід, який дозволяє врахувати індивідуальну поведінку гетерогенних агентів, міжгрупові взаємодії та соціально-психологічні ефекти нелінійного поширення. До того ж використання АОМ дозволяє верифікувати не лише результат, а й сам механізм його досягнення: у процесі моделювання різних можливих сценаріїв поширення інновації дослідник має змогу визначити найбільш ефективні та найменш затратні способи досягнення мети [283, р. 150].

АОМ вирізняється тим, що дозволяє розглядати суспільство не як однорідну масу, а як сукупність агентів з різними характеристиками, поведінковими стратегіями, цілями та ступенем взаємодії. Завдяки цьому метод дає змогу відтворити макроефекти, що виникають з мікроевзаємодій, і протестувати гіпотези щодо поведінки різних соціальних груп у межах заданих сценаріїв. Перетворення «мікро» на «макро» відбувається завдяки притаманному складним системам інформаційному впливу, у нашому випадку – впливу соціальних груп одна на одну. Вимірюючи цей вплив, АОМ «пов'язує

поведінкову гетерогенність агентів – які мають різну інформацію, правила прийняття рішення і обмежену раціональність – із макropоведінкою всієї системи» [284, р. 270].

В агентно-орієнтованому моделюванні ключову роль відіграє принцип взаємодії агентів, які діють не ізольовано, а в соціальному контексті, постійно реагуючи на інформаційні сигнали, поведінку інших та власний досвід. За словами Майкла Мейсі та Робба Віллі, кожен агент, маючи обмежену раціональність і власні евристичні стратегії прийняття рішень, формує уявлення про наміри та стратегії інших, оновлює власні переконання та адаптує поведінку відповідно до змін у своєму мікросередовищі [285, р. 150]. Саме ці процеси – когнітивне оновлення, реакція на соціальний тиск і адаптивне переосмислення – імітуються в межах АОМ, що робить цей підхід особливо ефективним для моделювання цифрової участі. Здатність моделі відображати як поширення соціальних сигналів (наприклад, запрошення до участі, делегування, обговорення у публічному просторі), так і індивідуальні реакції на них (від скепсису до активної підтримки) забезпечує адекватність моделювання складних суспільних процесів, зокрема впровадження інноваційних механізмів, як-от плинна демократія.

У сфері публічного управління така характеристика АОМ дуже затребувана. Симуляція взаємодії агентів із різними типами сприйняття інформації та стратегічними правилами між собою дозволяє створювати генеративні експериментальні моделі, що імітують наслідки впровадження нових політик та сприяють формуванню теорій управління на основі мікрорівня взаємодій, а не апіорно закладених абстракцій. Як зазначає Лоренс Блум, АОМ дозволяє розуміти нелінійні, ітеративні та інтерактивні політичні процеси і стає інструментом для тестування наслідків різних стратегічних дій як для індивідів, так і для організацій [283, р. 150]. Можливість оцінити наслідки здійснення певних управлінських кроків до їх впровадження та в безпечному середовищі дозволяє оптимізувати рішення ще до початку їхньої реалізації.

Таким чином, у контексті дослідження динаміки плинної демократії саме АОМ дозволяє нам виміряти не лише статичний стан цифрової участі, а й швидкість її поширення, порогові ефекти впровадження, а також виявити зони інституційного чи поведінкового опору. Це не просто метод – це мисленнєва рамка, що дозволяє бачити суспільство як мережу взаємодій, у якій формуються нові моделі легітимності й участі. Цей аналітичний інструмент створює простір можливих варіацій для ухвалення рішень щодо подальшої публічної політики впровадження плинної демократії.

Застосування АОМ-моделювання в нашому дослідженні зумовлено кількома чинниками. По-перше, відсутність статистичних даних щодо реально функціонуючих систем делегування в українських умовах унеможливорює класичний емпіричний аналіз. По-друге, сама логіка плинної демократії ґрунтується на множинних взаємодіях між агентами (громадянами), які делегують або утримують голоси, тобто утворюють складну мережеву структуру; тому цілком виправданим виглядає використання агент-орієнтованої моделі, що дозволяє симулювати різні сценарії (зростання довіри, саботаж, монополізацію тощо) і простежити, як змінюється динаміка включення громадян.

АОМ як метод дослідження відповідає потребі відтворити складну динаміку соціального впливу, довіри та делегування, яка є центральною для плинної демократії. На відміну від традиційних кількісних методів, АОМ дозволяє симулювати взаємодії між тисячами агентів з індивідуальними характеристиками, що ухвалюють рішення в умовах обмеженої інформації та локального впливу. При розробці моделі були враховані напрацювання з теорії делегування у цифрових системах ухвалення рішень, зокрема дослідження М. Брілля і Н. Талмона [38], які акцентують на обмеженні глибини делегацій задля збереження репрезентативності, та аналітична рамка І. Карагіаніса та Е. Міхи [45], що дозволяє порівнювати ефективність механізмів делегування в умовах обмеженої інформації та варіативної довіри. Застосування такої моделі

дозволяє ідентифікувати критичні умови розгортання участі, перевірити стійкість до зовнішніх шоків та оцінити потенціал інформаційного впливу.

Модель реалізовано в середовищі Python із використанням бібліотеки фреймворку Mesa – відкритої бібліотеки для побудови агент-орієнтованих моделей [286]. Вибір бібліотеки Mesa зумовлений її гнучкістю в моделюванні складних соціальних систем, можливістю реалізувати як мікро-, так і макро-рівневі поведінкові патерни, а також наявністю зручних інструментів для візуалізації, збору метрик і проведення сценарного аналізу. Крім того, Mesa дозволяє прозоро налаштовувати параметри середовища, зокрема мережеву топологію [287], що є критично важливим у моделюванні інформаційних взаємодій і делегування у межах плинної демократії. Модель виконує евристичну функцію: допомагає формалізувати слабкі сторони й структурні вузли системи, які складно було б виявити інтуїтивно. Методологічні та процедурні деталі використання моделі наведені в Додатку Г.

Для моделювання було умовно прийнято профіль індустріального міста середнього розміру (з населенням близько 100 тис. осіб) з переважанням технічної освіти серед населення, наявністю базової цифрової інфраструктури та обмеженим доступом до каналів публічної участі – таке припущення дозволяє виявити типові ризики та бар'єри участі в подібних умовах. Такий вибір зумовлений прагненням до репрезентативності: подібні міста мають достатню інституційну розвиненість, базову цифрову інфраструктуру та внутрішню соціальну диференціацію, що дозволяє моделювати складну взаємодію між групами. До прикладів таких міст можна віднести Кам'янське, Кременчук або Черкаси, де зберігається індустріальний профіль поряд із поступовим впровадженням е-сервісів. За даними проєкту «Дія.Цифрова громада», в об'єднаних територіальних громадах населенням близько 50–150 000 вже було впроваджено електронні адміністративні сервіси та створено цифрову інфраструктуру (кабінети користувачів, реєстри тощо) – це говорить про наявність базових е-сервісів навіть у середніх за розміром містах [288].

У моделюванні застосовано 10 000 активних агентів як умовна репрезентація кількості активної частини населення середньостатистичного індустріального міста з приблизною чисельністю мешканців 100 000. Така оцінка базується на даних загальноукраїнського опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи», згідно з яким лише 7 % громадян регулярно беруть участь у житті своїх громад, ще 22 % роблять це епізодично [289]. З огляду на це припущення про 10 % активної спільноти є обґрунтованим як аналітичне спрощення: воно враховує як постійно активних громадян, так і частину тих, хто час від часу долучається до участі. Цей підхід дає змогу змодельовати не ідеалізовану, а реалістичну взаємодію у межах цифрової публічної платформи, включно з динамікою залучення, поширення інформації та впливу соціальних зв'язків.

Для досягнення структурної наближеності до реальних міських умов 10000 агентів було розподілено на соціально-географічні кластери – умовні райони міста. Для спрощення архітектури застосовано структурну ієрархію: кожен кластер містить щонайменше 500 агентів, які взаємодіють з представниками інших кластерів через визначені міжкластерні зв'язки – соціальні контакти, що виходять за межі локального середовища, наприклад, знайомства між представниками різних районів або професійних груп, які забезпечують передавання інформації, довіри та залучення між окремими сегментами міської мережі.

Для симуляції було використано умовні параметри, сформовані з огляду на наявні дані про цифрову доступність і громадську участь, узяті з відкритих звітів та аналітичних досліджень, зокрема тих, що охоплюють період воєнного стану (2022–2024 рр.) [205; 289; 290; 291; 292].

Кожен агент моделі має такі характеристики:

- соціальна група (студенти, робітники, бюджетники, активісти, ІТ-фахівці);
- рівень довіри до влади (0,2–0,9);
- цифрові навички (0,1–0,95);

- відкритість до інновацій (0,2–0,9);
- статус участі у плинній демократії (бінарна змінна: 1 – бере участь, 0 – не бере; змінна може змінюватися в процесі симуляції відповідно до міжагентних впливів);
- стратегія делегування (бінарна змінна: 1 – делегує голос, 0 – голосує особисто; стратегія може змінюватися залежно від контексту участі й довіри до делегата).

Параметри цифрових навичок, довіри до влади та відкритості до інновацій були задані з урахуванням соціального профілю кожної групи. Рівень цифрових навичок визначався на підставі звітів Програми EGAP, які демонструють чітку залежність цифрової грамотності від віку, освіти й професійної сфери [293]; рівень довіри до місцевої влади – за результатами соціологічного опитування Центру Разумкова (2025 р.), де виявлено помірну поляризацію довіри до органів публічного управління (загалом близько 50 %), з децю вищими показниками серед активістських груп та нижчими серед робітничих категорій [294]; показник відкритості до інновацій базується на класичній моделі дифузії інновацій Еверетта Роджерса, згідно з якою швидкість та рівень прийняття інновацій значною мірою залежать від освітнього рівня, соціальної мобільності та ставлення до позагрупових джерел інформації [295, р. 282–285]

Одним із ключових механізмів, закладених у модель, є локальне поширення участі через соціальний вплив. Логіка цього підходу базується на класичних і сучасних моделях дифузії інновацій, згідно з якими рішення індивіда прийняти нову практику або технологію залежить від кількості його соціальних контактів, які вже її використовують. Наприклад, у дослідженні Томаса Валенте стверджується, що індивіди мають різні пороги прийняття інновацій, і ці пороги визначаються не загальною кількістю користувачів інновації в суспільстві, а кількістю знайомих, які вже її використовують [296, р. 82]. Тим самим підкреслюється важливість локального соціального впливу в процесі дифузії інновацій. Цей ефект особливо виражений у мережах із

сильними внутрішніми зв'язками, характерних для локальних громад. Аналогічну логіку розвивають Деймон Сентола і Майкл Мейсі, вводячи поняття «складного зараження» (complex contagion) для позначення поширення ідей; їхня теорія контрастує з класичними моделями, де один контакт визнається за достатній. Дослідники показали, що для поведінкових змін, як-от участь у колективних діях, потрібен вплив від щонайменше двох контактів [297].

Спираючись на зазначені теоретичні конструкції, для моделі плинної демократії ми використали правило: якщо два або більше агенти з локального оточення вже користуються інструментом, агент із достатніми цифровими навичками і довірою має високу ймовірність приєднатися. На нашу думку, це дозволяє реалізувати реалістичний сценарій розширення інституційної практики в межах соціальної тканини міської громади.

У моделі відображено основну логіку вибору «участь, делегування або ігнорування», рішення агента залежить від поєднання рівня довіри, цифрових навичок та впливу сусідів у мережі. Задля оптимізації обчислень при збільшеній популяції реалізовано паралельну обробку за допомогою модуля multiprocessing та скорочення глибини перевірки зв'язків до 2-х кроків у мережі. Обрана глибина у 2 кроки відображає межу прямого соціального впливу в міському середовищі, водночас забезпечуючи обчислювальну ефективність.

Поширення участі в плинній демократії моделюється як функція локального соціального впливу: якщо принаймні двоє сусідів користуються інструментом, то агент із достатніми рівнями довіри й навичок ймовірно приєднується. Делегування моделюється з імовірністю 50 % для нових користувачів. Симуляція триває 10 кроків (один крок відповідає умовному тижню цифрової активності), відтворюється у чотирьох сценаріях: базовому, кризовому, відновлювальному та оптимістичному.

1. *Базовий сценарій.* За відсутності зовнішніх стимулів відбувається хвильове зростання використання плинної демократії – з 5 % на першому кроці

до 60 % на десятому. Делегування зростає синхронно, досягаючи ≈ 37 %. Помітна нерівномірність поширення інструментів плинної демократії. Найвищі темпи впровадження спостерігаються в кластерах із високим рівнем цифрової грамотності та наявністю активістів. Водночас у промислових районах та серед бюджетників поширення вимагає залучення додаткових інформаційних ресурсів. Розподіл впливовості демонструє неабияку асиметрію: < 5 % агентів концентрують > 40 % делегувань. Це вказує на критичну залежність системи від «локальних центрів довіри» та вразливість останніх до репутаційних збоїв.

2. Кризовий сценарій. На 5-му кроці імітовано скандал, що спричиняє падіння довіри вдвічі та відмову ключових агентів (з найбільшою кількістю делегатів). Цей скандал репрезентує раптове розчарування користувачів у легітимності делегатів – наприклад, унаслідок інформаційного витоку, маніпуляцій або виявлення зловживань. Імітація скандалу включала два синхронні ефекти: по-перше, глобальне падіння довіри, для чого всі значення в матриці довіри між агентами були зменшені вдвічі; по-друге, втрату ключових делегатів, для чого ідентифіковано топ-5% агентів із найбільшою кількістю вхідних делегувань та видалено їх із системи як активних учасників – їхні делеговані голоси анулювалися, а залежні від них користувачі повернулися до стану «без делегата». Це імітує публічну дискредитацію лідерів довіри, яка зазвичай має сильний резонанс у мережі.

У результаті темп приросту чисельності користувачів, які брали участь у голосуваннях, припинив зростання вже на наступному кроці. Частка активних учасників (які голосують самі або делегують голоси) фіксується на рівні близько 24 %, а три чверті мережі після кризи залишаються пасивними. Другої хвилі делегування не виникає, бо більшість агентів не можуть знайти альтернативного делегата в межах обмеження на 2 кроки, а рівень довіри для повторного делегування є недостатнім.

Такий сценарій ілюструє високу вразливість делегативної системи до дискредитації довіри. У межах плинної демократії це свідчить про потребу:

- у диверсифікації лідерства,

- у розподілі репутаційного навантаження,
- у наявності механізмів перевірки, заміни та відновлення довіри.

3. *Відновлення.* Сценарій відновлення не є продовженням попередньої моделі краху каскаду участі, а моделює альтернативну стартову конфігурацію, у якій довіра знижена, але громадська підтримка участі вже врахована з моменту запуску. Таким чином, він дозволяє змодельовати можливий результат за умови, що відповідні комунікаційні та соціальні чинники були активовані від початку.

У цьому сценарії передбачається, що перед впровадженням механізмів плинної демократії або на ранньому етапі їх використання активом громади було вжито заходів зі створення сприятливого середовища, зокрема:

- 1) наявність цифрових амбасадорів у громадах – активістів, здатних одночасно підтримувати локальну комунікацію, надавати консультації щодо участі, і самостійно брати участь у делегуванні;
- 2) формування ситуативних громадських хабів (civic hubs) – ініціативних осередків (тематичних зустрічей громадян у кав'ярнях, бібліотеках, молодіжних центрах тощо), що забезпечують точки входу для громадян і підтримують обмін інформацією.

У таких умовах за 10 симуляційних кроків рівень залучення до участі сягнув 57 %, рівень делегування – 35 %, а ефективний радіус охоплення інструменту (учасники, які зазнали впливу принаймні двох інших агентів) – понад 75 %.

Досить показово, що поточна конфігурація сценарію не забезпечує випередження базового сценарію. На нашу думку, це свідчить про недостатню ефективність структур підтримки або про надмірну фрагментованість довіри, яка не здатна активувати ефект каскаду навіть за наявності зусиль агентів. Модель сценарію демонструє, що інституційна підготовка до цифрової демократії критично важлива й тільки сумісні зусилля громадськості та влади визначають здатність електронних інновацій до саморозгортання.

4. *Умовно-оптимістичний сценарій з епідеміологічною динамікою.* У цьому варіанті із самого початку моделюється присутність «цифрових

суперінфлюенсерів» – агентів з надзвичайно високим рівнем довіри (0,95–1,0), цифрових навичок і широкими міжкластерними зв'язками. Вони запускають початкову хвилю делегування та безпосередньої участі. Активізація суперінфлюенсерів супроводжується медійною кампанією на телебаченні, соцмережах та локальних форумах та репутаційною підтримкою з боку публічних осіб, блогерів і відомих активістів. Їхнє комунікативне охоплення забезпечує швидке нарощування критичної маси, необхідної для активації каскадної поведінки в мережі.

За рахунок цього вже на 5 кроці досягається $\approx 60\%$ залучення. Така динаміка відповідає умовам високої інформаційної мобілізації: проведення медійної кампанії, просування через платформу бюджету участі або кризової ситуації, що підвищує значущість інструменту. Делегування в цьому сценарії зростає стрімко, досягаючи 50% уже на 4-му кроці й демонструючи характерні риси соціального каскаду.

Сценарій демонструє ефективність ініціатив «згори», підсилених «знизу», коли перші користувачі стають тригерами масового поширення. Особливо яскраво це простежується при порівнянні зі сценарієм відновлення: відсутність у останньому широких медіа-зв'язків та підтримки з боку управлінських інституцій суттєво відбивається на швидкості поширення плинної демократії, незважаючи на зусилля громадських активістів.

Порівняльний аналіз сценаріїв показав, що ключовим чинником поширення нового інструменту є локальний соціальний вплив; за умови наявності суперінфлюенсерів впровадження поширюється за каскадним принципом. Спочатку активізується кілька «піонерів», з кожним кроком ефект соціального впливу запускає нові хвилі, і в такий спосіб до 10-го кроку вже половина активної міської мережі включена в плинну демократію. Втрата центральних вузлів (агентів з найбільшою кількістю делегатів) критично впливає на стійкість системи; відновлення можливе, але вимагає цілеспрямованого введення нових локальних лідерів. Наочно порівняти

результати поширення плинної демократії за різними сценаріями можна за допомогою рис. 3.4.

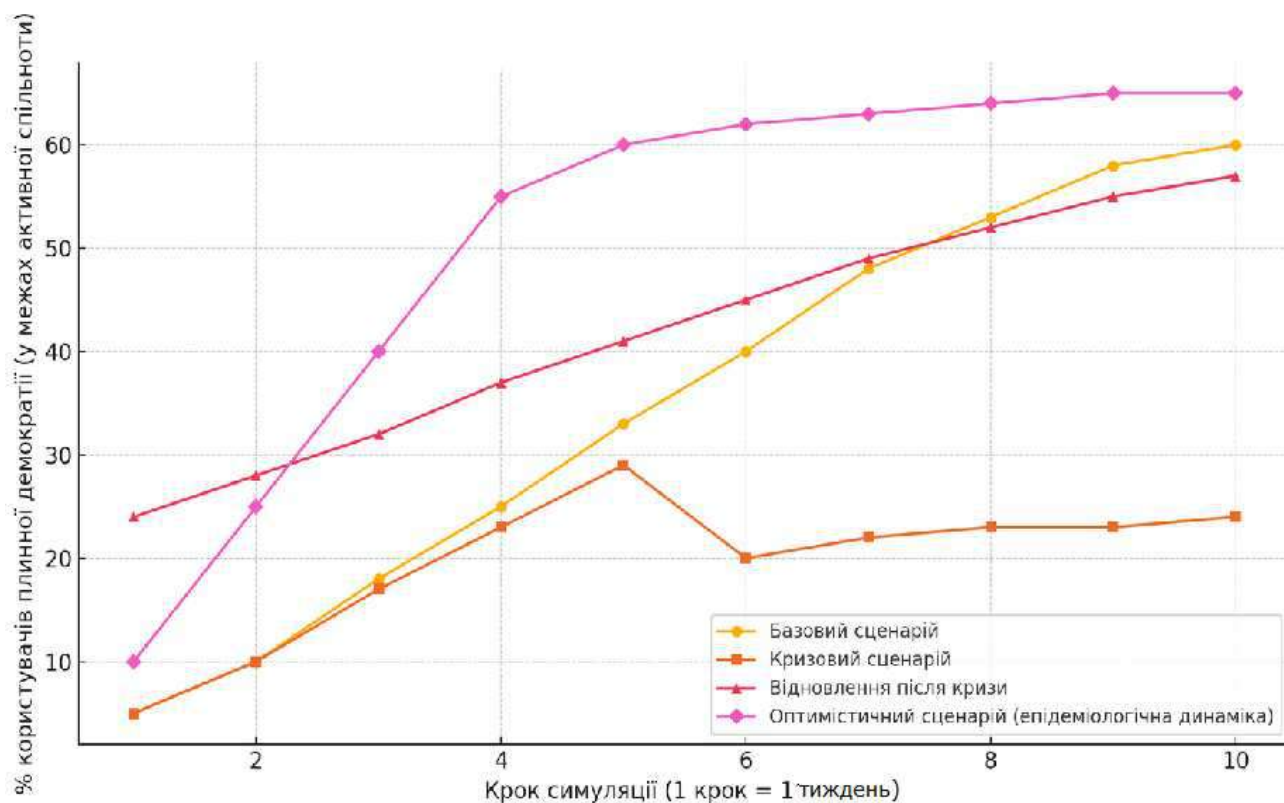

Рис. 3.4. Динаміка поширення плинної демократії за різними сценаріями

Джерело: розраховано та побудовано авторкою

Застосування агент-орієнтованого моделювання дозволило нам ідентифікувати критичні чинники впливу на динаміку залучення та делегування в системі плинної демократії. Зокрема, було продемонстровано, що рівень початкової довіри, присутність вузлів-акселераторів (інфлюенсерів або хабів), а також здатність системи до адаптивного реагування на кризу визначають темп і стійкість поширення участі. Порівняння базового, кризового, відновлювального та умовно-оптимістичного сценаріїв дозволило показати як уразливість системи до раптових втрат довіри, так і потенціал її реконфігурації за умов цілеспрямованої інституційної підтримки. Таким чином, моделювання

підтверджує стратегічну важливість як технічного дизайну, так і соціальної інфраструктури участі.

Задля поглиблення аналізу потенціалу плинної демократії як інструменту регіонального управління було вирішено доповнити агент-орієнтовану модель методикою SWOT-аналізу. На нашу думку, збагачення симулятивного моделювання якісною експертизою та аналітичною систематизацією даних, яку надає SWOT, дозволяє сформулювати додаткові евристичні гіпотези щодо взаємозалежності цифрових навичок, довіри й ефективності делегування.

Взагалі SWOT-аналіз у науці публічного управління виступає одним з найчастіше застосовуваних інструментів; він дозволяє структуровано оцінити внутрішній потенціал і зовнішні умови функціонування органів влади та публічних інституцій, отримати інформацію для формування підґрунтя управлінських стратегій територіального розвитку [298, с. 177; 299, с. 18]; допомагає скласти формалізоване описання наявних проблем кожного елемента управлінської системи, їх типологію, взаємозв'язок й упорядкування, а також здійснити пошук алгоритмів їх вирішення [300, с. 94].

Зазначимо, що в літературі часто наголошується на потребі поєднувати SWOT з іншими методами – наприклад, такими як моделювання чи сценарний аналіз [298, с. 170; 301, с. 41]. Тому досить відома методична комбінація (SWOT+моделювання) в цій роботі вперше апробується в новому контексті – для аналізу функціоналу плинної демократії в українському регіональному управлінні.

Для переходу до інтеграції результатів моделювання в структуру SWOT-аналізу здійснено поетапну класифікацію кожного зі сценаріїв за чотирма полюсами: сильні та слабкі сторони як внутрішні характеристики моделі плинної демократії, а також можливості та загрози як зовнішні впливи, що визначають умови її впровадження (Див. Додаток Г).

Так, базовий сценарій демонструє потенціал самоорганізації участі без зовнішнього втручання, опираючись на довіру та локальні ініціативи. Водночас системна нерівність у делегуванні та ризики цифрового розриву обмежують

масштабованість моделі. Розширення охоплення можливе через інституційне вбудовування у публічні сервіси та посилення підтримки з боку третього сектору – за умови уникнення репутаційної монополізації та подолання недовіри.

Кризовий сценарій показує вкрай обмежену спроможність системи до самоорганізації в умовах втрати довіри та низької репрезентативності. Незначне зростання участі, яке зупиняється вже на ранніх етапах, свідчить про домінування дезактиваційних факторів. Сценарій ілюструє обов'язковість потужної зовнішньої активізації для запуску сталого механізму делегування.

Сценарій відновлення демонструє потенціал повторної активації системи за рахунок появи нових локальних осередків довіри. Незважаючи на спад у динаміці після початкового поширення, модель демонструє здатність до хвильового відновлення участі без потреби в кардинальній зміні архітектури. Водночас ефективність сценарію критично залежить від зовнішніх каталізаторів, зокрема підтримки з боку громади та громадських організацій.

Найвищі показники залучення й делегування отримав оптимістичний сценарій завдяки ефекту «цифрових суперінфлюенсерів» і масовій медійній мобілізації. Він засвідчує, що за умови скоординованої інформаційної кампанії можлива стрімка ескалація участі, яка моделює ефект соціального каскаду. Водночас така динаміка нестійка: сценарій залежить від зовнішнього імпульсу, а втрата ключових агентів може швидко зруйнувати досягнутий рівень залучення.

Така класифікація дозволяє репрезентувати дані моделювання не лише як описову реконструкцію сценаріїв, а як аналітичну базу для формування стратегічних висновків у сфері публічного управління. У подальшому ці фактори стануть основою для виявлення взаємозв'язків між категоріями матриці та формулювання управлінських рішень.

Попередні симуляційні моделі дозволили виявити ключові чинники, що визначають результативність механізмів електронної участі в регіональному контексті: рівень цифрової довіри, глибина делегування повноважень, сталість

зворотного зв'язку. Водночас через високу контекстуальну чутливість моделі та обмеження щодо параметризації соціальних змін її результати мають радше евристичне значення. Тому на наступному етапі було доцільно здійснити якісне уточнення сценарної рамки через експертне опитування (N=12). Воно дозволило звужити перелік до найбільш реалістичних траєкторій розвитку та зіставити формальні моделі з інституційним і польовим досвідом фахівців у сферах цифрового врядування, публічної політики, місцевого самоврядування та громадянської участі. Методологічні та процедурні засади дослідження викладено у Додатку Д. За умовами опитування, кожен експерт оцінив реалістичність чотирьох сценаріїв за чотирибальною шкалою. Підсумкові результати подано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Експертні оцінки реалістичності сценаріїв

Сценарій	Середня оцінка	Медіана	Коментарі експертів
Базовий сценарій	3.1	3.0	Вважається найближчим до поточної динаміки цифрової участі в громадах.
Сценарій відновлення	2.9	3.0	Реалістичний у громадах з досвідом впровадження інструментів участі до війни.
Кризовий сценарій	1.3	1.0	Експерти вказують на надмірний песимізм і недооцінку активістського потенціалу.
Оптимістичний сценарій	3.0	3.0	Ризикований, але потенційно досяжний за умови великої підтримки та інформаційного поштовху.

Джерело: результати авторського опитування

Як бачимо, результати опитування засвідчили однаковий медіанний рівень (3.0) одразу у трьох сценаріїв – базового, відновлення та оптимістичного. За таких умов ігнорування будь-якого з них було б методологічно необґрунтованим, адже це позбавило б аналіз важливої альтернативи з високим, хоча й ризикованим потенціалом. У зв'язку з цим до

подальшого стратегічного розгляду включено три сценарії, що отримали найвищу оцінку.

Результати здійсненого нами концептуального зондування поля можливостей, викликів та ризиків, з якими зіткнеться регіональна плинна демократія в Україні, якщо її впровадження набуде практичного характеру, представлені у вигляді основних стратегічних напрямів та механізмів, утворених в полях перетину елементів матриці SWOT (табл. 3.3). Слід зазначити, що дані напрями та механізми представляють собою аналітичну матрицю як «моментальний знімок» – своєрідну фотографію стану речей у певному часовому і соціальному континуумі можливостей. Умови впровадження плинної демократії можуть змінитися, регіони можуть продемонструвати різні практики, а сама система ще навіть не почала процес становлення. Тому цей аналіз має проводитися регулярно, мати зворотній зв'язок щодо доповнень, адаптації і критики задля подальшої аналітичної добудови і осмислення.

Вибір трьох сценаріїв, на нашу думку, дає змогу сформувати повнішу картину можливих стратегічних траєкторій розвитку. Поєднання базового сценарію як найближчого до наявної емпіричної динаміки е-участі, відновлення як моделі з потенціалом повторного запуску після криз та оптимістичного як візії масштабної мобілізації дозволяє простежити діапазон можливостей від інерційного збереження наявного рівня до цільової ескалації участі. Такий підхід уможливорює ідентифікацію як універсальних сильних сторін та загроз, спільних для різних моделей, так і специфічних умов, що можуть слугувати точками зростання або бар'єрами для кожного з них. Це, у свою чергу, забезпечує гнучкішу побудову стратегій втручання.

Отримані рекомендації мають практичну цінність для формування адаптивних стратегій впровадження плинної демократії на регіональному рівні. Зокрема, комбінації сильних сторін і зовнішніх можливостей (S–O) окреслюють сценарії швидкої мобілізації в цифрово розвинених громадах із наявною мережею лідерів думок. Комбінації слабкостей і загроз (W–T) дозволяють

виявити вразливості, характерні для периферійних громад із низьким рівнем цифрової культури або розірваними зв'язками довіри. Таким чином, матриця SWOT використовується як інструмент стратегічного планування для попереднього аудиту готовності до впровадження плинної демократії та визначення пріоритетних напрямів інституційної підтримки.

Таблиця 3.3

Основні стратегічні напрями та механізми впровадження плинної демократії в регіонах України (на основі даних SWOT-аналізу)

Поля пертину елементів матриці SWOT	Зміст взаємозв'язку	Рекомендації
S–O (<i>сильні сторони – можливості</i>)	Гнучкість платформи – підготовка нових активістів; Високий рівень делегування – просування через медіа; Швидка динаміка залучення – програми амбасадорів	Запуск шкіл цифрової участі в партнерстві з університетами, бібліотеками, НУО; Створення «публічних дашбордів довіри» та промокампаній з відстежуваними делегатами; Запуск муніципальних амбасадорських сіток у співпраці з е-інструментами
S–T (<i>сильні стороно – загрози</i>)	Високий початковий рівень участі – ризик «платформної втоми»; Центри довіри – ризик делегітимації медіа агентів; Системна мобілізація – інституційна нестабільність	Запровадження хвильового підходу: ротаційні кампанії участі з різною фокусною тематикою; Створення механізмів верифікації делегатів та прозорого фідбеку; Нормативне закріплення підтримки платформ участі в регіональних стратегіях
W–O (<i>слабкі сторони – можливості</i>)	Залежність від зовнішніх агентів – резерви в локальних громадах; Нестійке залучення – цифрова освіта; Тимчасові хвилі активності – потенціал мережевої взаємодії	Побудова регіональних хабів цифрової участі з акцентом на підготовку «своїх» лідерів; Інтеграція платформ участі дошкільної / позашкільної освіти як частина громадянської компетентності; Створення мультимедійних зв'язків між платформами (синхронізація е-голосування, бюджетів, слухань)
W–T (<i>слабкі сторони – загрози</i>)	Втрата ключових агентів – репутаційна криза; Репутаційна вразливість – інституційна крихкість; Низька мотивація між хвилями – ризик саботажу	Підготовка резерву лідерів та посилення комунікації про механізми делегування; Розробка нормативів прозорості делегування й участі (на рівні ОМС); Побудова моделі «гейміфікованої участі» з системою досягнень, рейтингів і нагород

Джерело: розроблено авторкою

Наведені дані дозволили сформулювати низку пропозицій, які пропонуються у вигляді наведеної нижче зведеної таблиці 3.4. Ця таблиця, по-перше, систематизує сформульовані нами управлінські рекомендації щодо впровадження плинної демократії на регіональному рівні, згрупувавши їх за п'ятьма наскрізними блоками – інституційним, технічним, комунікаційним, репутаційно-моніторинговим та стратегічним. По-друге, вона демонструє верифікацію кожного блоку через посилання на релевантні найкращі міжнародні практики та чинні нормативно-правові акти. Такий формат дозволив:

- 1) забезпечити відтворюваність: дослідник або практик може простежити логіку переходу від результатів моделювання та SWOT-аналізу до конкретної управлінської пропозиції та відповідного джерела легітимації;
- 2) надати доказову базу: рекомендації побудовані на базі авторитетних документів (OECD, Council of Europe, eIDAS, кейсові звіти LiquidFeedback/WeGovNow тощо), що мінімізує ризик суб'єктивізму;
- 3) полегшити подальше поширення: таблиця може слугувати шаблоном для будь-яких громад – достатньо зіставити локальні умови з пропонованими блоками та відповідними джерелами регуляторної або методичної підтримки.

При побудові таблиці використано принцип доказової політики: кожна рекомендація має чітку «якірну» прив'язку до принаймні одного зовнішнього джерела доказовості. Це підсилює методологічну послідовність нашого дослідження: від агент-орієнтованого моделювання → до SWOT-матриці → до операціоналізованих дій, узгоджених з міжнародними стандартами відкритого врядування й електронної участі.

Запропоновані заходи впровадження плинної демократії ґрунтуються на тезі, що успішна цифрова трансформація участі в регіонах потребує одночасної роботи в трьох вимірах – інституційному, технічному та соціальному. Наявність формального положення про електронне делегування, інтеграція з уже звичними сервісами («Дія», BankID) та прозорі алгоритми репутаційного

моніторингу створюють основу легітимності й довіри. Своєю чергою, інформаційні кампанії за участі громадських лідерів-активістів і адресні програми цифрової грамотності допомагають швидко сформувати критичну масу користувачів і зменшити соціальну асиметрію участі.

Таблиця 3.4

**Напрями публічно-управлінської діяльності
для впровадження плинної демократії на регіональному рівні**

Блоки рекомендацій	Джерело
ІНСТИТУЦІЙНИЙ Інституційне закріплення делегованої е-участі: – ухвалення типового положення ОМС про використання інструментів делегованої е-участі; – нормативне закріплення обов’язковості розгляду підтриманих ініціатив	OECD, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions – Good Practice Principle № 2 – вимога формального зобов’язання органів влади реагувати на рекомендації громадськості, впроваджувати їх та регулярно звітувати про хід реалізації [302, р. 118]
ТЕХНІЧНИЙ Інтеграція з чинними цифровими сервісами («Дія», BankID)	– Регламент ЄС 910/2014 (eIDAS) [303] – правові засади взаємного визнання електронної ідентифікації – Практика району LiquidFriesland (Німеччина) [282, р. 55] – офіційне підключення платформи до муніципального порталу
КОМУНІКАЦІЙНИЙ Багатоканальні комунікаційні кампанії залучення громадян	Проект WeGovNow (Horizon 2020), звіт D5.4 [281, р. 7–47] – аналіз усіх онлайн і офлайн методів інформування, від рекламної поліграфії до академічних конференцій
РЕПУТАЦІЙНИЙ Репутаційний моніторинг та система раннього реагування	Roadmap for Future Research Directions / European Union’s Horizon2020 Framework Programme [304, р. 15] – прозорість, алгоритми попередження та швидке виявлення зловживань
СТРАТЕГІЧНИЙ Програмні дорожні карти / гайдлайни для регіонів	– Council of Europe CM/Rec(2018)4 «Participation of citizens in local public life» [305] – покрокові рекомендації

Джерело: розроблено авторкою

Таким чином, плинна демократія може стати не черговим «вітринним» сервісом, а реальним механізмом спільного врядування, якщо регіональні

органи публічного управління забезпечать: 1) нормативне закріплення обов'язку реагувати на підтримані ініціативи; 2) безшовну технічну інтеграцію платформи з наявною цифровою інфраструктурою; 3) сталі механізми підтримки довіри й балансу делегованого впливу. Синергія цих трьох компонентів перетворює експеримент із цифровою участю на стратегію, здатну довести свою ефективність результатами.

3.3. Публічно-управлінські механізми підвищення ефективності електронної демократії на регіональному рівні

Важливість дигіталізації локальної демократії як чиннику розвитку регіонів сьогодні не викликає сумнівів. Її наслідки у вигляді створення нових ефективних каналів комунікації між владою та громадою, розширення партисипаторних можливостей громади завдяки електронним інструментам, підвищення прозорості та інклюзивності регіонального менеджменту роблять інформаційно-комунікативні технології важливим чинником гуманізації системи публічного управління. Водночас самих лише ІКТ для оптимального демократичного розвитку регіонів явно недостатньо; усі трансформації обов'язково мають відбуватися з акцентом на людину, її потреби в добробуті та благоустрої, соціальній злагоді та сталості.

Як наголошують Т. Пейшото, Ф.М. Шоберг та Дж. Мелон, успішні моделі локальної цифрової демократії базуються не лише на технічних рішеннях, а й на інституціях, які забезпечують стійке представництво громадських інтересів у політичних системах із домінуванням виконавчої влади. Відповідальне ставлення бюрократії до реалізації запитів громадян стимулює подальший розвиток партисипаторності, тоді як у протилежному разі руйнується довіра до влади й подальша участь [306, р. 345]. Така аналітична оптика дозволяє побачити ключове обмеження української цифрової трансформації – розрив

між впровадженням інструментів і браком інституцій, здатних гарантувати їх демократичне наповнення.

На практиці український досвід демонструє тенденцію до доволі успішної цифровізації [307; 308] – на жаль, без демократизації. Так, у звітах CDTO Samrus системно представлено підготовку цифрових кадрів – фахівців з управління даними, кібербезпеки, державних ІТ-проєктів, – але повністю відсутня тематика електронної демократії або участі громадян у прийнятті рішень [309]. У результаті CDTO переважно працюють як провайдери електронного управління, тоді як виміри е-демократії та е-участі залишаються маргіналізованими або формалізованими.

Хоча Україна має чинну нормативну базу – зокрема, Концепцію розвитку електронної демократії [156], – на рівні місцевого самоврядування відсутні механізми, які б унеможливлювали блокування цифрових каналів участі через адміністративну інерцію або навмисну імітацію залучення. Проблеми відсутності реагування на петиції, маніпулятивних консультацій або системних збоїв у роботі платформ свідчать не про окремі недоліки, а про структурну вразливість е-участі. У цьому контексті довгострокова перспектива – запровадження моделей плинної демократії (liquid democracy) як прозорої делегативної схеми колективного ухвалення рішень – виглядає стратегічно обґрунтованою [46]. Водночас поточним пріоритетом лишається підвищення ефективності вже існуючих інструментів через виявлення деструктивних практик, посилення підзвітності інституцій та створення умов для стійкої участі громадян.

Відповідно, структура підрозділу вибудовується через поєднання трьох взаємопов'язаних тематичних блоків:

- 1) аналіз публічно-управлінських механізмів, здатних посилити дієвість чинної моделі електронної демократії на регіональному рівні;
- 2) обґрунтування параметрів та умов для пілотного впровадження плинної демократії;

3) формулювання комплексу стратегічних заходів, необхідних для подальшої інституціоналізації плинної демократії як інструменту сталого самоврядування в усіх регіонах України.

Практика публічного управління демонструє, що попри розбудовану нормативну та технічну інфраструктуру, інструменти електронної участі на регіональному рівні нерідко втрачають свою функціональність через адміністративний спротив або пасивний формалізм. У багатьох громадах цей спротив набуває неочевидної, але системної форми: від формального ігнорування петицій до прихованого блокування цифрових консультацій або імітації зворотного зв'язку.

З метою аналітичного виявлення таких деструктивних практик у межах агентського виміру запропоновано авторський евристичний інструмент – *індекс саботажу електронної демократії (ІСеД)*. Він дозволяє перейти від фіксації поодиноких кейсів до системного кількісного аналізу рівня інституційної опірності цифровій участі, що, у свою чергу, створює підґрунтя для стратегій реагування з боку держави, донорів та громадянського суспільства.

ІСеД розраховується як зважений показник, що агрегує вісім ключових індикаторів саботажу (табл. 3.5); кожен індикатор оцінюється за чотирибальною шкалою (0–3) залежно від інтенсивності прояву порушення та має ваговий коефіцієнт. Формула розрахунку індексу ІСеД:

$$\text{ІСеД} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i s_i}{3 \sum_{i=1}^n w_i}, \quad (3.1)$$

де:

- s_i – бал індикатора i (від 0 до 3),
- w_i – вага індикатора i ,
- n – загальна кількість індикаторів (у нашій моделі – 8),
- 3 – максимальне значення шкали, що забезпечує нормалізацію індексу до діапазону $[0; 1]$.

Таблиця 3.5

**Методична рамка формування даних для розрахунку індексу
саботажу електронної демократії (ІСеД)**

№	Індикатор s_i	Критерій	Шкала (0–3)	Джерело перевірки
1	Ігнорування електронних петицій	Відсутність відповіді при досягнутому кворумі або відповідь через >30 днів	0–3	API петицій, архів сесій
2	Формалізм зворотного зв'язку	Відписки без змісту на кшталт: «взято до відома»	0–3	PDF-відповіді
3	Маніпулятивне інформування	Інформування без можливості взаємодії або коментування	0/3	Контент-аналіз
4	Технічна недоступність	Даунтайм платформи >72 год/міс. без офіційного повідомлення	0–3	CERT-UA, моніторинг доступності
5	Фіктивна участь	Проведення консультацій без публікації результатів	0–3	Портали консультацій
6	Регламентні бар'єри	Завищені пороги підписів, стислі строки тощо	0–3	Місцеві регламенти
7	Односторонні канали	Комунікація лише у форматі push без фідбеку	0/3	Аналіз Telegram-каналів ОМС
8	Ігнорування криз	Відсутність цифрового каналу інформування в екстрених ситуаціях	0/3	Протоколи ІЗ, архів повідомлень

Джерело: розроблено авторкою

Пропонована градація індексу ІСеД:

- 0–0,24 – низький рівень спротиву (зелена зона);
- 0,25–0,49 – помірний спротив (жовта зона);
- 0,50–0,74 – системна опірність (помаранчева зона);
- 0,75–1,00 – інституційний саботаж (червона зона), що потребує реагування.

Для практичного застосування індексу саботажу електронної демократії (ІСеД) пропонується процедура його впровадження в чотири етапи, що дозволяє не лише зафіксувати наявність інституційного спротиву, а й перетворити його на предмет публічного моніторингу та управлінського реагування.

Першим кроком є аудит API-логів, що передбачає систематичний збір метаданих про те, як органи місцевого самоврядування (ОМС) виконують або ігнорують вимоги цифрової участі – зокрема, щодо електронних петицій, «Відкритого бюджету» та публікацій у форматі відкритих даних. Це дозволяє сформувати об'єктивну порівняльну базу, позбавлену суб'єктивних оцінок чи політичних упереджень.

Другим етапом є типологізація виявлених порушень за трьома категоріями:

- 1) зволікання – перевищення допустимого терміну реагування на петиції та звернення;
- 2) приховання – вилучення або навмисна неpubлікація даних;
- 3) формалізм – відповіді, які не містять жодного зобов'язання чи фактичного реагування.

Такий поділ дозволяє перейти до вимірюваної структури саботажу.

Третій крок – це нормалізація і балансування самого індексу. Значення **0** відповідає зразковому виконанню принципів прозорості й залучення, тоді як **1** свідчить про системний саботаж. Запроваджується контрольна межа: ми пропонуємо при значенні ІСеД понад **0,40** інформацію автоматично надсилати до Мінцифри як сигнал для моніторингу цифрової доброчесності.

Результати перевірки можуть стати основою для управлінських висновків, зокрема в частині:

- тимчасового обмеження доступу до державного співфінансування (наприклад, з коштів ДФРР або субвенцій на розвиток інфраструктури);
- виключення громади з пріоритетних грантових програм міжнародних донорів (UNDP, GIZ, USAID) до моменту підтвердження виправлення практик;
- публічного позначення громади як «зони ризику саботажу» на національних платформах відкритих даних;
- зобов'язання щодо оновлення локального регламенту цифрової участі під наглядом модератора від профільного органу влади.

Зі свого боку, для громад із зеленим рівнем індексу ($< 0,25$) можливе позитивне стимулювання – наприклад, преміальна підтримка у вигляді спрощеного доступу до інноваційних цифрових програм, включення до пілотних проєктів з електронного делегування та пріоритет у конкурсах з відкритого врядування.

На *четвертому етапі* передбачається публічне ранжування громад та областей на основі ІСеД. Разом з індексом оприлюднюються ключові управлінські показники (КРІ) відповідальних посадових осіб, що забезпечує не лише прозорість, а й механізм репутаційного впливу та управлінського стимулювання – як у вигляді преміювання за відкритість, так і у формі санкцій за системне ігнорування.

Взагалі, ми пропонуємо додати індекс саботажу ЕД до КРІ для голів громад та керівників цифрових підрозділів, а також до моніторингових дашбордів Мінцифри, тому що він може стати вагомою складовою оцінки цифрової спроможності регіонів. На стратегічному рівні ІСеД може бути закріплений як національний індикатор цифрової доброчесності органів місцевого самоврядування у сфері підтримки електронної участі громадян. Його застосування в межах реалізації Концепції розвитку електронної демократії передбачає щорічну верифікацію рівня відкритості та підзвітності органів місцевого самоврядування через незалежний аудит.

На відміну від формальних звітів про реалізацію петицій, партисипаторних бюджетів чи інших інструментів електронної участі, які відображають лише декларативну сторону процесу, індекс саботажу електронної демократії (ІСеД) дозволяє побачити приховану частину взаємодії – ті механізми, що працюють не на забезпечення участі, а на її нівелювання. Звіти здебільшого фіксують кількісні показники: скільки звернень надійшло, скільки з них оброблено, скільки визнано неприйнятними. Водночас ІСеД спрямований на виявлення неочевидних, але системних практик імітації, саботажу та адміністрування «для звіту», а не для громадян. Ідеться про шаблонні відписки, затягування строків без пояснень, ігнорування зворотного

зв'язку, тимчасове вимкнення інструментів у «незручні» моменти або повне знецінення цифрової участі через відсутність прозорості та підзвітності. У цьому сенсі ІСеД – не просто аналітичний інструмент, а спроба надати громадянам та інституціям спосіб виявляти неуспішність електронної демократії на її ранніх стадіях. Це індикатор прихованої опірності змінам і водночас потенційний засіб публічного контролю за тим, щоб відкритість не залишалась лише гаслом.

Виявлення та подолання адміністративного спротиву – необхідна передумова ефективної електронної демократії, однак не менш суттєвим викликом залишається *низьке залучення самих громадян*. Якщо інституції можуть блокувати цифрову участь через саботаж, то суспільство – через байдужість, зневіру або відчуття неефективності інструментів. І це доволі тривожна тенденція, адже, за висновком Сергія Корнієвського, залучення громади до вироблення публічних політик необхідно і для кращого задоволення потреб мешканців, і для підвищення довіри до дій органів управління [310, с. 38]. Як засвідчує аналіз практик, слабка включеність до е-демократичних процесів часто має не лише соціальні чи технічні причини, а й структурну логіку: брак результативності, складність інтерфейсів, відсутність відчутного зворотного зв'язку. Отже, наступним аналітичним кроком є розгляд публічно-управлінських механізмів, які здатні відновити використання громадянами цифрової участі як регулярної практики.

Попри декларовану відкритість цифрових каналів, залучення громадян до е-демократичних інструментів залишається нерівномірним, ситуативним і здебільшого низьким. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (2023 р.), більшість мешканців громад мають або слабе уявлення про наявні інструменти (електронні консультації, бюджети участі, петиції), або сумніваються в їхній дієвості – так відповіли 70 % респондентів на питання щодо ефективності місцевих петицій [311]. Те, що формально позначене як «участь», на практиці часто не сприймається як шлях до результату.

Досвід воєнного часу продемонстрував чітку закономірність: цифрова активність зростає в умовах наявної та гострої проблеми, яку можна вирішити локальними зусиллями. Як доводить досвід «Open City» від East Europe Foundation, навіть під час війни е-канали можуть ефективно залучати мешканців [312]. Приклади успішних ініціатив – від створення мобільних укриттів до ремонту зруйнованих елементів інфраструктури – показують, що висока включеність виникає не з інформаційної кампанії, а з відчуття прямої дії. У цьому сенсі публічно-управлінські механізми мають бути спрямовані не на абстрактне «підвищення участі», а на вирішення конкретних проблем з матеріальним, вимірюваним і видимим результатом.

1. Фокусування цифрових платформ на вирішенні локальних проблем. Для підвищення релевантності цифрових інструментів необхідно змістити акцент із загальних тематик на проблеми, які мають безпосереднє значення для мешканців. Зокрема:

- встановлення пріоритету для звернень, що стосуються критичної інфраструктури, безпеки та гуманітарної допомоги;
- впровадження публічного моніторингу статусів звернень (приміром, інтерактивних карт із позначенням: виконано / в процесі / відхилено з обґрунтуванням).

2. Інтеграція цифрової участі з механізмами реального фінансування. Цифрові платформи набувають довіри лише тоді, коли пов'язані з прийняттям рішень, що мають матеріальний результат. У зв'язку із цим пропонуємо:

- закріпити нормативно, внівши зміни до Порядку використання коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), можливість використання до 10% коштів ДФРР або спеціальних субвенцій для підтримки проєктів, ініційованих через цифрові інструменти;
- формалізувати процедуру цифрової реалізації ініціативи за алгоритмом: «виявлена проблема → сформульована ідея → електронне голосування → виділення фінансування».

3. Соціальне підкріплення довіри до цифрової участі.

Окремі приклади успішної участі мають бути представлені публічно як соціально визнаний результат спільних дій. Це передбачає:

- висвітлення історій успішних ініціатив у локальних медіа, соціальних мережах, на платформах громад;
- інституціоналізацію практики публічного визнання активних громадян (згадка на сайті ради, подяка від очільника громади тощо).

4. Перехід до проактивного управління цифровими запитами.

Участь посилюється тоді, коли інституції самі ініціюють діалог, а не лише реагують на скарги. У цьому напрямі слід:

- застосовувати інструменти аналітики звернень, моніторинг соціальних мереж, Google Trends для виявлення потенційних точок напруги;
- запускати е-консультації на випередження, тобто до того, як проблема набуде кризового характеру;
- закріпити принцип «публічної ініціативи від влади» як звичайну управлінську практику: не чекати запиту від громади, а ставити запитання громаді.

Попри великий потенціал плинної демократії у гуманізації управління, впровадження її повноцінної моделі на загальнонаціональному рівні ускладнено низкою системних перешкод. І лише регіональний вимір надає можливість для поступового, контрольованого й емпірично верифікованого переходу. При цьому умови високої невизначеності, які супроводжують періоди трансформацій і кризи, рідко дозволяють здійснювати масштабні системні реформи «в один крок». Саме тому найбільш виправданою стратегією впровадження моделей плинної демократії є локальне пілотування – у масштабі кількох громад або адміністративних кластерів, що мають сприятливу вихідну позицію. Це дає змогу перевірити життєздатність моделі, зафіксувати поведінкові патерни учасників і водночас не створити надмірного політичного або фінансового ризику.

У запропонованому підході запуск пілотів охоплює не лише технічну інтеграцію платформи, а й всю екосистему її використання: інституційну рамку, логіку делегування, репутаційні механізми, навчальні кампанії, мінімальне фінансування й канали зворотного зв'язку. Таким чином, громада не просто «підключається до сервісу», а вибудовує повноцінну модель довіри до нової форми участі. Особливу увагу слід зосереджувати на тому, щоб пілотні громади стали «вітринами» – джерелами демонстраційного ефекту для інших територій. З цією метою передбачено формування відкритого пакету методичних матеріалів, публічних аналітичних дашбордів, громадську фасилітацію та адвокацію на рівні асоціацій органів місцевого самоврядування. Ефективне пілотування, доповнене якісним індикаторним моніторингом, закладає підґрунтя для масштабування на рівні регіональних або навіть національних мереж плинної демократії.

Запропонований нами алгоритм поетапного впровадження плинної демократії (табл. 3.6) орієнтований на певні громади, які вже мають розвинену цифрову інфраструктуру, позитивний досвід е-участі та наявні активістські мережі. Її структура передбачає як організаційні, так і технічні, нормативні й аналітичні кроки, що в сукупності створюють відтворюваний сценарій для масштабування. Запропонована схема пілотування не зводиться до технічного запуску платформи чи окремих навчальних заходів. Ідеться про послідовний алгоритм трансформації локальної участі, де кожна фаза взаємопов'язана з попередньою та наступною, а інструменти не замінюють довіру, а структурують її. Від ретельного відбору стартових кластерів до формалізації правового статусу е-делегування – усі кроки спрямовано на зменшення асиметрій, посилення зворотного зв'язку та перетворення залученості на сталі соціальні практики.

Таблиця 3.6

Алгоритм пілотного впровадження плинної демократії в регіонах

Фаза / Вектор	Кроки впровадження	Інструменти та відповідальні	Очікуваний ефект
1	2	3	4
1. Ініціалізація залучення	1.1. Вибір пілотних кластерів: мікрорайони з найвищою цифровою грамотністю та діючими активістськими мережами. 1.2. Кампанія горизонтального впровадження: підготовка активістів-модераторів для демонстраційного використання платформи. Тайм-бокс: 2 міс. на підготовку, 1 міс. на запуск. KPI: $\geq 1\,000$ верифікованих користувачів за перші 30 днів.	Відділ цифрової трансформації ОМС, місцеві НУО; тренінги громадського наставництва.	Швидке нарощування критичної маси учасників; створення позитивного інформаційного поля.
2. Технічна інтеграція	2.1. Вбудовування ПД у знайомі сервіси («Дія», чат-боти міськради, е-Бюджет участі) через API та єдину авторизацію BankID/Дія.Sign – за зразком REST-API e-DEM ¹⁾ . 2.2. Контроль версій та публічні логи. 2.3. Резервне read-only дзеркало (захист від DDoS).	Open-source платформа (LiquidFeedback/Consul); IT-департамент; команда DevOps (розробники й адміністратори автоматизації).	Мінімізація бар'єру входу; прозорість та відстежуваність процесів.
3. Управління довірою та делегуванням	3.1. Ліміти концентрації: обмеження на кількість голосів у одного делегата ($\leq 10\%$ кворуму ²⁾ . 3.2. Репутаційний дашборд: індикатори активності, стабільності, конфліктів інтересів; Gini-коєф. у реальному часі. 3.3. Система раннього реагування (аналог LiquidFriesland 2012) – автоматичне сповіщення про різкі зміни.	Алгоритмічна модерація; аналітика на базі ІІІ; цифровий омбудсмен.	Запобігання концентрації влади, реагування на скандали.
4. Усунення цифрового розриву	4.1. Адресні втручання у «повільних» кластерах. 4.2. Мобільні точки доступу 4.3. Цифрові волонтери. • Мінімальний бюджет: ≈ 30 тис. € на рік / громаду (UNDP). • KPI: приріст активних користувачів $\geq 15\%$ /рік.	Відділ освіти, бібліотеки, ЦНАП; гранти партнерів (UNDP, GIZ).	Зниження соціальної асиметрії участі.

--	--	--	--

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4
5. Нормативне закріплення та легітимація	5.1. Внесення положення про електронне делегування у Закон України «Про звернення громадян» 5.2. Протокол «Рада ↔ Платформа». • Дедлайни: 10 днів – реєстрація, 30 днів – розгляд, 5 днів – зворотній зв'язок.	Юридичний відділ ОМС, постійна комісія з регламенту, експертно-громадська рада.	ПД – частина офіційного циклу ухвалення рішень.
6. Моніторинг ефективності та масштабування	6.1. Метрики: коефіцієнт залучення, коефіцієнт Gini по делегуваннях, медіанний час ухвалення рішень. 6.2. Щорічний аудит; dashboard на GitHub-pages (прозоро, зручно, безкоштовно).	Аналітичний центр при міськраді; університет-партнер.	Коригування політик, контроль
7. Масштабування через Асоціацію міст	Обмін моделлю з іншими ОМС, семінари для цифрових відділів, включення в рекомендації Мінцифри.	Мінцифри, Асоціація міст, цифрові консультанти	Поширення успішної моделі, зниження бар'єру для нових учасників

Примітки:

¹⁾REST-API e-DEM – інтерфейс для обміну інформацією між двома та більше комп'ютерними системами, на якому працює платформа e-DEM.

²⁾10% ліміт обрано з огляду на результати дослідження Е. Холла, згідно з яким користувачі ПД віддають на делегування лише $\approx 17\%$ загальної кількості голосів [313].

Джерело: побудовано авторкою

На відміну від більшості проєктів електронної участі, які обмежуються петиційними або консультаційними сервісами, запропонована модель передбачає реальний механізм впливу через делегування, системну аналітику поведінки делегатів, превентивні індикатори репутаційних ризиків і інтеграцію у бюджетне планування. Плинна демократія постає не як тимчасова функція, а як нова інституційна тканина місцевого врядування, що знижує інерційність рішень і робить публічну політику динамічною, адаптивною й співвідповідальною.

Попри деталізованість і внутрішню узгодженість пілотної моделі, її успішність залишається умовною без трьох критичних чинників: 1) без

наявності політичної волі на рівні місцевої влади, 2) без достатньої цифрової спроможності громад, 3) без формування запиту «знизу» – з боку громадянських ініціатив і активних мешканців. У цьому сенсі пілотні ініціативи виступають не лише як технологічне тестування, а як перевірка соціальної дозрілості влади та громади до нових форм участі. І якщо локальні експерименти демонструють життєздатність плинної демократії, постає запитання: що потрібно для того, щоб зробити цей підхід масштабним, безпечним і легітимним у загальнонаціональному вимірі. Саме на це зорієнтовані запропоновані нижче заходи.

1. Правові гарантії довіри до плинної демократії. З огляду на цілісність моделі та прагнення надати результатам участі реальний вплив на управлінські рішення плинна демократія в Україні потребує нормативно-правового підґрунтя. Якщо для експериментального запуску з пілотних проєктів достатньо було б внутрішніх актів органів місцевого самоврядування та уточнень до Закону України «Про звернення громадян» [147], то у випадку закріплення за результатами електронного делегованого голосування обов'язковості та поширення його в національному масштабі необхідні зміни щонайменше до трьох законів.

Так, у Законі України «Про звернення громадян» потрібно чітко передбачити нову форму звернення – через е-платформи плинної демократії, включаючи можливість делегування; визначити юридичну силу колективних звернень (голосувань), отриманих у такий спосіб, а також прописати право громади делегувати, а ОМС – зобов'язання реагувати згідно з процедурою. До Закону України «Про місцеве самоврядування» [148] слід внести норму, що ОМС може визнавати рішення, ухвалені через ПД-платформу, такими, що мають обов'язковий характер, за певних умов (наприклад, поріг голосів, легітимність процесу тощо). Для закріплення технічних та юридичних стандартів для онлайн-голосування з делегуванням та забезпечення захисту даних, логів і процедури оцифрованої верифікації особи необхідно доповнити

відповідними нормами Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікативних системах» [314].

Уже з 2019 р. в Уряді відбувається активне обговорення необхідності затвердження окремого закону, який визначав би легітимні підстави для впровадження електронного голосування. Про це йдеться і у рекомендаціях Венеційської комісії, яка у 2020 р. проводила експертизу законопроекту «Про всеукраїнський референдум» [315]. І хоча офіційно розробка законопроекту «Про електронне голосування» не затверджена в стратегічних документах, однак на рівні урядових концепцій, внутрішніх процедур Мінцифри та наукових оцінок вже конструюється базове підґрунтя для його потенційного впровадження. Розробка цього законопроекту може стати стратегічним вікном можливостей для вбудовування спеціального розділу, присвяченого плинній демократії та захисту прав учасників. Такий розділ має містити не декларативні, а робочі норми – як-от:

- право на відкликання делегування у будь-який момент із автоматичним припиненням дії мандата делегата;
- чітке визначення юридичного статусу делегування в електронному середовищі як цифрового правочину з обмеженим терміном дії;
- зобов’язання щодо публічності логів голосування (із можливістю незалежного аудиту) та заборона їх ретроактивної модифікації;
- кримінальна відповідальність за втручання в систему делегування – зокрема, за підміну логів, блокування відкликання мандата чи маніпуляції з обліковими записами.

Таке «юридичне страхування» виконує подвійну функцію. По-перше, воно захищає саму модель плинної демократії від дискредитації через технічні збої або цілеспрямовані атаки. По-друге, воно підвищує рівень громадської довіри, адже участь у процесі, що має правові гарантії, суттєво відрізняється від взаємодії із сирим експериментом. Усі технічні й організаційні інновації залишаються вразливими, доки не буде наданий чіткий юридичний фундамент для делегування, відкликання, зберігання даних і відповідальності.

2. Оцінка діяльності регіональних органів публічного управління крізь призму електронної участі. У сучасних умовах багатовекторного ризику, коли звичні управлінські індикатори дедалі частіше виявляються формальними або застарілими, постає потреба в переосмисленні системи оцінювання ефективності органів виконавчої влади на місцях. Одним із найбільш інерційних залишків радянської логіки управління досі є домінування так званого «виконання планів» – абстрактного критерію, що базується на запланованих самим собі цілях. Така методика не просто не гарантує реального впливу на якість публічного управління, а й закріплює «паперову» ефективність, повністю ігноруючи ступінь залучення громадян до прийняття рішень.

Пропонуємо здійснити принципову зміну фокусу – інтегрувати до щорічної оцінки діяльності працівників органів регіонального управління новий індикатор: частка регіональних рішень, ухвалених із використанням електронних інструментів участі. Це не лише посилить демократичну легітимність управлінських дій, а й створить передумови для зростання довіри до влади, підвищення прозорості та формування культури спільної відповідальності за розвиток регіонів.

По-перше, це сприятиме вимірюванню реального ступеня залучення, а не формального процесу. На відміну від «планових показників» частка рішень, прийнятих із попередніми консультаціями, електронним голосуванням або оприлюдненням на публічних обговореннях, є об’єктивно верифікованим числом, яке можна підтвердити через відкриті логи, метадані, API-доступи до платформ тощо. По-друге, зумовить підвищення відповідальності органів влади перед суспільством, адже якщо публічні рішення ухвалюються без жодного врахування позицій громад, то механізм підзвітності втрачає сенс. КРІ, що враховує частку електронної участі, автоматично стимулює проактивне залучення громадян і прозоре пояснення логіки рішень.

Крім того, цей варіант підходить для регіонів різного рівня цифрової зрілості. Пропозиція не передбачає уніфікованого шаблону, а дозволяє

адаптацію до локальних реалій; участь може бути організована через «Консультації», інтегровані в «Дію» модулі, платформу «Електронні петиції», голосування в межах бюджету участі або навіть локальні дашборди з е-підтвердженням (наприклад, через BankID).

Нарешті, системне впровадження такого показника ефективності являтиме собою підготовку до переходу від традиційного управління до е-врядування: відстеження шаблонів запитів, прогнозування конфліктних точок, аналітика ефективності участі – все це формує майбутнє більш гнучкого, відкритого і сталого публічного адміністрування.

Розрахунок частки регіональних рішень, ухвалених із використанням електронних інструментів участі, має відбуватися через відношення числа управлінських рішень, що були ухвалені з використанням електронних інструментів участі, до загальної кількості значущих рішень, прийнятих ОВА за звітний період. (До значущих рішень належать ті, що стосуються бюджетної політики, кадрових призначень, інфраструктурного розвитку чи соціального забезпечення). Джерельна база інформації для розрахунку включатиме державні та локальні платформи е-участі (зокрема «Дія», e-Consult, муніципальні CRM-системи); журнали електронних звернень громадян; аналітичні модулі, побудовані на основі big data (наприклад, моніторинг пошукових запитів через Google Trends або емоційний аналіз згадок у соцмережах).

Впровадження подібного показника – це не косметична зміна, а крок до переформатування самої логіки оцінки ефективності влади. Показник врахування громадської думки, висловленої за допомогою електронних інструментів участі, – це саме те, що робить демократичність не прикрасою, а критерієм управлінської якості.

3. Кадровий компонент: професіоналізація модерації платформ.

Ефективне функціонування механізмів плинної демократії неможливе без кваліфікованих модераторів, які не лише володіють технічними навичками адміністрування цифрових платформ, а й розуміють логіку делегованої участі,

дотримуються етичних стандартів, забезпечують прозорість і неупередженість процесів.

У цьому контексті вважаємо за доцільне запровадження сертифікату «Модератор делегованої участі» як інструмента кадрової селекції та підвищення кваліфікації посадовців органів місцевого самоврядування та регіональних адміністрацій, які відповідатимуть за адміністрування платформ плинної демократії. Сертифікат має бути обов'язковою передумовою для доступу до адміністративної панелі платформи плинної демократії. Це унеможливить втручання некомпетентних або політично заангажованих осіб у процедури участі. Відповідно, кожна громада, яка впроваджує плинну демократію, має забезпечити щонайменше одного сертифікованого модератора.

Видача сертифікатів має супроводжуватися обов'язковим відвіданням онлайн-курсів з плинної демократії, у програму яких мають бути включені питання сутності плинної демократії та її відмінності від інших форм електронної участі; правила модерації обговорень, делегування, управління конфліктами; юридичні та етичні аспекти модерації; кейси з Німеччини, Італії, Естонії тощо. Практичний аспект втілюватиме симуляційний модуль – тренажер реальних ситуацій із модерації ініціатив, організації голосувань та взаємодії з делегатами. Необхідною умовою отримання сертифікату є іспит, який може бути проведений на платформі Дія.Освіта. Сертифіковані модератори підлягають реєстрації; ведення реєстру покладатиметься на Мінцифри або акредитованого партнера (приміром, Національне агентство з питань держслужби).

4. Формування участі як звички: освіта як передумова плинної демократії. Щоб розвивати плинну демократію в регіонах, недостатньо створити функціональні платформи – потрібно виростити покоління, для якого участь буде не актом надзусилля, а рутинною навичкою. Як зазначають дослідники цифрової участі, демократичні інститути тримаються не на технологіях, а на звичках, що плекаються з юного віку [316; 317]. Інакше кажучи, ми маємо одночасно готувати молодь до включення у нові форми

врядування – й самі форми врядування адаптувати до логіки покоління, що зростає в умовах гібридної взаємодії, гейміфікації та онлайн-ових спільнот.

З огляду на це пропонуємо запровадити обов'язковий шкільний курс «Цифрова участь і критичне мислення» для учнів 10–11 класів. Його зміст має охоплювати не лише медіаграмотність, а й ознайомлення з логікою цифрової демократії, етичними аспектами делегування голосу, ризиками фальсифікацій, соціальною відповідальністю за вибір. Освоєння цих тем має супроводжуватися практичними симуляціями – наприклад, аналізом реальних кейсів петицій, голосувань або «провальних» е-консультацій. Метою є не просто інформування, а формування компетенцій для щоденного використання електронних інструментів участі.

Додатковим практичним компонентом може стати регулярна ротація учнівських рад – щосеместрова, наближена до принципів плинної демократії та з електронною системою голосування. Авторизація учасників відбуватиметься через шкільні ID у зв'язці з «Дія.Sign», а дані про перебіг голосування публікуватимуться у відкритому доступі у вигляді логів. Це не лише забезпечить прозорість, а й навчить молодь базовим принципам довіри, делегування та цифрового сліду в безпечному й контрольованому середовищі.

Успішне впровадження такої моделі в школах із правовим або ІТ-профілем може стати основою для ширшого масштабування. Вже зараз низка досліджень підтверджує, що саме практика шкільного самоврядування корелює з подальшою участю в громадських ініціативах [318; 319]. Навчання участі через дію – це найнадійніший спосіб сформувати покоління, яке не боїться впливати на рішення.

Таким чином, для подолання хронічної інституційної інерції й низького рівня громадянського залучення до цифрової участі пропонується послідовна дорожня карта впровадження плинної демократії як практики ефективного регіонального самоврядування. За допомогою діагностики адміністративного саботажу та його попередження, а також апробації платформ з можливістю делегування участі, прозорими логами й відповідальним модеруванням може

бути сконструйований дизайн нової участі зі вбудованою системою запобіжників її девальвації.

Разом із тим масштабне впровадження плинної демократії вимагає переходу від точкових рішень до повноцінної системної моделі. Формування відповідної екосистеми передбачає модернізацію нормативної бази, чіткі КРІ для регіональних управлінців, кадрову сертифікацію модераторів, а головне – стає виховання культури цифрової участі. І саме ця багаторівнева архітектура має стати інфраструктурним фундаментом демократичної еволюції в межах державної цифрової стратегії.

Висновки до третього розділу.

Результати дослідження щодо обґрунтування стратегічних детермінант модернізації регіональної електронної демократії в Україні дозволяють сформулювати низку висновків:

1. Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати амбівалентність розвитку електронної демократії в Україні. З одного боку, спостерігається поступова трансформація на технічному й агентському рівнях: зростає цифрова спроможність населення, розвивається культура використання онлайн-сервісів для отримання інформації та взаємодії з владою, а також підвищується свідомість громадян у питаннях участі. Водночас держава демонструє прогрес у кількості й якості цифрових інструментів, особливо у сфері публічних послуг. З іншого боку, на регіональному рівні фіксується інституційний опір демократизації: органи місцевої влади нерідко гальмують партисипативні практики, а воєнний контекст сприяє зсуву е-демократії у бік е-урядування з редукацією участі до функцій інформування та адміністрування. Такий конфлікт між технічною еволюцією та інституційною інерцією створює напружене поле, що вимагає пошуку нових, адаптивних форм впровадження

електронної демократії – з урахуванням реалій безпеки, структурних обмежень і потреб локальних спільнот.

2. Для регіонального рівня врядування найбільш релевантною моделлю виявляється плинна демократія, оскільки вона забезпечує гнучкість, швидку адаптацію до змін та зміцнення зв'язку з локальними спільнотами. Її принципи – динамічне делегування, можливість відкликання, ситуативне представництво – добре узгоджуються з умовами, характерними для українських громад: з одного боку, зі зростаючим рівнем цифрової спроможності та досвідом горизонтальної самоорганізації; з іншого – з потребою у нових формах легітимації рішень і подоланні розриву між владою та громадянами. Саме на регіональному рівні можливе технічне, організаційне й політичне впровадження плинної демократії як інструменту, що не лише підтримує участь, а й змінює саму логіку її здійснення – від декоративної до впливової.

3. Плинна демократія в умовах українських регіонів постає як перспективна, але водночас чутлива до контексту модель. Її сильні сторони – масштабованість, адаптивність і здатність до самовідновлення – роблять її привабливою для регіонального рівня врядування в умовах високої мінливості. Водночас виявлені слабкості та загрози вказують на необхідність надзвичайно обережного впровадження: модель вразлива до репутаційних провалів, інформаційних атак і соціальної інерції. Її ефективність критично залежить від якості комунікації, довіри до делегатів і здатності забезпечити сталість цифрової участі. Отже, впровадження плинної демократії потребує не лише технічного забезпечення й нормативного оформлення, а й роботи з соціальними структурами легітимації: лідерства, медійної присутності та локальних культур довіри.

4. Комбінація SWOT-аналізу та агент-орієнтованого моделювання виявилася евристично цінною для дослідження управлінських інновацій на кшталт плинної демократії. Поєднання цих методів дало змогу не лише формалізувати гіпотези щодо впливу окремих чинників, а й змодельовати динаміку взаємодії користувачів у змінному середовищі. У контексті нестачі

емпіричних даних така комбінація дозволяє перевірити стійкість концепту: виявити вразливі місця, спрогнозувати реакції соціальних груп на зовнішні стимули (інформаційні кампанії, конфлікти, бар'єри доступу), а також оцінити ймовірні сценарії реалізації інструменту в умовах невизначеності.

5. Запропонований Індекс саботажу електронної демократії (ІСеД) дозволяє виявляти приховані бар'єри цифрової участі, що виникають не через відсутність інструментів, а через інституційну інертність або навмисну адміністративну протидію. На відміну від традиційних оцінок, зосереджених на технічній інфраструктурі, ІСеД фокусується на поведінкових характеристиках влади: ігноруванні звернень, імітації зворотного зв'язку, униканні публічних консультацій тощо. Індекс створює підґрунтя для системного моніторингу ефективності цифрової участі та може бути використаний як інструмент діагностики, аудиту й реагування – зокрема, для впровадження санкційно-стимулювальних механізмів та формування об'єктивної оцінки дій влади в цифровому середовищі.

6. Розроблена пілотна модель впровадження плинної демократії на регіональному рівні слугує концептуальним шаблоном для подальшої масштабної реалізації. Вона інтегрує технічну архітектуру цифрової платформи, інституційні механізми визнання делегованої участі та соціальні стратегії мобілізації. Модель адаптована до українського контексту з урахуванням високого рівня децентралізації, наявної цифрової інфраструктури та сформованих практик самоорганізації. Запропоновано п'ять стратегічних напрямів підготовки: інституційне закріплення делегування, інтеграція з національними цифровими сервісами, багатоканальні інформаційні кампанії, прозорий репутаційний моніторинг і типові дорожні карти для громад. Така конфігурація створює умови для поступового переходу від експериментальної апробації до сталої моделі цифрової участі в публічному управлінні.

Результати аналітичних та емпіричних досліджень, відображені в цьому підрозділі, містяться в авторських працях [320; 321; 322].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведена аналітична й дослідницька робота дозволяє дійти низки висновків, найбільш значущими з яких ми вважаємо такі:

1. Електронна демократія не є суто технологічним феноменом, а являє собою комплексну інституційну практику, спрямовану на забезпечення громадянського впливу за допомогою цифрових каналів. По суті, електронна демократія – це інституціалізована форма демократичного врядування, що передбачає системне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення прозорості публічної влади, гарантування відкритої та інклюзивної участі громадян у процесах ухвалення рішень, а також формування сталого цифрового простору для публічного діалогу, деліберації й розвитку культури громадянської відповідальності. Уточнення понятійно-категоріального апарату електронної демократії насамперед передбачає її розмежування з низкою споріднених, але семантично диференційованих концептів. Попри зовнішню схожість, поняття «мережева демократія», «кібердемократія», «онлайн-демократія», «віртуальна демократія» позначають вузькі, тематично сфокусовані виміри застосування цифрових технологій у політичному процесі, чия дефініція залежить від обраного аналітичного фокусу: технічного, комунікаційного, просторового чи соціального. На цьому тлі електронна демократія постає як узагальнювальна категорія, яка акумулює різні форми цифрової участі та взаємодії між публічною владою та громадськістю.

Стосовно співвідношення електронної демократії та електронного урядування зазначимо, що ці категорії демонструють зв'язок, який можна охарактеризувати як функціональну взаємозалежність за умов зростаючої цифрової комплексності публічного управління. Водночас співвідношення електронної демократії та електронного урядування не є статичним, а варіюється залежно від рівня інституційної зрілості публічного управління. У слаборозвинених адміністративних системах е-урядування часто превалює як

засіб автоматизації сервісів і процедур, тоді як е-демократія залишається декларативною або фрагментарною. Навпаки, у контекстах із високим ступенем управлінської спроможності цифрові сервіси поступово інтегруються з механізмами участі, сприяючи становленню більш інклюзивної та відповідальної моделі врядування.

2. Регіональна електронна демократія являє собою сукупність різновидів електронної участі громадськості в управлінні регіоном та електронних засобів реалізації цієї участі, інтенсивність впровадження та обсяг якої залежать від інституційного забезпечення, технічної спроможності та мотиваційного профілю громади регіону. Запропонована дефініція поєднує технологічні, інституційні та агентсько-практичні аспекти досліджуваного феномена, що дозволяє інтерпретувати електронну демократію регіонального рівня не як статичний набір функцій, а як адаптивну, контекстно чутливу форму участі, здатну змінюватися відповідно до ступеня інституційної зрілості, цифрової готовності та соціального запиту на залучення.

3. Розвиток е-демократії в українських регіонах на початковому етапі мав переважно фрагментарний, екзогенний та інструментальний характер. Його рушіями виступали зовнішні проєкти (донорські ініціативи, державні програми), а не внутрішня логіка управління. Успішність окремих кейсів, як показало дослідження, визначалася не політичними інституціями, а локальним лідерством, активністю громадянського суспільства та технічною спроможністю громад. Успіхи децентралізації створили передумови для зростання автономії у впровадженні інструментів е-участі, однак відсутність системної координації обмежувала потенціал інституціоналізації.

На підставі результатів кластерного аналізу українських міст ідентифіковано чотири типові моделі регіональної електронної демократії, що сформувалися під впливом децентралізації та цифрової трансформації у вітчизняному просторі публічного управління:

- *консолідовано інституціалізовані* – громади цієї групи демонструють найвищий рівень розвиненості е-демократичної інфраструктури. Їх

вирізняє комплексне поєднання Civic Tech-інструментів, наявність спеціалізованих органів у системі місцевого самоврядування та активна участь у міжнародних цифрових ініціативах, стійкий симбіоз технологічної, організаційної та проєктної складових;

- *середньоінституціалізовані* – громади цього типу характеризуються стабільним, хоч і менш вираженим рівнем впровадження цифрових інструментів участі, еволюційним розвитком і наявністю значного потенціалу для подальшого покращення;
- *автономні флагмани* – громади, де високий рівень цифрового розвитку супроводжується відносною незалежністю від зовнішніх програм підтримки; базується на локальних ініціативах і внутрішніх стратегічних пріоритетах;
- *інституційно вразливі* – громади з низьким рівнем цифрової участі та інституційної підтримки, де розвиток електронної демократії залежить здебільшого від ситуативних факторів.

4. Доведено, що повномасштабна війна спричинила глибоку трансформацію регіональної електронної демократії в Україні, радикально змінивши умови її функціонування. У перші місяці бойових дій відбувся різкий спад активності більшості інструментів е-участі – консультацій, бюджетів участі, електронних петицій, – що пояснювалося як об’єктивною переорієнтацією уваги громадян та органів влади на питання безпеки, так і руйнуванням технічної інфраструктури в окремих регіонах. Проте вже у 2023–2024 роках спостерігається часткове відновлення цих механізмів - переважно в тих громадах, де до війни був закладений міцний інституційний фундамент, а цифрові платформи мали високий ступінь автономності й технічної стабільності.

Водночас інституційне забезпечення електронної демократії зазнало сутнісних змін. Частина структур, відповідальних за впровадження та координацію інструментів участі, була скорочена або перепрофільована на кризове управління. Проте в окремих громадах виникли альтернативні форми

організації – тимчасові цифрові волонтерські штаби, платформи для координації гуманітарної допомоги, відкриті канали комунікації між мешканцями та адміністрацією. Ці практики не лише замінили окремі функції формальних е-інструментів, а й продемонстрували нові вектори розвитку, зокрема, зміщення фокусу з процедурного залучення до гнучкого реагування, прозорості рішень і цифрової солідарності. Таким чином, війна стала каталізатором перегляду парадигми е-демократії – від «інструментального набору» до гнучкої екосистеми цифрової участі в умовах невизначеності.

5. Актуальна безпекова та управлінська ситуація в Україні виявила низку системних викликів для розвитку електронної участі на регіональному рівні. Серед ключових ризиків – інституційне ігнорування е-інструментів, зниження пріоритетності участі в умовах воєнного адміністрування, згорання механізмів зворотного зв'язку та відсутність відповідальності за їхню бездіяльність. Попри зовнішню активність платформ, в окремих громадах фіксується систематичний адміністративний опір цифровим формам залучення.

З метою ідентифікації таких порушень та формалізації їх оцінки було запропоновано авторський Індекс саботажу е-демократії (ІСеД) – аналітичний інструмент для виявлення зон функціонального блокування. Моніторинг дій регіональної влади на основі ІСеД дозволяє не лише фіксувати адміністративні збої, а й запроваджувати репутаційний тиск, формувати рейтинги підзвітності, ініціювати перевірки з боку вищих рівнів управління та стимулювати корекцію внутрішніх регламентів для посилення інституційної чутливості до цифрової участі як до невід'ємного стандарту належного врядування.

6. В умовах зростаючої соціально-політичної турбулентності та ускладнення процесів публічного управління класичні інструменти електронної демократії втрачають здатність забезпечувати гнучке та оперативне реагування на зміни. Стандартизовані моделі участі, орієнтовані на чітко регламентовані процедури, часто виявляються надто інерційними для динамічного середовища, що характерне для регіонального рівня управління в кризових умовах.

Одночасно посилюється суспільний запит на більш гнучкі та змістовні форми громадянської участі.

У цьому контексті вважаємо доцільним розгляд плинної демократії як модернізаційної моделі розвитку регіональних інструментів електронної участі. Завдяки поєднанню елементів прямої демократії та делегованого представництва вона дозволяє забезпечити варіативність форм залучення, підтримуючи баланс між масовою участю та деліберативною спроможністю. Водночас механізми відкликання делегата та повторного делегування створюють додаткові запобіжники, які підвищують адаптивність системи до змін. Упровадження плинної демократії в регіонах може виступати як інституційна відповідь на кризові виклики та сприяти підвищенню ефективності цифрового врядування на локальному рівні.

7. У повоєнний період електронна демократія на регіональному рівні має розглядатися не лише як набір інструментів участі, а як інституційна інфраструктура, що підтримує суспільну довіру, формує сталі канали комунікації та забезпечує легітимність публічного управління. Для зміцнення цієї ролі доцільно закласти у стратегічну публічну політику такі орієнтири:

- *юридичне закріплення механізмів довіри в системах е-участі* – необхідне формування чітких правових норм, які регламентують використання механізмів делегування, зворотного відкликання, а також верифікації рішень у межах плинної демократії. Такі гарантії мають убезпечити учасників від маніпуляцій та зміцнити довіру до цифрових форматів участі;
- *оцінювання якості врядування крізь призму е-демократії* – доцільно включити показники е-участі до системи оцінки ефективності діяльності регіональних органів влади: кількість реалізованих інструментів, якість зворотного зв'язку, відповідність ухвалених рішень запитам громад, прозорість процедур;
- *професіоналізація модерації цифрової участі* – забезпечення змістовної взаємодії на платформах е-демократії потребує спеціалізованої

кадрової підтримки, для чого пропонується запровадити в місцевих органах влади або при ЦНАПах посади модераторів (фасилітаторів), які відповідатимуть за організацію, комунікацію та етику електронного обговорення;

– *формування участі як громадянської звички* – для сталого функціонування плинної демократії потрібне не лише технічне забезпечення, а й культурна основа – звичка до регулярної участі. Рекомендується включити тематику цифрової участі до програм громадянської освіти, шкільних курсів з громадянської відповідальності та навчання дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Crozier M., Huntington S.P., Watanuki J. The Crisis Of Democracy. New York University Press, 1975. 222 p. URL: <https://lnk.ua/YdNYO2ReM>
2. Huntington S.P. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. London : University Press, 1991. 384 p.
3. Diamond L. Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*. 1996. 7 (July). P. 20–37. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/is-the-third-wave-over/>
4. Bell D. The coming of postindustrial society: A venture of social forecasting. N.Y. : Basic Books, 1973. 507 p.
5. Лебедева Л. Еволюція теорій постіндустріального суспільства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 13–17.
6. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*. 1967. № 7. URL: https://www.nationalaffairs.com/public_interest/detail/notes-on-the-post-industrial-society-i
7. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євси; за ред. В. Шовкуна. Київ : Всесвіт, 2000. 475 с.
8. Печеранський І.П. Постіндустріальна кратологія Елвіна Тоффлера. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2016. Вип. 2. С. 150–160.
9. Duff A.S., Yoichi I. Computopia Revisited: Yoneji Masuda's Realistic Utopianism. *Keio Communication Review*. 2020. 42. P. 53–74. URL: <https://lnk.ua/1zN2pGbe7>
10. Масуда Й. Комп'ютопія / перекл. з англ. В. Ляха. Філософська і соціологічна думка. 1993. № 6. С. 36–50.
11. Кастельс М. Інтернет-галактика – Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / перекл. з англ. Е.Г. Ганиш, А.Б. Волкова. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.

12. Орловська Ю., Кахович О., Квактун О. Електронна демократія як інструмент публічного управління та адміністрування: теоретичний базис. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/529/507/>.
13. Вебер М. Основні соціологічні поняття. URL: <https://ru.scribd.com/document/574984136/>
14. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1996. С. 84–91.
15. Habermas J. The Philosophical Discourse of Modernity. Cambridge : Polity Press, 1987. 431 p.
16. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахнія. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.
17. Habermas J. Discourse ethics: Notes on a program of philosophical justification. *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge, MA : MIT Press, 1990. Pp. 43–115.
18. Habermas J. A New Structural Transformation of the Public Sphere and Deliberative Politics. Cambridge, UK : Polity, 2023. 128 pp.
19. Open Government Partnership. URL: <https://www.opengovpartnership.org/about/approach/>
20. Chambers S. Deliberative democracy and the digital public sphere: Asymmetrical fragmentation as a political not a technological problem. *Constellations*. 2023. V. 30. P. 61–68. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-8675.12662>
21. Cohen J., Fung A. Democratic responsibility in the digital public sphere. *Constellations*. 2023. V. 30. P. 92–97.
22. Lindner R., Aichholzer G. E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. European E-Democracy in Practice. Studies in Digital Politics and Governance. Springer, Cham. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-27184-8_2

23. Gerbaudo P. Theorizing reactive democracy: The social media public sphere, online crowds and the plebiscitary logic of online reactions. *Democratic Theory*. 2022. V. 9. 9 (2). P. 120–138. URL: <https://www.researchgate.net/publication/365915651>
24. Dahlberg L. The Internet and Discursive Exclusion: From Deliberative to Agonistic Public Sphere Theory. *Radical Democracy and the Internet*. 2007. P. 128–147. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230592469_8
25. Barber B. The uncertainty of digital politics: Democracy's uneasy relationship with information technology. *Harvard International Review*. 2001. № 23 (1). P. 42–47. URL: <https://www.proquest.com/docview/230970192?sourcetype=Scholarly%20Journals>
26. Configuration. Cambridge Dictionary. Cambridge University Press & Assessment, 2024. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/configuration>
27. Van Dijk J. Digital Democracy: Vision and Reality. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/287413539_Digital_democracy_Vision_and_reality
28. Mazzoleni G. Populism and the media. Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. Pp. 49–64.
29. Loader B.D., Mercea D. Introduction. Networking democracy? Social media innovations and participatory politics. *Information Communication and Society*. 2011. № 14 (6). P. 757–769. https://www.researchgate.net/publication/232836156_54-55?58?
30. Breakfast N.B., Mekoa I., Maphazi N. Participatory Democracy in Theory and Practice: A Case Study of Local Government in South Africa. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*. 2015. September. P. 31–51.

31. Aragonés E., Sánchez-Pagès S. A theory of participatory democracy based on the real case of Porto Alegre. *European Economic Review*. 2009. 53. Pp. 56–72. URL: <https://www.researchgate.net/publication/23991165>
32. Kakumba U., Nsingo S. Citizen Participation in Local Government and the Process of Rural Development: The Rhetoric and Reality in Uganda. *Journal of Public Administration*. 2008. 43. Pp. 107–123. URL: <https://hdl.handle.net/10520/EJC51601>
33. Beacon R. What Is the State of Debate on Digital Democracy? *Tony Blair Institute for Global Change*. 10th June 2021. URL: <https://institute.global/policy/what-state-debate-digital-democracy>
34. Ford B. Delegative democracy. 2002. URL: <https://bford.info/2002/05/15/deleg/>
35. Valsangiacomo C. Clarifying and defining the concept of liquid democracy. *Swiss Political Science Review*. 2022. Vol. 28. № 1. P. 61–80.
36. Ito J. Emergent Democracy. 2003. URL: <https://press.umich.edu/Series/E/Emerging-Democracies>
37. Sachin K. & others. Decentralized voting system. *4th International Conference on Advances in Computing, Communication Control and Networking*. 2022. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/10074317>
38. Brill M., Talmon N. Pairwise Liquid Democracy. *Proceedings of the 27th International Joint Conference on Artificial Intelligence*. Stockholm, 2018. URL: <https://cris.bgu.ac.il/en/publications/pairwise-liquid-democracy>
39. Brill M. Interactive Democracy. *Proceedings of the 17th International Conference on Autonomous Agents and Multiagent Systems*. Stockholm, 2018. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.5555/3237383.3237873>
40. Гнучка демократія (Liquid democracy) як виклик сучасному державному управлінню. URL: <http://ddcentr.org.ua/ua/activity/liquid-democracy/14-liquid-democracy.html>
41. Кутний М. Ліквідна електронна демократія. URL: <https://vumonline.ua/event/likvidna-elektronna-demokratiya-08-05-2014/>

- 42.Бойко Н. Рухлива (Liquid) демократія доби Інтернету. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 3. С. 167–177.
- 43.Андрійчук Т. Сучасна демократія : проблеми та перспективи розвитку. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5. С. 55–56.
- 44.Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / пер. з англ. А. Марчинського. Київ : Критика, 2013. 176 с.
- 45.Caragiannis I., Micha E. A Contribution to the Critique of Liquid Democracy. *Proceedings of the Twenty-Eighth International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI-19)*. August 2019, Macao, China. P. 116–122.
- 46.Blum C., Zuber C.I. Liquid Democracy: Potentials, Problems, and Perspectives. *The Journal of Political Philosophy*. 2016. № 2. P. 162–182.
- 47.Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics. *The American Political Science Review*. Vol. 64. № 4. 1970. P. 1033–1053. URL: <https://www.jstor.org/stable/1958356>
- 48.Berg S., Hofmann J. Digital Democracy: what we know and what we need to know. *Internet Policy Review*. 2021. Vol. 10. Issue 4. URL: <https://doi.org/10.14763/2021.4.1612>
- 49.Fajemisin J.T. Cyber-democracy and its impact on politics. *Humanities and Social Sciences Review*. 2012. 1 (3). P. 435–446. URL: <https://www.researchgate.net/publication/377575098>
- 50.Nugroho A. Effect of Digital Community Towards Democracy Process: Digital Partisipation Analysis in Indonesia. *Jurnal Good Governance*. 2020. 15 (2). URL: <https://lnk.ua/WaVpQvAND>
- 51.Huda A.N., Rusfian E.Z. The Practice Of Virtual Democracy By Government Public Relations On Social Media. *Proceedings of the First International Conference of Science, Engineering and Technology, ICSET 2019*, November 23, 2019, Jakarta, Indonesia. DOI: 10.4108/eai.23-11-2019.2301692.
- 52.Breindl Y., Francq P. Can Web 2.0 applications save e-democracy? A study of how new Internet applications may enhance citizen participation in the political

- process online. *International Journal of Electronic Democracy*. 2008. Vol. 1. № 1. 14–31. DOI: 10.1504/IJED.2008.021276.
53. Diniz E.H., Ribeiro M.M. Redesigning the Relationship between Government and Civil Society: An Investigation of Emerging Models of Networked Democracy in Brazil. *IFIP International Conference on Human Choice and Computers Technology*. 2012. P. 299–309. DOI: 10.1007/978-3-642-33332-3_27.
54. Entman R.M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*. 1993. № 43 (4). P. 51–58.
55. Chadwick A. Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies. Oxford University Press, 2006. URL: <https://www.andrewchadwick.com/internet-politics-states-citizens-and-new-communication-technologies>
56. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave / OECD. 2020. URL: https://www.oecd.org/en/publications/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions_339306da-en.html
57. Castells M. Communication, Power and Counter-power in the Network Society. *International Journal of Communication*. 2007. Vol. 1. URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/46>
58. European Group on Ethics in Science and New Technologies. Democracy in the Digital Age. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/371947119_Democracy_in_the_Digital_Age
59. Sæbø Ø., Rose J., Flak L.S. The shape of eParticipation: Characterizing an emerging research area. *Government Information Quarterly*. Volume 25, Issue 3, July 2008. P. 400–428. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0740624X0700055X>

60. Breindl Y., Francq P. Can Web 2.0 empower e-democracy? *International Journal of Electronic Governance*. 2008. Vol. 1, № 1. URL: <https://lnk.ua/k94yn6jeM>
61. Macintosh A. Characterizing e-participation in policy-making. Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences. 2004. DOI: 10.1109/HICSS.2004.1265300
62. Smith G. Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation. Cambridge University Press, 2009. URL: https://www.academia.edu/11782670/Democratic_Innovations_Designing_Institutions_for_Citizen_Participation
63. O'Maley D. Networking Democracy: Brazilian Internet Freedom Activism and the Influence of Participatory Democracy (December 1, 2015). URL: <https://ssrn.com/abstract=2757853> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2757853>
64. Noveck B.S. Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful. Brookings Institution Press, 2009. URL: <https://lnk.ua/gk4xp3X4y>
65. González-Bailón S. Social science in the era of big data. *Policy & Internet*. 2013. 5 (2). URL: <https://www.researchgate.net/publication/256054458>
66. Hacker K.L., van Dijk J. What is digital democracy? Digital democracy: Issues of theory and practice / eds. K.L. Hacker, J. van Dijk. London – Thousand Oaks – New Delhi, 2000. P. 1–2. <https://www.researchgate.net/publication/266014949>
67. Mäkiä M., Anttiroiko A.V., Savolainen R. (Eds.). eTransformation in governance: New directions in government and politics. Igi Global, 2004. DOI: 10.3233/ip-2004-0058.
68. United Nations. E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. 2020. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020>.

- 69.OECD. Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement. 2003.
- 70.Muhammad A. E-governance and E-democracy: a Digital Revolution. Karachi : University of Karachi, 2023. URL: <https://ssrn.com/abstract=4623414> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4623414>
- 71.Fonseca J.R.L. Electronic governance and democracy. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2010. 2 (2). P. 89–96. URL: https://www.researchgate.net/publication/228322120_Electronic_Governance_and_Democracy.
- 72.Spirakis G., Spiraki C., Nikolopoulos K. The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation. *Electronic Government: An International Journal*. 2010. 7 (1). P. 75–88. URL: https://www.researchgate.net/publication/220082835_The_impact_of_electronic_government_on_democracy_E-democracy_through_e-participation.
- 73.Акімов А.В. Електронна демократія як альтернативна форма управління в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. 29 (68). 3. С. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_3_7.
- 74.Clift S. E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work. 2003. URL: <http://www.artefaktum.hu/btk03osz/clift.htm>.
- 75.Chadwick A. Web 2.0: New Challenges for the Study of E-Democracy in an Era of Informational Exuberance. *I/S Journal of Law and Policy for the Information Society*. 2009. Vol. 5. No. 1. URL: <https://lnk.ua/jY4Q8XIN9>
- 76.Fisher E. E-governance and e-democracy: Questioning technology-centered categories. *The Oxford Handbook of Governance* / ed. David Levi-Faur. Oxford, 2012. P. 569–583. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560530.001.0001>.
- 77.Margolis M. E-government and democratic politics. *E-government in Europe: Re-booting the state* / eds. Paul G. Nixon, Vassiliki N. Koutrakou. Routledge, 2017. P. 1–18. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa->

edit/10.4324/9780203962381-12/government-democratic-politics-mike-margolis.

78. Дука А.П. Трансформація моделей публічного управління. Сучасна парадигма публічного управління : збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (19-22 жовтня 2021 р.) / за наук. ред. Стасишина А.В. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 21–26.
79. Zia Y.A., Khan M.Z. A Comparative Review of Traditional and New Public Administration and Critique of New Public Management. *Dialogue*. 2015. 9 (4). P. 428–442.
80. Wilson T.W. The Study of Administration. *Political Science Quarterly*. 1887. 2 (2). P. 197–222. URL: <https://teachingamericanhistory.org/document/the-study-of-administration-2/>
81. Pollitt C. Mainstreaming Technological Change in the Study of Public Management. *Public Policy and Administration*. 2011. 26 (4). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0952076710378548>.
82. The new public governance? : emerging perspectives on the theory and practice of public governance / ed. by Stephen P. Osborne. URL: https://www.researchgate.net/publication/254349580_The_New_Public_Governance.
83. Coleman S., Blumler J.G. The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy. New York : Cambridge University Press, 2012. 419 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818271>
84. Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. New Public Management is Dead – Long Live Digital-Era Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2006. 16. P. 467–494. URL: https://www.researchgate.net/publication/228301216_New_Public_Management_Is_Dead_-_Long_Live_Digital-Era_Governance
85. Karataş A. Post-New Public Management Paradigm and its Effects on Public Administration. *International Social Mentality and Research Thinkers Journal*. 2019. 5 (26). P. 1796–1805. URL:

https://www.researchgate.net/publication/337892896_Post-New_Public_Management_Paradigm_and_Its_Effects_on_Public_Administration

- 86.Європейська хартія місцевого самоврядування : ухвалена 15 жовтня 1985 р., Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
- 87.Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society. Polity Press, 1989. 301 pp.
- 88.Manin B. The Principles of Representative Government. Cambridge University Press, 1997. 256 p. URL: <https://lnk.ua/Jy4zdjRVj>
- 89.Бурик З.М., Шелест Ю.Р., Литвинюк Я.М. Модернізація системи публічного управління в умовах цифровізації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024. № 40. С. 43–51. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40-2024/9.pdf>
- 90.Євсєєва Г.П., Чала В.С. Цифровізація публічного управління як інструмент досягнення сталого екологічного розвитку: зарубіжний досвід. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 275–281.
- 91.Тур О. Практика е-урядування на місцевому рівні в Україні: соціально-економічний аспект. *Сталий розвиток економіки*. 2023. 2 (47). С. 231–239. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-33>
92. Haug A.V. Local Democracy Online. *Journal of Information Technology & Politics*. 2008. 4 (2). P. 79–99. URL: <https://www.tandfonline.com/toc/witp20/4/2>
- 93.Carrizales T. Critical Factors in an Electronic Democracy: a Study of Municipal Managers. *Electronic Journal of E-Government*. 6 (1). P. 23–30.
- 94.Bochel C., Bochel H. ‘Reaching in’? The potential for e-petitions in local government in the United Kingdom. *Information, Communication & Society*. 2017. 20 (5). P. 683–699. DOI: 10.1080/1369118X.2016.1203455.
- 95.Hepburn P.A. Is this local e-democracy? How the online sphere of influence shaped local politics. Empirical evidence from the Manchester Congestion

- Charge referendum. *JeDEM - EJournal of EDemocracy and Open Government*. 2012. 4 (1). P. 45–66.
96. Norris P. *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/245862430_Democratic_Phoenix_Reinventing_Political_Activism
 97. Gastil J., Davies T. Digital Democracy: Episode IV-A New Hope: How a Corporation for Public Software Could Transform Digital Engagement for Government and Civil Society. *Digital Government: Research and Practice*. December 15, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1145/3342194>.
 98. Aichholzer G., Rose G. Experience with Digital Tools in Different Types of e-Participation. *European E-Democracy in Practice*. 2020. P. 93–140. URL: <https://www.researchgate.net/publication/337087160>
 99. Kersting N. Participatory Democracy and Sustainability. Deliberative Democratic Innovation and Its Acceptance by Citizens and German Local Councilors. *Sustainability*. 2021. 13, 7214. URL: <https://www.researchgate.net/publication/352811588>
 100. Kersting N. Online participation: From «invited» to «invented» spaces. *International Journal of Electronic Governance*. 2013. 6 (4). P. 270–280. URL: <https://www.researchgate.net/publication/264814417>
 101. Kersting N. Local Political Participation in Europe: Elections and Referendums. *Croatian and the Comparative Public Administration*. 2015. 15 (2). P. 319–334. URL: <https://www.researchgate.net/publication/335691109>
 102. Grazian F., Nahr H. Next Level Participation: Citizen-Driven e-Democracy Tools / European Liberal Forum. Brussels, Belgium, 2020. URL: www.liberalforum.eu, www.freiheit.org/bulgaria-north-macedonia, www.ecas.org
 103. The Council of Europe's Ad hoc Committee on E-Democracy (CAHDE). Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec 2009 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic

- democracy (e-democracy). *Council of Europe*. 2009. URL: <https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance>
104. Lipset S.M. *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York : Doubleday, 1960. URL: <https://lnk.ua/K9er1Xz4p>
 105. Lipset S.M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 53. No. 1. P. 69–105. URL: <https://www.jstor.org/stable/1951731>
 106. Norris P. *Digital Divide*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 303 p. URL: <https://lnk.ua/mk4kpjgeL>
 107. Boin A., t'Hart P., Stern E., Sundelius B. *The Politics of Crisis Management. Public Leadership under Pressure*. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. URL: <https://moodle.hertie-school.org/mod/resource/view.php?id=123315&forceview=1>
 108. Орловська Ю.В., Ларіонова К.А. Концепція формування електронної демократії як інструменту регіонального публічного управління. *Економічний простір*. 2024. № 192. С. 102–108.
 109. Ларіонова К.А., Вечеров В.Т. Електронна демократія та електронне урядування: парадигмальна трансформація. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 21–27.
 110. Ларіонова К.А. Особливості підходу до дослідження електронної демократії в працях Н. Керстінга. *Грааль науки*. 2024. № 41. С. 136–138.
 111. Ларіонова К.А. Електронна демократія серед сучасних конфігурацій демократичної форми правління. *Science and Society: Modern Trends in a Changing World : Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. Vienna, Austria, 2024. С. 216–221.
 112. Місцеве самоврядування в Україні – 2020 / за ред. О.В. Слобожана. Асоціація міст України. URL: <https://www.auc.org.ua>

113. Дорошко Є. Електронні петиції в Україні. Громадський простір. 24 квітня 2018 р. URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petytsiji-v-ukrajini>
114. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України № 1467-р. від 17 листопада 2021 р. *Урядовий портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-zdijsnennya-cifrovogo-rozvitku-cifrovih-transformacij-1467r-171121>.
115. Про продовження строку реалізації Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України № 464-р. від 13 травня 2025 р. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-2025-%D1%80#Text>
116. Kersting N. The future of electronic democracy. *Electronic democracy*. Opladen : Barbara Budrich Publishers, 2012. P. 11–55. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/25801>
117. Macintosh A. Characterizing e-participation in policy-making. *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences*. 2004. DOI: 10.1109/HICSS.2004.1265300
118. Peixoto T. Beyond theory: E-participatory budgeting and its promises for e-participation. *European Journal of ePractice*. 2009. № 7. URL: <https://www.researchgate.net/publication/230822653>
119. Sintomer Y., Herzberg C., Röcke A. Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2008. Vol. 32, Is. 1. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x>

120. Семенченко А.І., Дрешпак В.М. Електронне урядування та електронна демократія : у 15-ти чч. Київ : ФОП Москаленко, 2017.
121. Щебетун І.С., Довгань Б.В. Електронна демократія: досвід зарубіжних країн та перспективи її впровадження в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 148–153.
122. Панцир С., Когут А. Е-демократія в Україні: рекомендації щодо впровадження політики та забезпечення її результативності / Європейський інформаційно-дослідницький центр. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>
123. Ємельянова А., Лобойко С. Індекс місцевої електронної демократії в Україні / Центр інноваційного розвитку. Київ, 2020. URL: <https://cid.center/analytics/edemindex-1-0/>
124. Інструменти е-демократії у містах України : інформаційно-аналітичний довідник / за ред. С. Лобойка, М. Находа, Д. Хуткого. Київ, 2017. 58 с.
125. Квітка С., Титаренко О., Мазур О. Оцінка стану цифрового розвитку адміністративно-територіальних одиниць Дніпропетровської області. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 7 (11). С. 15–25. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/689>
126. Карпенко О., Левченко О., Сакалош С. Партисипативні трансформації на місцевому рівні: електронна та цифрова демократія. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1. С. 111–115.
127. Matveieva O., Mamatova T., Borodin Y. et al. Digital government in conditions of war: Governance challenges and revitalized collaboration between local authorities and civil society in provision of public services in Ukraine. *Proceedings of the 57th Hawaii International Conference on System Sciences*. 2024. P. 2002–2011. DOI: 10.24251/HICSS.2024.249
128. Центр розвитку інновацій : аналітичний центр. URL: <https://cid.center/pro-nas/>

129. Центр демократії та верховенства права : аналітично-адвокаційний центр. URL: <https://cedem.org.ua/who-we-are/>
130. ОПОРА: громадянська мережа : аналітичний центр. URL: <https://www.oporaua.org/about-us>
131. Digital 2021: Ukraine. Datareportal. 12 February 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ukraine>
132. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
133. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. 2021. Листопад. URL: <https://imi.org.ua/upload/media/2021/11/17/61951144dc1fc-usaid-internews-media-report-2021-ukr.pdf>
134. Впровадження інструментів Civic Tech у громадах під час пандемії : навчальний посібник / Асоціація міст України та ГО “Стратегії розвитку громад”. 2019. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/navchalnyy_posibnyk_vprova_dzhennya_instrumentiv_civic_tech_u_gromadah_pid_chas_pandemiyi_.pdf
135. Е-DEM : платформа електронної демократії. URL: <https://e-dem.ua/>
136. Дніпро Smart Сіті : Концепція розумного розвитку міста Дніпра. 2021. 21 с.
137. Концепція Київ Smart Сіті 2020. URL: <https://www.kyivsmartcity.com/concept>
138. Мобільні додатки для хмельничан. Всім.юа, Хмельницький. 7 лютого 2020 р. URL: <https://vsim.ua/Market-Information/top-20-mobilnih-dodatkov-dlya-hmelnytskychan-11031246.html>
139. Хмельницький став ще одним містом, де запрацювали публічні консультації. NGO Institute Respublica. 19 вересня 2019 р. URL: <http://inrespublica.org.ua/aktyvna-hromada/hmelnytskyj-stav-shhe-odnym-mistom-de-zapratsyuvaly-publichni-konsultatsiyi.html>
140. Електронна приймальня : опис проєкту. Івано-Франківськ Smart Сіті. 1 травня 2012 р. URL: <https://smartcity.mvk.if.ua/project/130>

141. Електронна демократія в дії: як функціонують петиції в Рівному і Здолбуніві. *ОПОРА: громадянська мережа : аналітичний центр*. URL: <https://www.oporaua.org/samovriaduvannia/elektronna-demokratiya-v-diyi-yak-funkcionuyut-peticiyi-v-rivnomu-i-zdolbunovi-25131>
142. Подолання цифрового розриву: рецепт від Укртелекому. *Delo.ua : новинний портал України*. 15 травня 2018 р. URL: <https://delo.ua/business/preodolenie-cifrovogo-razryva-recept-ot-ukrtelekoma-342527/>
143. Миськевич Т. Цифрова нерівність у сучасному суспільстві: український вимір світових тенденцій. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. № 3. С. 87–107.
144. Freedom of the Net 2021. Ukraine. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-net/2021>
145. GSMA Mobile Connectivity Index 2019. Ukraine. URL: <https://www.mobileconnectivityindex.com/index.html#year=2019&zoneIsocode=UKR&analysisView=UKR>
146. Forecast of the number of mobile internet users in Ukraine from 2010 to 2025. Statista. 9 February 2021. URL: <https://www.statista.com/forecasts/1146308/mobile-internet-users-in-ukraine>
147. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96%D0%B2%D1%80#Text>
148. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (редакція від 21.10.2021). *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
149. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

150. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції»: Закон України від 2 липня 2015 р. № 577-VIII. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/577-19>
151. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
152. Про деякі заходи з покращення доступу до мобільного Інтернету : Указ Президента України від 8 липня 2019 р. № 497/2019. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497/2019#Text>
153. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : Указ Президента України від 29 липня 2019 р. № 558/2019. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text>
154. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text>
155. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. *Урядовий портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>
156. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>

157. Положення про громадський бюджет міста Києва : затверджене рішенням Київської міської ради від 22 грудня 2016 року № 787/1791. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/provisions-public-budget>
158. Про затвердження Програми бюджетування за участі громадськості (Бюджет участі) Хмельницької міської територіальної громади на 2024–2026 роки : рішення міської ради від 21.12.2023 № 10. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/content/pro-zatverdzhennya-programy-byudzhetuвання-za-uchasti-gromadskosti-byudzhets-uchasti-1>
159. Положення про громадський бюджет Дрогобицької міської територіальної громади. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12>
160. Бюджет участі. Полтавська громада. Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету. URL: <https://www.rada-poltava.gov.ua/people/parcutupator/>
161. Громадський бюджет. Черкаси : офіційний портал міської ради, міського голови, виконавчого комітету. URL: <https://chmr.gov.ua/ua/sections.php?s=34>
162. Інструменти локальної демократії: результати дослідження / ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні». 2019. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/4140>
163. Андрієнко А.О. Упровадження концепції «Smart City» в управління великими містами України : монографія. Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 196 с. ISBN 978-617-8126-59-9. DOI: 10.36074/Andriienko-monograph.2023
164. Білик Ю. Потенціал цифрової трансформації у громадах України. ВОКС Україна. 22 січня 2022 р. URL: <https://voxukraine.org/potentsial-tsyfrovoiyi-transformatsiyi-u-gromadah-ukrayiny>
165. Піденко О. Електронна демократія : важіль впливу на владу чи замилювання очей? *Рубрика*. 24 липня 2020 р. URL: <https://rubryka.com/blog/e-democracy/>

166. Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності : колективна монографія / Злобіна О. (ред.). Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 330 с.
167. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг : всеукраїнське опитування / Київський міжнародний інститут соціології; Міністерство цифрової трансформації України. Київ, 2022. 58 с.
168. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. Аспекти публічного управління. 2021. Т. 9. № 4. С. 95–99.
169. Е-DEM : платформа електронної демократії. Модуль статистики. URL: <https://stat.e-dem.ua/24?year=2021>
170. Індекс місцевої електронної демократії в Україні : пілотне дослідження / Х. Приходько, А. Ємельянова, С. Лобойко, Д. Хуткий, Т. Кушніренко. 6 березня 2018 р. URL: <https://rpr.org.ua/news/index-mistsevoji-elektronnoji-demokratiji>
171. Індекс місцевої електронної демократії 3.0 / А. Ємельянова, К. Цибенко; Центр розвитку інновацій. 24 с. URL: <https://rpr.org.ua/news/index-mistsevoji-elektronnoji-demokratiji>
172. Дослідження розвитку інструменту «Громадський бюджет» у містах України : аналітичний звіт / EGAP. 2020. URL: <https://egap.in.ua/publication?categories=2>
173. Київ серед лідерів рейтингу місцевої електронної демократії в Україні. *Київська міська рада : офіційний веб-сайт*. 14 грудня 2020 р. URL: <https://kmr.gov.ua>
174. Прес-брифінг за результатами комітетських слухань щодо індексу е-участі та шляху України до топ-20 рейтингу ООН. *Реанімаційний пакет реформ*. 15 квітня 2021 р. URL: <https://rpr.org.ua>

175. Чому громадський бюджет став «частиною ДНК» криворізької громади та культури урядування містом. *Децентралізація.ua*. 4 серпня 2021 р. URL: <https://decentralization.ua/news/13848>
176. Kyiv digital: public services and e democracy in one app. Innovation in Politics Institute. URL: <https://innovationinpolitics.eu/showroom/project/kyiv-digital-public-services-and-e-democracy-in-one-app>
177. Action plan - Khmelnytskyi, Ukraine, 2021–2025. Open Government Partnership. 4.10.2021. URL: <https://www.opengovpartnership.org/documents/action-plan-khmelnytskyi-ukraine-2021-2025>
178. Молодь та інструменти е-демократії / Фонд Східна Європа. URL: <https://eef.org.ua/story/molod-ta-instrumenty-e-demokratiyi>
179. Tools of e-democracy in action. European Local Democracy Week. 07.08.2021. URL: <https://sedl.alnetis.fr/en/640-lviv-city-council/2-2120-tools-of-e-democracy-in-action.html>
180. E-Government tools and practices at local level in Ukraine. *Congress of Local and Regional Authorities*. 12.10.2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/e-democracy>
181. Ukraine: e-Democracy tools for improved citizen trust in public institutions. *Council of Europe Office in Ukraine*. 21.10.2020. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/ukraine-e-democracy-tools-for-improved-citizen-trust>
182. Ukraine : Opening of a new Local Democracy agency in Mariupol. *Council of Europe*. 09.12.2017. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress>
183. Ukraine-2020. UN E-Government Knowledgebase. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2020>
184. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Законодавство України: офіц. веб-портал*

парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

185. Стан інформування і залучення жителів громад в умовах воєнного стану : дослідження / Шведсько-український проєкт PROSTO. Київ, 20 листопада 2023 р. URL: <https://prosto.in.ua/ua/novyny>
186. Ващук-Огданська О. Обмеження доступу до публічної інформації під час війни: про що говорить судова практика? *Центр демократії та верховенства права.* URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dostupu-sudova-praktyka>
187. Ставлення українців до критики дій влади на період повномасштабного вторгнення : прес-реліз опитування КМІС / Київський міжнародний інститут соціології, 10 червня 2024 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1414&page=1>
188. Інформаційні атаки в соціальних мережах / ЦСКІБ, ЦЕДЕМ. Київ, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/informaczijni-ataky-v-soczialnyh-merezhah>
189. Койдель О., Гацко В., Дарковіч А., Гус О. Місцева демократія та життєстійкість в Україні: досвід реагування громад на кризові ситуації під час війни : звіт з дослідження / Шведський міжнародний центр місцевої демократії; Київська школа економіки. Київ, 2024. 65 с.
190. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>
191. Київ Цифровий. Вікіпедія : Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9
192. Drohobych Smart City. URL: <https://smart.drohobych-rada.gov.ua/auth/login>

193. Ternopilrada : Телеграм-канал Тернопільської міської ради. URL:
<https://t.me/ternopilrada>
194. Електронні петиції до влади Івано-Франківська. URL:
<https://petition.mvk.if.ua/>
195. Місцеві петиції. Кропивницький. E-DEM : платформа електронної демократії.
196. Місцеві петиції. Львів. E-DEM : платформа електронної демократії.
URL: <https://petition.e-dem.ua/lviv>
197. Дискусійна платформа. Твоє місто – Львів. URL:
<https://tvoemisto.tv/debates/>
198. Київ Цифровий : місто в кишені. URL: <https://kyiv.digital/start>
199. Гуманітарний Штаб. URL:
<https://t.me/s/lvivhumanitarianaid?before=87>
200. Мери в мережі: якою є публічна комунікація влади в міських громадах Харківщини / Promoting Democratic Elections in Eastern Ukraine, Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL:
https://lb.ua/blog/observatory_democracy/541534_meri_merezhi_yakoyu_ie_publichna.html
201. Спеціальні пропозиції для військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. Миколаївщина. URL: <https://veterans.digital-front.com.ua>
202. У Миколаєві презентували інформаційну платформу для військовослужбовців, ветеранів і членів їх сімей, сімей військовополонених та загиблих бійців. *Район. Миколаїв*. 31 жовтня 2024 р. URL: <https://mykolaiv.rayon.in.ua>
203. Місто розумних. Платформа розвитку Сум. URL:
<https://www.smart.sumy.ua/>
204. Електронні петиції. E-DEM : платформа електронної демократії.
URL: <https://petition.e-dem.ua/>
205. Результати дослідження стану демократії участі під час повномасштабної війни на місцевому рівні : аналітичний дашборд, лютий

- 2024 / Центр розвитку інновацій. URL: <https://cid.center/analytics-category/dashboards/297?>
206. Вивчення проблем користування Інтернетом під час війни : аналітичний звіт / Factum Group. Київ, 2023. URL: <https://eump.org/media/2023/end-users-survey-internet-in-ua-during-war.ukr.pdf>
207. Arnstein Sh.R. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*. 1969. Volume 35. P. 216–224. URL: https://www.historyofsocialwork.org/1969_ENG_Ladderofparticipation/
208. Огляд демократичних інститутів України під час війни : проміжний звіт – 2024 / Democracy Reporting International; Центр політико-правових реформ. 2024. 44 с. URL: <https://lnk.ua/Yx4L1Xnen>
209. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A. et al. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. 2024. Volume 37. Issue 4. P. 1121–1140. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gove.12827>
210. Результати опитування щодо надання супутніх і публічних (окрім адміністративних) послуг у/через ЦНАП, березень 2024 / SALAR International; МЦТ. Polaris : підтримка багаторівневого врядування в Україні. 20 с. URL: <https://polaris.org.ua/biblioteka>
211. Ukraine-2020. UN E-Government Knowledgebase. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2024>
212. У Комітеті з питань цифрової трансформації відбудуться слухання щодо поширення е-демократії на територіальні громади / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України : офіційний сайт*. 16 лютого 2023 р. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/233161.html
213. Цифрова громада. ДІЯ / Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://hromada.gov.ua/>

214. E-Ga to support Ukraine's digital transformation with 17,4 mln euro. e-Estonia. URL: <https://e-estonia.com/ega-to-support-ukraines-digital-transformation-with-e-174-m/>
215. Transparency and accountability in public administration and services. Eurasia Foundation. URL: <https://www.eurasia.org/project/transparency-and-accountability-in-public-administration-and-services>
216. In the presence of the Presidents of Ukraine and Switzerland, the Memorandum of Partnership in the field of digital transformation was signed. *President of Ukraine : Official website*. 20 October 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/u-prisutnosti-prezidentiv-ukrayini-ta-shvejcarii-pidpisano-78597>
217. Tosun M.S., Yilmaz S. Centralization, Decentralization, and Conflict in the Middle East and North Africa. *The World Bank Policy Research Working Paper*. 2008. № 4774. URL: <https://documents.worldbank.org/curated/en/979961468277185298/pdf/WPS4774.pdf>
218. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України : загальнонаціональне телефонне опитування, січень 2023 / NDI, KMIC. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf
219. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг : аналітичний звіт – 2022 / МЦТ; KMIC. Київ, 2022. URL: <https://lnk.ua/mgeqqKBe5>
220. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг : аналітичний звіт – 2023 / МЦТ; KMIC. Київ, 2023. URL: <https://lnk.ua/jY4Q89IN9>
221. Цифрова грамотність українців через освіту та технології / Kyiv Global Government Technology Centre, Мінцифри. 24 березня 2025 р. URL:

- <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/govtech/ukraine-accelerates-e-literacy-through-public-infrastructure>
222. Платформа «Громадський контроль». URL: <https://gromko.org.ua/>
223. Сила громади : громадська організація. URL: <https://www.sylahromady.com/>
224. Громадський рух «Очищення». Справедливість заради миру на Донбасі. URL: https://www.jfp.org.ua/coalition/chleny-koalitsii/coalition_members/4
225. Харківська правозахисна група. *Права людини в Україні* : інформаційний портал ХПГ. URL: <https://khpg.org/>
226. Чугуївська правозахисна група. Фейсбук. URL: https://www.facebook.com/ChuguyivHumanRightsProtectionGroup/?locale=ru_RU
227. Подільська агенція регіонального розвитку : офіційний сайт. URL: <https://pard.org.ua/>
228. Фонд розвитку міста Миколаєва : офіційний сайт. URL: <http://frgn.mk.ua/>
229. Як українські краудфандингові платформи допомагають військовим, волонтерам і не лише їм. *Центр демократії та верховенства права*. 2 червня 2022 р. URL: <https://cedem.org.ua/news/kraudfandynгови-platformy/>
230. Індекс цифрової трансформації територіальних громад України : інструмент вимірювання та моніторингу поточного рівня цифровізації в територіальних громадах / МЦТ, Дія. Цифрова громада. URL: <https://hromada.gov.ua/index>
231. Стефанович Є. Чому цифровізація громад важлива для відбудови та розвитку України. *Економічна правда*. 19 травня 2023 р. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/analytical-report-opinions-and-views-ukrainians-state-electronic-services-2023>

232. Індекс цифрової трансформації регіонів України : підсумки 2024 р. / МЦТ. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/analytical-report-opinions-and-views-ukrainians-state-electronic-services-2023>
233. Innovative citizen participation and new democratic institutions / OECD. 2020. 198 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions_339306da-en.html
234. Гроші на ЗСУ: Чому міськрада Дніпра проігнорувала рішення суду та не розглянула петицію. *Громадський контроль*. URL: <https://gromko.org.ua/articles/groshi-na-zsu-chomu-miskrada-dnipra-proignoruvala-rishennya-sudu-ta-ne-rozglyanula-petytsiyu/>
235. Вагнер О. У Дніпрі апеляційний суд зобов'язав міськраду розглянути петицію про перерозподіл коштів бюджету на користь ЗСУ. *Суспільне. Дніпро*. 16 серпня 2024 р. URL: <https://suspilne.media/dnipro/814621-u-dnipri-sud-viznav-nepravomirnou-bezdialnist-miskradi-sodo-peticii-pro-pererozpodil-grosey-budzetu-na-korist-zsu/>
236. Доброта В. Борис Філатов пояснив, чому депутатський корпус відмовився розглядати так звану петицію «Гроші на ЗСУ». *Наше місто : новини Дніпра*. URL: <https://nashemisto.dp.ua/2023/12/20/borys-filatov-poiasnyv-chomu-deputatskyi-korpus-vidmovyvsia-rozhliadaty-tak-zvanu-petytsiiu-hroshi-na-zsu/>
237. У Дніпрі депутати просять СБУ перевірити петицію «Гроші на ЗСУ». *Укрінформ*. 20 грудня 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3802781-u-dnipri-deputati-prosat-sbu-pereviriti-peticiju-grosi-na-zsu.html>
238. Врятувати Китаїв: як у КМДА і Київраді відреагували на петицію киян, яка встановила рекорд? *Голка*. 10 травня 2024 р. URL: <https://holka.org.ua/vryatuvaty-kytayiv-yak-u-kmda-i-kyyivradi-vidreaguvaly-na-petyczyiu-kyuan-yaka-vstanovyla-rekord/>

239. Падалка Л. Київрада готується продовжити оренду забудовнику Китаєва, – проєкт рішення. *LB.ua*. 29 травня 2024 р. URL: https://lb.ua/society/2024/05/29/615916_kiivrada_gotuietsya_prodivzhiti.html
240. Земля vs історія: суд знову не зміг визначити долю заповідного Китаєва. *Каштан news*. 26 листопада 2024 р. URL: <https://www.kashtan.news/zemlia-vs-istoriia-sud-znovu-ne-zmih-vyznachyty-doliu-zapovidnoho-kytaieva/>
241. Бахамент Н. Кожна сьома мала успіх: як жителі обласних центрів подавали петиції до міських рад у 2020 р. *Чесно*. 22 квітня 2024 р. URL: <https://www.chesno.org/post/6400/>
242. Індекс цифрової трансформації регіонів України : підсумки 2023 року / МЦТ. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports/>
243. Гришко Л.М. Актуальні проблеми взаємодії органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 38. С. 63–72. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-38-06>
244. Luchenko D. The electronic petition as a way to influence the power available to every citizen: The role and prospects in Ukraine. *SHS Web of Conferences*. January 2019. DOI: 10.1051/shsconf/20196801019.
245. Полуніна О.О. Електронні петиції: міжнародний досвід та Україна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 62. С. 53–56.
246. CDTO Campus : річний звіт 2023–2024. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/CDTO-Campus_Richnyy-zvit_2023-2024.pdf
247. CDTO розширюють свої повноваження: цифровізація + інновації. *Digital state.UA*. 8 квітня 2025 р. URL: <https://digitalstate.gov.ua/uk/news/govtech/cdto-rozshyriuiut-svoyi-povnovazennia-tsifrovizatsiia-innovatsiyi>

248. Strengthening Centres of Government in Fragile and Conflict-Affected Settings : Practice Note / UNDP. New York, 2025. 82 с.
249. Rodriguez S.C., Veciana E. Decide Madrid and Consul Democracy: When the Export Surpasses the Original. Democracy Technologies. 24.10.2023. URL: <https://democracy-technologies.org/participation/decide-madrid-and-consul/>
250. Decide Madrid case study. URL: <https://congress.crowd.law/files/decide-madrid-case-study.pdf>
251. Бедрій Р. Правове забезпечення адміністративного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Європейська інтеграція та трансформація публічного врядування в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 19 квітня 2024 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 91–93.
252. Healey P. Collaborative Planning in Perspective. Planning Theory. 2003. 2. Р. 110–123. URL: https://www.academia.edu/90176085/Collaborative_Planning_in_Perspective
253. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України № 3038-VI в ред. від 9 лютого 2025 р. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
254. Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення містобудівної документації : наказ Мінрегіону № 15 в ред. від 11 січня 2025 р. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text>
255. Орловська Ю.В., Ларіонова К.А. Сучасні умови впровадження електронної демократії у вітчизняне публічне управління: регіональний аспект. *Економічний простір*. 2021. № 171. С. 52–57.
256. Ларіонова К.А. Деякі зауваження щодо ролі громадськості у процесах електронної демократизації в Україні. *Сучасні виклики розвитку*

- економіки, бізнесу та публічного управління й адміністрування* : II Науково-практична конференція студентів та молодих науковців (Дніпро, 12 листопада 2021 р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2021.
257. Ларіонова К.А. Цифрові інструменти повоєнного відновлення України. *Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти* : збірник тез VI Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конференції (Одеса, 09–10 травня 2024 р.). Одеса : ОДАБА, 2024.
258. Ларіонова К.А. Електронна демократія як інструмент інклюзивного планування відбудови. *Науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених* (Дніпро, 17 квітня 2025 р.). Дніпро : УДУНТ-ПДАБА, 2025.
259. Larionova K. E-Democracy as a Factor of Regional Resilience in Ukraine During Wartime. *Публічне управління та адміністрування: євроінтеграційний поступ* : II Всеукраїнська наук.-практ. конференція (Івано-Франківськ, 30 травня 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 386–389. URL: <https://nung.edu.ua>
260. Larionova K. E-Democracy in Ukraine: Problems and Challenges. *Наука і техніка: перспективи XXI століття* : матеріали Дистанційної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Дніпро, 24 березня 2022 р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2022. С. 99–100. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-materialiv-konferentsiyi-2022.pdf>
261. Coleman S., Blumler J.G. The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. URL: <https://digilib.bakrie.ac.id/index.php?p=fstream-pdf&fid=3774&bid=2450>
262. Morozov E. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom. New York : PublicAffairs, 2011. URL: <https://tropicaline.files.wordpress.com/2011/04/netdelusion.pdf>

263. Chadwick A. Bringing E-democracy Back In – Why it Matters for Future Research on E-Governance. *Social Science Computer Review*. 2003. 21 (4). P. 443–455. URL: <https://lnk.ua/Lb4AdqKNQ>
264. Bastick Z. Digital Limits of Government: The Failure of E-Democracy. *Paulin A., Anthopoulos L., Reddick C. Beyond Bureaucracy : Towards Sustainable Governance Informatisation*. Springer International Publishing, 2017. P. 3–14. DOI:10.1007/978-3-319-54142-6_1
265. Sithole T.O. The use of digital platforms by citizen aid actors during the Ukraine humanitarian crisis. *Frontiers in Political Science*. 2024. Vol. 6. 6:1326769. doi: 10.3389/fhumd.2024.1326769
266. % of Ukrainians possess digital skills : the Ministry of digital transformation presented the results of study on the digital literacy of Ukrainians. URL: <https://odessa-journal.com/93-of-ukrainians-possess-digital-skills-the-ministry-of-digital-transformation-presented-the-results-of-a-study-on-the-digital-literacy-of-ukrainians>
267. Valsangiacomo C. Political Representation in Liquid Democracy. *Frontiers in Political Science*. 2021. Vol. 3. doi: 10.3389/fpos.2021.591853
268. Nitsche A. Liquid Democracy : What all the Noise is About. *The Liquid Democracy Journal*. 2014. Issue 1. P. 6–8. URL: https://liquid-democracy-journal.org/issue/1/The_Liquid_Democracy_Journal-Issue001-01-Liquid_Democracy.html
269. Schiener D. Liquid Democracy : True Democracy for the 21st Century. 2016. URL: <https://enliveningedge.org/tools-practices/liquid-democracy-true-democracy-21st-century/> 274?
270. Paulin A. Through Liquid Democracy to Sustainable Non-Bureaucratic Government – Harnessing the Power of ICTs for a novel form of Digital Government. *eJournal of eDemocracy and Open Government*. 2014. 6 (2). P. 216–230.
271. Revel M., Halpern D., Berinsky A., Jadbabaie A. Liquid Democracy in Practice: An Empirical Analysis of its Epistemic Performance. *Equity and*

- Access in Algorithms, Mechanisms, and Optimization* : the 2nd ACM Conference. 2022. URL: <https://eaamo2022.eaamo.org/papers/revel-x1.pdf>
272. Swierczek B. Five Years of Liquid Democracy in Germany. *The Liquid Democracy Journal*. 2014. Issue 1. P. 8–20. URL: <https://lnk.ua/5pVJQ5veP>
273. LiquidFeedback. URL: <https://liquidfeedback.com/en>
274. Bollier D., Kistner A., Nitsche A., Swierczek B. The Principles of Liquidfeedback. Berlin, 2014. URL: <https://www.bollier.org/blog/principles-liquidfeedback>
275. Kling C.C., Kunegis J., Hartmann H., Strohmaier M., Staab S. Voting Behaviour and Power in Online Democracy: A Study of LiquidFeedback in Germany's Pirate Party. *Proceedings of the Ninth International Conference on Web and Social Media*, ICWSM 2015. University of Oxford, May 26–29. P. 208–217.
276. Behrens J. Liquid Democracy for Civic Participation – A View on LiquidFriesland. *The Liquid Democracy Journal*. 2014. Issue 2. P. 36–46.
277. Schwanholz J., Zinser L., Hindemith J. Measuring policy effects: online participation on the municipal level. *Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management*. 2021. Heft 1. S. 1–18.
278. Карпенко О.В., Васюк Н.О., Осьмак А.С. Штучний інтелект як цифровий інструмент проєктного підходу в місцевому самоврядуванні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. № 55. С. 189–200. URL: <https://doi.org/10.33111/sedu.2024.55.189.200>
279. Воробйов С.В., Бутрій А.П. Теоретико-методологічні засади впровадження штучного інтелекту в контексті інноваційного розвитку територіальних громад. *Статистика України*. 2024. № 4. С. XX–XX. doi: 10.31767/su.4(107)2024.04.09
280. Пшенична Т.В. Інтеграція технологій штучного інтелекту в публічне управління на місцевому рівні: нові горизонти та виклики. *Ефективність державного управління*. 2024. 3(80/81). С. 94–104. URL: <https://doi.org/10.36930/508013>

281. WeGovNow. D5.4 – Third report on dissemination & exploitation support activities. *An official website of the European Union*. 2019. URL: <https://ec.europa.eu/futurium/en/wegovnow/d54-third-report-dissemination-exploitation-support-activities.html>
282. Mendoza N. Liquid Separation: Three Fundamental Dimensions within LiquidFeedback and other Voting Technologies. *JeDEM – eJournal of eDemocracy and Open Government*. December 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/326164003_Liquid_Separation_Three_Fundamental_Dimensions_within_LiquidFeedback_and_other_Voting_Technologies
283. Blume L. Agent-Based Models for Policy Analysis. *An official website of the United States government*. 2002. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK305903/>
284. Kiel L.D. A primer for agent-based modeling in public administration: Exploring complexity in “would-be” administrative worlds. *Public Administration Quarterly*. 2005. Vol. 29. Issue 3/4. C. 268–296. URL: <https://www.jstor.org/stable/41288236>
285. Macy M.W., Willer R. From Factors to Actors: Computational Sociology and Agent-Based Modeling. *Annual Review of Sociology*. 2002. 28. P. 143–166. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141117>
286. Mesa: Agent-based modeling in Python. URL: <https://mesa.readthedocs.io/latest>
287. Kazil J., Masad D., Crooks A. Utilizing Python for Agent-Based Modeling: The Mesa Framework. *Social, Cultural, and Behavioral Modeling: 13th International Conference, SBP-BRiMS 2020*. Washington, DC, October 18–21.
288. Дія.Цифрова громада : Національний вебпортал для цифрових лідерів і лідерок. URL: <https://hromada.gov.ua/>
289. Civil Activism and Attitudes to Reform : Public Opinion in Ukraine. *Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation*. 14 May 2019. URL:

<https://dif.org.ua/en/article/civil-activism-and-attitudes-to-reform-public-opinion-in-ukraine>

290. Результати дослідження цифрової грамотності українців / Міністерство цифрової трансформації України. <https://lnk.ua/k94y2Q1eM>
291. 53% людей в Україні очікують змін на краще у своїй громаді : результати дослідження / Програма Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні». *Децентралізація в Україні*. URL: <https://www.decentralization.ua/news/19383>.
292. Не на часі? Виклики та можливості залучення на місцевому рівні під час війни : аналітична записка / Київська школа економіки, Центр соціологічних досліджень, вивчення децентралізації та регіонального розвитку KSE. Київ : KSE Institute, 2024. URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/ne-na-chasi-vikliki-ta-mozhливosti-zaluchennya-na-mistsevomu-rivni-pid-chas-viyni/>
293. EGAP. Індекс цифрової трансформації територіальних громад України. 2023. URL: https://egap.in.ua/project/indeks_cifrovoyi_transformaciyi_teritorialnix_gromad_ukrayini
294. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.). *Разумков Центр*. 24 березня 2025 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/>
295. Rogers E.M. Diffusion of Innovations. 5th ed. New York : Free Press, 2003. 576 p. URL: https://www.academia.edu/35554339/Diffusion_of_Innovations
296. Valente T.W. Social Network Thresholds in the Diffusion of Innovation. *Social Networks*. 1996. 18(1). P. 69–89. URL: <https://www.researchgate.net/publication/222492009>

297. Centola D., Macy M. Complex Contagions and the Weakness of Long Ties. *American Journal of Sociology*. 2007. 113(3). P. 702–734. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/521848>
298. Грінченко Р., Бабій О., Кошельок Г., Літвінова В. Прикладні аспекти використання SWOT-аналізу при формуванні стратегії розвитку територіальних громад. *Галицький економічний вісник*. 2024. № 3(88). С. 168–179. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/88/1320.pdf>
299. Шпиґа П., Качмарський Є., Карпенко Ю. Особливості проведення SWOT-аналізу Стратегії реформування державного управління України (2022–2025 рр.). *Університетські наукові записки*. 2024. № 2(98). С. 14–24. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/98_14-24/373
300. Малін О.Л. SWOT-аналіз середовища інноваційно-орієнтованого інфраструктурного державно-приватного партнерства. *Економіка: реалії часу*. 2020. № 3. С. 94–107. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No3/94.pdf>
301. Кобець Ю. Використання матриці SWOT в аналізі політичних систем. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 1(59). С. 37–41. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1\(59\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1(59)-6)
302. OECD. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. OECD Publishing. Paris, 2020. URL: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
303. Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text
304. Big Policy Canvas. Roadmap for Future Research Directions. EU Horizon2020 Framework Programme. 2020. URL: <http://www.bigpolicycanvas.eu/results/roadmap>

305. Recommendation CM/Rec(2018) 4 of the Committee of Ministers to member States on the participation of citizens in local public life / Council of Europe. 21 March 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/youth/-/recommendation-on-the-participation-of-citizens-in-local-public-life>
306. Peixoto T., Sjoberg F.M., Mellon J. The Effect of Bureaucratic Responsiveness on Citizen Participation. *Public Administration Review*. 2017. № 77 (3). P. 340–351. DOI: 10.1111/puar.12697
307. Богач Ю.А. Цифровізація діяльності органів місцевого самоврядування як інструмент забезпечення сталого розвитку територіальних громад. *Економічний простір*. 2025. № 201. С. 264–268.
308. Гавкалова Н., Єрємко Д. Переваги використання цифровізації місцевого самоврядування. *Цифрова економіка як фактор інновацій та сталого розвитку суспільства* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції учених та студентів (Тернопіль, 7–8 грудня 2023). Тернопіль: ТНТУ, 2023. С. 31–33. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44127>.
309. CDTO Campus. Annual Report 2023–2024. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/CDTO-Campus_Annual-Report_2023-2024.pdf
310. Корнієвський С. Теорія та практика колаборативного врядування: сучасний стан та перспективи для України. *Аспекти публічного управління*. 2025. № 13 (1). С. 32–41. <https://doi.org/10.15421/152504>
311. Олійник В. Менше третини українців вважають петиції дієвими. *Чесно*. 4 січня 2024 р. URL: <https://www.chesno.org/post/5837/>
312. Electronic government helps communities solve problems, access resources in wartime Ukraine. *Charles Stewart Mott Foundation*. 16 May 2025. URL: <https://www.mott.org/news/articles/electronic-government-helps-communities-solve-problems-access-resources-in-wartime-ukraine>

313. Hall A. What happens when anyone can be your representative? Testing liquid democracy in web3. URL: <https://a16zcrypto.com/posts/article/testing-liquid-democracy/>
314. Про захист інформації в інформаційно-комунікативних системах : Закон України від 5 червня 1994 р. № 280/97-ВР [у ред. від 20.04.2025]. *Законодавство України: офіц. веб-портал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
315. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Висновок 990/2020 : Україна : законопроект 3612 про народовладдя через референдум. Страсбург, Варшава, 21.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
316. OECD. 21st Century Children as Digital Citizens. URL: <https://www.oecd.org/about/projects/edu>
317. Fuks M. The effects of political socialization programmes: The youth parliament experience in Brazil. *World Political Science*. 2015. 11(2). P. 347–375.
318. Donbavand S., Hoskins B. Citizenship education for political engagement: A systematic review of controlled trials. *Social Sciences*. 2021. 10(5). P. 151. URL: <https://doi.org/10.3390/socsci10050151>
319. Galais C. How to make dutiful citizens and influence turnout: The effects of family and school dynamics on the duty to vote. *Canadian Journal of Political Science*. 2018. 51(3). P. 599–617.
320. Орловська Ю.В., Ларіонова К.А. Плинна демократія як інструмент регіонального управління: можливості та обмеження. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 282–287.
321. Ларіонова К.А. Індекс саботажу електронної демократії як індикатор інституційного блокування е-участі. *Економічний простір*. 2025. № 201. С. 338–342.
322. Ларіонова К.А. Електронна демократія як інструмент інклюзивного планування відбудови. *Науково-практична конференція студентів,*

аспірантів і молодих учених (Дніпро, 17 квітня 2025 р.). Дніпро : УДУНТ-ПДАБА, 2025. URL: <https://publish.pdaba.edu.ua/catalog/book/834>

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Сучасні умови впровадження електронної демократії у вітчизняне публічне управління: регіональний аспект. *Економічний простір*. 2021. № 171. С. 52–57. (0,86 д.а.; особисто авторці належить 0,57 д.а.: аналіз вітчизняного нормативно-правового забезпечення феномена електронної демократії та соціальних особливостей регіонального використання електронної демократії у публічному управлінні). DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/171-9>

2. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Концепція формування електронної демократії як інструменту регіонального публічного управління. *Економічний простір*. 2024. № 192. С. 102–108. (0,64 д.а.; особисто авторці належить 0,43 д.а.: конструювання концептуальної моделі регіональної електронної демократії). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.192.102-108>.

3. Ларіонова К. А., Вечеров В. Т. Електронна демократія та електронне урядування: парадигмальна трансформація. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 21–27. (0,8 д.а.; особисто авторці належить 0,57 д.а.: історичний та змістовний аналіз співвідношення електронної демократії та електронного урядування в ході еволюції системи публічного управління). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.195.21-27>

4. Орловська Ю. В., Ларіонова К. А. Плинна демократія як інструмент регіонального управління: можливості та обмеження. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 282–287. (0,65 д.а.; особисто авторці належить 0,43 д.а.: семантичний аналіз терміна «плинна демократія», визначення сутності та змісту плинної демократії). DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.198.282-287>

5. Ларіонова К. А. Індекс саботажу електронної демократії як індикатор інституційного блокування е-участі. *Економічний простір*. 2025. № 201. С. 338–342. 0,54 д.а. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.201.338-342>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ларіонова К. А. Деякі зауваження щодо ролі громадськості у процесах електронної демократизації в Україні. Сучасні виклики розвитку економіки, бізнесу та публічного управління й адміністрування: II Науково-практична конференція студентів та молодих науковців (Дніпро, 12 листопада 2021 р.).

Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2021. 0, 23 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-tez-conferencii-2021.pdf>

7. Larionova K. E-Democracy in Ukraine: Problems and Challenges. Наука і техніка: перспективи ХХІ століття : матеріали Дистанційної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Дніпро, 24 березня 2022р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2022. С. 99–100. 0,15 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-materialiv-konferentsiyi-2022.pdf>

8. Ларіонова К. А. Цифрові інструменти повоєнного відновлення України. Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Одеса, 09–10 травня 2024 р.). Одеса : ОДАБА, 2024. С. 50–54. 0,17 д.а. URL: <https://pgasa.dp.ua/literatures/mizhnarodeko/#close>

9. Ларіонова К. А. Особливості підходу до дослідження електронної демократії в працях Н. Керстінга. Грааль науки. 2024. № 41 [за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Science Of Post-Industrial Society: Globalization And Transformation Processes» (Вінниця–Відень, 5 липня 2024 р.)]. С. 136–138. 0,18 д.а. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.05.07.2024.018>

10. Ларіонова К. А. Електронна демократія серед сучасних конфігурацій демократичної форми правління. Science and Society: Modern Trends in a Changing World : The 8th International scientific and practical conference (Vienna, July 8–10, 2024). Vienna, Austria, 2024. С. 216–221. 0,21 д.а. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-society-modern-trends-in-a-changing-world-8-10-07-2024-viden-avstriya-arhiv/>

11. Ларіонова К. А. Електронна демократія як інструмент інклюзивного планування відбудови. Науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених (Дніпро, 17 квітня 2025 р.). Дніпро : ННІ ПДАБА, 2025. С. 306–307. 0,16 д.а. URL:

12. Larionova K. E-Democracy as a Factor of Regional Resilience in Ukraine During Wartime. Публічне управління та адміністрування: євроінтеграційний поступ : II Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Івано-Франківськ, 30 травня 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 386–389. 0,16 д.а. <https://nung.edu.ua/index.php/departament/kafedra-publichnoho-upravlinnya-ta-administruvannya/konferentsiyi>

Додаток Б

**Програма та реалізація фрейм-аналізу
категорії «Електронна демократія»**

Крок	Зміст дії	Інструменти / Матеріали	Примітки
1. Індуктивне кодування	Виявлення повторюваних семантичних домінант у визначеннях термінів	Академічні та публіцистичні джерела (2010–2024), зокрема праці С. Берга, Дж. Гофман, Я. ван Дейка, М. Кастельса, А. Чедвіка	Ключові слова, метафори, логічні вузли аргументації
2. Категоріалізація	Групування виявлених елементів у семантичні фрейми	Ручне групування, експертна інтерпретація	Формування фреймів за смисловими домінантами
3. Формалізація фреймів	Структурування опису кожного терміна за єдиною схемою	Шаблон: Центральний фрейм – Центр уваги – Акценти – Цінність	Дані впорядковані в таблицю для порівняльного аналізу
4. Порівняльна інтерпретація	Аналіз взаємовідношень між фреймами, визначення ролі «електронної демократії»	Таблиця 1.3 + аналітичні коментарі	Визначено домінуючі ідеологічні структури, схожість/відмінність термінів

Джерела та цитати

Автор(и)	Рік	Ключова цитата або теза
van Dijk	2000	‘Digital democracy focuses on modernization of governance via digital infrastructure.’
Berg & Hofmann	2021	‘Digital platforms serve as enablers of participatory governance.’
Chadwick	2006	‘Hybrid models blend traditional and digital practices in government.’
OECD	2020	‘Open data and transparency enhance citizen trust.’

Fajemisin	2012	‘Cyberspace offers a new sphere for public political discourse.’
Loader & Mercea	2011	‘Decentralized activism thrives in digital contexts.’
Castells	2007	‘The network society gives rise to new power configurations.’
Huda & Rusfian	2020	‘Virtual democracy eliminates spatial constraints in participation.’
Sæbø et al.	2008	‘Full online civic engagement is an emerging goal.’
Breindl & Francq	2008	‘Online democracy reduces barriers to access.’
Macintosh	2004	‘Feedback loops online facilitate responsive governance.’
Smith	2009	‘E-participation tools build digital public spheres.’
Diniz & Ribeiro	2012	‘Networked democracy fosters collective intelligence.’
Noveck	2009	‘Crowdsourcing policy invites expert citizens into decision-making.’
González-Bailón	2013	‘Digital networks reconfigure authority and participation.’

Порівняльна таблиця фреймів понять, пов’язаних з електронною демократією

Термін	Центральний фрейм	Що в центрі уваги	Ключові акценти	Цінність / нормативна орієнтація
Цифрова демократія	Інфраструктурно-технологічний	Цифрові системи, відкриті дані, платформи	Масштабованість, ефективність, модернізація	Оптимізація врядування через цифрові інновації
Кібердемократія	Кіберпростір як нова публічна сфера	Інтернет як простір свободи та самовираження	Альтернативність, автономія, децентралізація	Нова політична суб’єктність поза традиційною владою
Віртуальна демократія	Повна цифровізація процедур	Онлайнова реалізація усіх демократичних функцій	Швидкість, зручність, відмова від офлайну	Раціоналізація політики, демократизація повсякдення

Онлайн-демократія	Інтернет як канал комунікації	Інструменти зворотного зв'язку та взаємодії	Інтерфейсність, інтерактивність, доступність	Зменшення бар'єрів участі, ефективна комунікація
Мережева демократія	Самоорганізація через цифрові мережі	Кооперація громадян поза інституціями	Краудсорсинг, деліберація, без посередників	Постінституційна участь, колективна суб'єктність

Карта термінів (семантичні зв'язки)

- Електронна демократія → узагальнююча категорія
 - включає: цифрову демократію, онлайн-демократію, кібердемократію, віртуальну демократію, мережеву демократію
- Цифрова демократія ↔ інфраструктурна логіка, модернізація, технологічна ефективність
- Кібердемократія ↔ альтернативна публічна сфера, автономія, вільне самовираження
- Віртуальна демократія ↔ повна заміна офлайну, процедурна зручність
- Онлайн-демократія ↔ інтерфейси взаємодії, комунікація, участь
- Мережева демократія ↔ самоорганізація, краудсорсинг, постінституційність

Електронна демократія – парасолькове поняття, що зумовлено такими її характеристиками:

- 1) Інституційна широта – ЕД охоплює як формалізовані інструменти (електронні петиції, бюджети участі, онлайн-консультації), так і менш структуровані канали (форумні обговорення, соцмережеві ініціативи). Жодне з альтернативних понять (як-от «мережева демократія» чи «кібердемократія») не має такого рівня інституційної інтеграції;
- 2) Семантична інклюзивність – Інші терміни фокусуються або на технології (наприклад, «віртуальна демократія»), або на середовищі (наприклад, «кібердемократія»), або на формі участі («мережева»). Натомість ЕД об'єднує всі ці аспекти як контекстуальні варіації єдиного явища;
- 3) Офіційне визнання в академічному та політичному дискурсі – саме термін e-democracy використовується як базовий у стратегічних документах ЄС, ООН, OECD, а також в академічних класифікаціях (Лінднер, Айхгольцер, Керстінг та ін.);
- 4) Аналітична функція узагальнення – в аналітичних побудовах ЕД дозволяє поєднати у єдину рамку і технологічні параметри, і соціологічні виміри участі, і нормативні моделі демократії, чого не дозволяють більш вузькі концепти.

Додаток В

Програма кластерного аналізу інституційної спроможності регіонів до впровадження електронної демократії

Метою кластерного аналізу було виявлення типових груп українських муніципалітетів за рівнем організаційної готовності до використання інструментів електронної демократії. Такий аналіз дозволяє не лише з'ясувати, які громади мають найбільш розвинену інфраструктуру цифрової участі, а й виявити приховані подібності між адміністративно не пов'язаними містами, що мають спільні інституційні характеристики.

Логіка добору додаткових показників

Вибір змінних ґрунтувався на концепції триєдиного виміру е-демократичної інституційної спроможності:

1) Агентська реалізація: Кількість активних Civic Tech-інструментів у місті (від 2 до 5). Цей показник відображає реальну здатність громади запускати та підтримувати різні форми цифрової участі. Рахуються не лише платформи, а й їхня фактична реалізація;

2) Інституціональне закріплення: Наявність спеціального підрозділу або штатної одиниці, відповідальної за е-демократію (бінарна змінна: 1 – є, 0 – немає). Це індикатор внутрішнього політичного рішення перетворити цифрову участь на структурно підтримувану функцію місцевого самоврядування;

3) Зовнішня підтримка: Інтенсивність участі в міжнародних проєктах підтримки цифровізації (оцінюється за шкалою 0–2). Вона фіксує доступ до експертної допомоги, фінансування та інституційного менторства, що критично важливо для становлення цифрової демократії в умовах обмежених локальних ресурсів.

Таблиця 1.

Дані для кластерного аналізу

Місто	Кількість е-інструментів	Спец. орган (1/0)	Участь у проєктах (2/1/0)
Київ	5	1	1
Хмельницький	4	1	2
Вінниця	4	1	2
Львів	4	0	1
Запоріжжя	3	0	1
Полтава	2	0	1
Черкаси	2	0	0
Миколаїв	3	1	2
Маріуполь	5	1	2

Методологічний вибір

Для аналізу було обрано метод k-середніх (K-Means) з огляду на:

- потребу виділити чітко окреслені, неперекривні групи;
- невелику кількість об'єктів ($n=9$), що робить метод ієрархічного кластерування менш придатним;
- можливість інтерпретації кластерів як умовних «типів» муніципалітетів.

Перед кластеризацією змінні було стандартизовано за допомогою StandardScaler, щоби усунути вагові перекоси. Для візуалізації застосовано PCA-зниження розмірності, яке дало змогу графічно представити близькість об'єктів у двовимірному просторі.

Інтерпретація

Отримані чотири кластери репрезентують різні рівні та типи інституційної спроможності:

А) Цифрові лідери (кластер 1): повноцінна інфраструктура, органи підтримки, активна міжнародна взаємодія.

Б) Середньоінституціалізовані (кластер 2): наявність основних елементів, але з меншим рівнем системності.

В) Автономні флагмани (кластер 3): сильна реалізація інструментів за рахунок внутрішньої ініціативи, але без формального інституційного підкріплення.

Г) Інституційно вразливі (кластер 4): обмежена е-активність, відсутність підтримки з боку структур або партнерів.

Значення для дослідження

Такий підхід дозволив перейти від інвентаризації практик до типологізації муніципалітетів за ознаками цифрового врядування, що має прикладну цінність як для подальших емпіричних досліджень, так і для розробки таргетованої публічної політики підтримки регіональної е-демократії. Він також заклав основу для побудови пілотної моделі впровадження плинної демократії на основі реального балансу технічної реалізації, інституційної підтримки та зовнішнього ресурсного залучення.

Додаток Г**Методологія агент-орієнтованого моделювання
впровадження плинної демократії**

У відповідь на брак емпіричних даних щодо реалізації плинної демократії в українських регіонах було розроблено агент-орієнтовану модель (АОМ), яка дозволяє симулювати потенційні сценарії її впровадження. Такий підхід обумовлений складністю взаємодій у межах плинної демократії, де рішення громадян про участь або делегування формується на основі локального соціального впливу, індивідуального рівня довіри, цифрових навичок і відкритості до інновацій.

Архітектура моделі

Модель реалізовано в середовищі Python із використанням фреймворку Mesa – відкритої бібліотеки для побудови агент-орієнтованих моделей соціальної взаємодії (Kazil et al., 2020). Обрана платформа забезпечує гнучке налаштування параметрів середовища, включно з мережевою топологією, що є критично важливим у випадку симуляції делегування голосів та поширення цифрових інструментів участі.

Середовище моделювання змодельовано як середньостатистичне індустріальне місто України з населенням 100 000 осіб, з яких активну участь у місцевих ініціативах беруть близько 10. Відтак, симуляцію побудовано на популяції 10 000 агентів, розподілених на 20 кластерів по 500 агентів, які умовно відповідають районам міста. Для моделювання було умовно обрано соціально-просторову конфігурацію середньостатистичного індустріального міста України з населенням близько 100 тис. осіб. Такий вибір обумовлено прагненням до репрезентативності: подібні міста мають достатню інституційну розвиненість, базову цифрову інфраструктуру та внутрішню соціальну диференціацію, що дозволяє моделювати складну взаємодію між групами. До прикладів таких міст можна віднести Кам'янське, Кременчук або Черкаси, де

зберігається індустріальний профіль поряд із поступовим впровадженням е-сервісів.

Мережеві налаштування

Мережа включає як локальні (всередині кластеру), так і міжкластерні (між районами) зв'язки. Структура – ієрархічна, з глибиною перевірки у 2 стрибки (тобто агент враховує друзів і друзів друзів). Це відповідає дослідженням соціального впливу в урбанізованих мережах

Параметри агентів

Кожен агент моделі має такі характеристики:

- 1) **Соціальна група:** студент, робітник, бюджетник, активіст, IT-фахівець;
- 2) **Рівень довіри до місцевої влади:** від 0,2 до 0,9 (нормалізовано за опитуванням Центру Разумкова, 2025);
- 3) **Цифрові навички:** 0,1–0,95 (на основі відкритих даних про цифрову грамотність);
- 4) **Відкритість до інновацій:** 0,2–0,9;
- 5) **Статус участі:** 0 або 1 (оновлюється на кожному кроці);
- 6) **Стратегія делегування:** 0 або 1 (також динамічна).

Параметри цифрових навичок, довіри до влади та відкритості до інновацій були задані з урахуванням соціального профілю кожної групи.

Рівень цифрових навичок визначався на підставі звітів Програми EGAP, які демонструють чітку залежність цифрової грамотності від віку, освіти й професійної сфери (табл. 3.2). Згідно з результатами EGAP, найвищий рівень цифрової впевненості характерний для студентів, IT-фахівців та активістів, тоді як найнижчий – для працівників сфери ЖКГ, освітніх і медичних установ старшого віку [300].

Таблиця 1

Розподіл показника «рівні цифрових навичок» за групами агентів

Група	Діапазон вираженості ознаки	Аргументація
Студенти	0,7–0,95	Звична робота з цифровими сервісами
ІТ-фахівці	0,85–0,95	Професійна залученість
Активісти	0,6–0,9	Використання е-інструментів участі
Бюджетники	0,3–0,6	Нерівномірна комп'ютерна грамотність
Робітники	0,2–0,5	Нижча цифрова компетенція

Джерело: побудовано авторкою

1. **Рівень довіри до місцевої влади** формалізовано за результатами соціологічного опитування Центру Разумкова (2025 р.), де виявлено помірну поляризацію довіри до органів публічного управління (загалом близько 50 %), з дещо вищими показниками серед активістських груп та нижчими серед робітничих категорій [301].

Таблиця 2

**Розподіл показника «рівень довіри до місцевої влади»
за групами агентів**

Група	Діапазон вираженості ознаки	Аргументація
Студенти	0,4–0,8	Висока варіативність
ІТ-фахівці	0,4–0,7	Скептичні, але здатні до участі
Активісти	0,6–0,9	Довіра до сумісних локальних ініціатив
Бюджетники	0,3–0,6	Залежність від публічної риторики, вплив системи
Робітники	0,2–0,5	Нижча довіра

Джерело: побудовано авторкою

Взагалі показник рівня довіри до влади задавався в межах 0,2–0,9, а екстремальні значення (0,0 і 1,0) було одразу виключено як такі, що не відображають поведінкової гнучкості агентів. На наш погляд, дані Центру Разумкова вказують на відсутність консенсусу в суспільстві, поляризацію ставлень до влади та помірний рівень довіри до місцевих органів влади. Це створює широкий діапазон поведінкових моделей участі у плинній демократії – від активної участі до ігнорування інституцій; відповідно, для моделі це означає високий рівень гетерогенності, що цілком обґрунтовує використання діапазону довіри від 0,2 до 0,9.

3. Відкритість до інновацій – базується на класичній моделі дифузії інновацій Еверетта Роджерса, згідно з якою швидкість та рівень прийняття інновацій значною мірою залежать від освітнього рівня, соціальної мобільності та ставлення до позагрупових джерел інформації. Саме ці чинники визначають готовність індивіда увійти до категорії новаторів чи ранніх послідовників [302, р. 282–285], що є критично важливим у контексті впровадження цифрових інструментів участі.

Таблиця 3

Розподіл показника «відкритість до інновацій» за групами агентів

Група	Діапазон вираженості ознаки	Аргументація
Студенти	0,4–0,8	Висока варіативність
ІТ-фахівці	0,4–0,7	Скептичні, але здатні до участі
Активісти	0,6–0,9	Довіра до сумісних локальних ініціатив
Бюджетники	0,3–0,6	Залежність від публічної риторики, вплив системи
Робітники	0,2–0,5	Нижча довіра

Джерело: побудовано авторкою

Таблиця 4

Група	Цифрові навички	Довіра до влади	Відкритість до інновацій
Студенти	0.7–0.95	0.4–0.8	0.6–0.9
ІТ-фахівці	0.85–0.95	0.4–0.7	0.8–0.95
Активісти	0.6–0.9	0.5–0.9	0.7–0.95
Бюджетники	0.3–0.6	0.3–0.6	0.4–0.7
Робітники	0.2–0.5	0.2–0.5	0.3–0.6

Підсумок: це не просто оптимізація, а **модельна гіпотеза:** реальні агенти не готові шукати делегата далі, ніж через друзів друзів. Ми заклали це обмеження як частину логіки соціального сабсетування мережі делегування.

З огляду на велику чисельність агентів у моделі (кілька тисяч одиниць) було реалізовано оптимізаційні заходи для забезпечення обчислювальної ефективності. Зокрема, задіяно модуль multiprocessing, що дозволяє здійснювати паралельну обробку даних шляхом розподілу обчислень між кількома процесорними ядрами. Крім того, для зменшення складності аналізу мережеских зв'язків між агентами глибину перевірки було обмежено до двох рівнів: кожен агент аналізує лише безпосередніх сусідів і їхніх контактів. Такий підхід дозволяє зберегти реалістичність взаємодії в мережі та водночас уникнути надмірного зростання часу моделювання при масштабуванні популяції.

Для будування моделі делегування застосовано концепції соціальної локальності довіри. Так, згідно з соціальною психологією, складні нововведення поширюються ефективніше через сильні локальні зв'язки, де є повторні підтвердження. Цей ефект слабшає за межами другого рівня знайомства. Багато агентно-орієнтованих моделей припускають, що довіра різко спадає за межами особистого оточення. Користувачі DAO-платформ зазвичай обирають делегатів серед близьких або публічно відомих осіб, а не випадкових учасників системи.

Тому ми обмежили глибину пошуку делегата до двох кроків у мережі:

- якщо агент не знаходить делегата серед безпосередніх контактів (1-й рівень),
- він може шукати серед контактів своїх друзів (2-й рівень),
- але не далі.

Це дозволяє:

- зберегти соціальну правдоподібність делегування;
- зменшити часові витрати на обчислення в моделі (пошук по всій мережі швидко стає обчислювально невідомим для великих популяцій).

Правила поведінки агентів

На кожному раунді (умовний тиждень цифрової активності):

- Агент перевіряє кількість сусідів, які беруть участь (локальне оточення);
- Якщо принаймні 2 агенти з його локальної мережі вже беруть участь, і його рівень довіри $> 0,4$ та цифрові навички $> 0,5$ – агент приєднується до участі (Valente, 1996; Centola & Macy, 2007);
- Імовірність делегування для нових учасників = 50 % (бінарно);
- Делегування розподіляється на основі топології міжкластерних зв'язків (впливові агенти мають ширші мережі);
- Розрахунки проводяться для 10 раундів.

Сценарне моделювання

Було змодельовано чотири сценарії:

1. Базовий – органічне поширення інструменту без зовнішніх подій. Базовий сценарій моделювання стартує з 5 % агентів, які вже залучені до використання інструментів плинної демократії. Стартова участь сконцентрована переважно в середовищі агентів із високими цифровими навичками та відкритістю до інновацій (ІТ-фахівці, активісти, студенти), що забезпечує логічний початок хвильового поширення через

механізм локального соціального впливу. Результат – зростання до 60 % учасників до 10-го раунду.

2. Кризовий – на 5-му кроці вводиться репутаційний шок:

- зменшення довіри ключовим агентам удвічі ($\text{trust} = \text{trust} * 0.5$);
- припинення участі агентів із найбільшою кількістю делегувань ($\text{delegate_score} = 0$);
- результат: падіння участі до ~24 %.

3. Відновлення – вводяться нові агенти-активісти з високими значеннями довіри, навичок і зв'язків; до 10-го раунду рівень участі відновлюється до 57 %.

Конфігурація моделі:

- агентів зі високою довірою до інституцій – щонайменше 25–30 % популяції;
- початкові делегати (не менше 5–7 %) мають високий коефіцієнт відкритості та схильність до повторного делегування;
- соціальна зв'язність вища: густина мережі підвищена, особливо між ключовими агентами, що дозволяє швидше запускати каскад;
- досвід або навички: понад 40 % агентів мають підвищений параметр «цифрової готовності» (на рівні 0.7–0.9 у нормованій шкалі).

2. Оптимістичний – із самого початку присутні «суперінфлюенсери» (агенти з максимальними параметрами); результат – 60 % залучення вже до 5-го кроку.

Конфігурація моделі:

- кількість суперінфлюенсерів – 5–10 % від загальної кількості агентів;
- параметри поширення: кожен інфлюенсер має щонайменше 10 зв'язків, з яких 3–4 перетинають локальні кластери;

- порогове прийняття участі для звичайних агентів: 2 підтвердження (тобто щонайменше два активних контакти);
- механіка делегування: впроваджено «повторне делегування» – агент делегує тому, кого вже підтримали 2+ його знайомих (ефект «моди»).

Результати SWOT-аналізу:

Таблиця 5

SWOT-аналіз базового сценарію

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
– хвильова динаміка зростання без зовнішніх втручань свідчить про ендогенну спроможність системи до масштабування; – наявність локальних центрів довіри як каталізаторів участі; – зростання делегування до 37 % демонструє готовність до гнучкого представництва.	– висока асиметрія делегування: менш як 5 % агентів концентрують понад 40 % довіри; – нерівномірність поширення за кластерами – цифровий розрив між активістськими та індустріальними сегментами; – залежність ефективності від соціального капіталу окремих осіб.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
– можливість посилити охоплення за рахунок таргетованих цифрових кампаній у слабоохоплених районах; – інституціоналізація «точок входу» на основі існуючих цифрових сервісів («Дія», BankID).	– репутаційні ризики, пов'язані з надмірною концентрацією довіри в окремих агентів; – інерція або недовіра серед окремих соціальних груп.

- Джерело: побудовано авторкою

Базовий сценарій, таким чином, демонструє потенціал самоорганізації участі без зовнішнього втручання, опираючись на довіру та локальні ініціативи. Водночас системна нерівність у делегуванні та ризики цифрового розриву обмежують масштабованість моделі. Розширення охоплення можливе через інституційне вбудовування у публічні сервіси та посилення підтримки з боку третього сектору – за умови уникнення репутаційної монополізації та подолання недовіри.

Таблиця 6

SWOT-аналіз кризового сценарію

Внутрішні сильні сторони (Strengths)	Внутрішні слабкі сторони (Weaknesses)
– наявність базової мережі з делегуванням, що зберігається навіть	– різке падіння рівня участі та делегування через скандал;

після падіння активності; – наявність досвіду попередньої участі у значної частки користувачів; – стійкість невеликих кластерів до зовнішніх репутаційних шоків	– втрата ключових агентів-довірителів; призводить до розриву каскадної динаміки; – система не має вбудованих механізмів самовідновлення після кризи
Зовнішні можливості (Opportunities)	Зовнішні загрози (Threats)
– можливість відновлення довіри шляхом появи нових акторів або програм реанімації довіри; – імплементація інструментів репутаційного нагляду та прозорості; – використання кризового досвіду для формування більш адаптивних конфігурацій	– репутаційні удари мають тривалий ефект і не нейтралізуються автоматично; – перехід користувачів до альтернативних каналів участі; – поширення цинізму та відчуження від участі через кризу довіри

– Джерело: побудовано авторкою

–

- Кризовий сценарій демонструє вкрай обмежену спроможність системи до самоорганізації в умовах втрати довіри та низької репрезентативності. Незначне зростання участі, яке зупиняється вже на ранніх етапах, свідчить про домінування дезактиваційних факторів. Сценарій ілюструє обов'язковість потужної зовнішньої активізації для запуску сталого механізму делегування.
- Сценарій відновлення демонструє потенціал повторної активації системи за рахунок появи нових локальних осередків довіри. Незважаючи на спад у динаміці після початкового поширення, модель демонструє здатність до хвильового відновлення участі без потреби в кардинальній зміні архітектури. Водночас ефективність сценарію критично залежить від зовнішніх каталізаторів, зокрема підтримки з боку громади та громадських організацій.

– Таблиця 7

– SWOT-аналіз сценарію відновлення

Внутрішні сильні сторони (Strengths)	Внутрішні слабкі сторони (Weaknesses)
– здатність до самовідновлення за наявності нових центрів довіри; – гнучкість системи: можливість повторного нарощування без кардинальної реформи інфраструктури; – вирівнювання в охопленні центральних та периферійних кластерів	– залежність від наявності агентів-амбасадорів; – тимчасове зниження активності між хвилями поширення

Зовнішні можливості (Opportunities)	Зовнішні загрози (Threats)
– підготовка резерву активістів у межах локальних громад; – використання програм цифрового навчання як інструменту активації нових делегатів	– повторна втрата довіри при наступних збуреннях; – інституційна нестабільність; – неготовність ОМС до підтримки повторного запуску

– Джерело: побудовано авторкою

– Таблиця 8

– SWOT-аналіз оптимістичного сценарію

Внутрішні сильні сторони (Strengths)	Внутрішні слабкі сторони (Weaknesses)
– стрімка динаміка залучення: 60 % за 5 кроків; – делегування до 45 % – максимальний показник серед усіх сценаріїв; – сценарій імітує медіа-реальність масштабних кампаній, що відображає потенціал платформної мобілізації	– гіперзалежність від присутності суперінфлюенсерів – у разі їхньої втрати можливий колапс; – нестійкість залучення: участь стимулюється зовнішнім фактором, а не внутрішньою мотивацією
Зовнішні можливості (Opportunities)	Зовнішні загрози (Threats)
– створення державних або муніципальних програм амбасадорів участі; – просування платформи через лідерів думок і наявні мережі взаємодії (наприклад, е-петиції, бюджет участі, громадські слухання)	– феномен «платформної втоми» після закінчення кампанії; – високий ризик маніпуляцій і спотворення делегування через непрозору репутацію медіаагентів

Джерело: побудовано авторкою

Оптимістичний сценарій демонструє найвищі показники залучення й делегування завдяки ефекту «цифрових суперінфлюенсерів» і масовій медійній мобілізації. Він засвідчує, що за умови скоординованої інформаційної кампанії можлива стрімка ескалація участі, яка моделює ефект соціального каскаду. Водночас така динаміка нестійка: сценарій залежить від зовнішнього імпульсу, а втрата ключових агентів може швидко зруйнувати досягнутий рівень залучення.

Додаток Д

Програма експертного опитування

Мета опитування – визначити, які з чотирьох сценаріїв розвитку е-делегування є найбільш реалістичними в умовах сучасної України для подальшого стратегічного аналізу за допомогою інструменту SWOT.

Учасники

Експерти в галузі:

- публічного управління,
- місцевого самоврядування,
- цифрової трансформації,
- соціального проєктування,
- громадської участі.

Кількість респондентів = 12

Методика

Опитування здійснювалося у формі онлайн-анкетування (за допомогою Google Forms)

Інструментарій*Анкета експертного опитування*

Вітаємо! Просимо вас оцінити представлені сценарії розвитку інструментів е-делегування в умовах регіонального врядування. Ваше експертне бачення дозволить визначити найбільш реалістичні з них для подальшого стратегічного аналізу.

Блок 1. Загальна інформація (необов'язковий)

1. Професійна сфера: _____
2. Стаж у сфері управління / цифровізації: _____

Блок 2. Ознайомлення зі сценаріями

Сценарій А: Базовий сценарій – помірне зростання участі на основі локальних осередків довіри та без зовнішніх інтервенцій.

Сценарій В: Кризовий сценарій – низький рівень залучення, відсутність відновлення довіри без зовнішньої підтримки.

Сценарій С: Сценарій відновлення – поступове відновлення участі через нових агентів та навчальні програми.

Сценарій D: Оптимістичний сценарій – швидке охоплення за рахунок кампаній та медіа-делегатів.

Будь ласка, оцініть кожен зі сценаріїв за шкалою від 1 до 4, де 1 – найменш реалістичний, 4 – найбільш реалістичний. Кожен бал може бути використаний лише один раз. У результаті має бути чотири різні бали.

Блок 3. Оцінка реалістичності (1–4 бали)

Сценарій	Оцінка (1–4)
Сценарій А (Базовий)	
Сценарій В (Кризовий)	
Сценарій С (Відновлення)	
Сценарій D (Оптимістичний)	

Блок 4. Коментарі (необов'язково)

Чи бажаєте Ви прокоментувати свій вибір? Які чинники, на Вашу думку, можуть підвищити або знизити реалістичність зазначених сценаріїв?

Дякуємо за співпрацю!

Результати опитування

1. Експерти в галузі:

- публічного управління – 2
- місцевого самоврядування – 4
- цифрової трансформації – 3
- соціального проектування – 1
- громадської участі – 2

2. Стаж у сфері управління / цифровізації: від 4 до 18 років

3. Оцінки реалістичності сценаріїв за результатами експертного опитування

Респондент	Кризовий	Базовий	Відновлення	Оптимістичний	Коментар
Респондент 1	1	3	4	2	4 має потенціал за умов правильної підтримки.
Респондент 2	2	3	1	4	
Респондент 3	1	4	3	2	1 сценарій виглядає занадто песимістично.
Респондент 4	1	3	2	4	2 має слабку соціальну підтримку.
Респондент 5	1	4	3	2	4 можливий, але потребує ресурсної мобілізації.
Респондент 6	2	1	3	4	
Респондент 7	1	4	4	4	2 – недостатня підтримка з боку громад
Респондент 8	1	3	4	2	
Респондент 9	1	2	3	4	
Респондент 10	2	4	1	3	
Респондент 11	1	2	4	3	4 ідеальний у теорії, але складно реалізувати.
Респондент 12	1	4	3	2	4 – складно прогнозувати поведінку агентів.

Довідки про впровадження

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР**

49005, м. Дніпро, а/с 484

Телефон/факс: +38 (067) 257-50-44
e-mail: office.psc@nas.gov.ua; <http://www.nas.gov.ua/pnc>

код ОКПО 01209713

вих. № 25 / 28 від 15. 05. 2025 р.

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЛАРІОНОВОЇ Катерини Андріївни на тему:**«Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні»**

Результати науково-практичного дослідження, яке проведено Ларіоною Катериною Андріївною в межах виконання дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» (освітньо-наукова програма Українського державного університету науки і технологій МОН України, м. Дніпро), становлять практичну цінність для розробки та реалізації стратегій регіонального розвитку в умовах цифрової трансформації публічного управління.

Серед наукових-прикладних результатів, які отримані особисто здобувачем, корисними в роботі Придніпровського наукового центру НАН України і МОН України, щодо досліджень в напрямку інтегрування в модулі з публічного адміністрування, управління інноваціями та електронного самоврядування, слід відзначити наступні:

- обґрунтована модель регіональної електронної демократії як сукупність різновидів електронної участі громадськості в управлінні та електронних засобів реалізації цієї участі, інтенсивність впровадження та обсяг якої залежать від інституційного забезпечення, технічної спроможності та мотиваційного профілю громади регіону;

- вдосконалення можливості електронної демократії як адаптивної інфраструктури в умовах правового режиму воєнного стану та інструментарію операційного адміністрування та кризового менеджменту в регіонах;

- визначення інституційного ландшафту підтримки електронної демократії як унормованої системи відносин між органами місцевого самоврядування, цифровими координаторами (CDTO), органами нагляду (НАЗК, Уповноважений з прав людини) та громадянським сектором з приводу реалізації права громадян брати участь в управлінні державними справами з використанням цифрових засобів;

- розробку і подальше впровадження системи моніторингу саботажу е-демократії на регіональному рівні за допомогою комплексу індикаторів саботажу е-демократії у практиках органів місцевого самоврядування, які протидіють участі громадян у цифровій формі.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду у зв'язку з захистом дисертаційної роботи **Ларіонової Катерини Андріївни** на тему «Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Т.в.о. директора Придніпровського наукового
центру НАН України і МОН України
д-р техн. наук, с.н.с.

Сергій ДЗЮБА

ДНІПРОВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ, МІСТОБУДУВАННЯ ТА
АРХІТЕКТУРИ, ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА,
ЕКОЛОГІЇ

вул.Будівельників,18, с-ще Слобожанське, Дніпровський район, Дніпропетровська область, 52005

14.05.2025 № 161-11/25

В спеціалізовану вчену раду

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Ларіонової Катерини Андріївни на тему
«Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281
«Публічне управління та адміністрування»

Результати наукового доробку, отримані у ході виконання дисертаційного дослідження здобувачем наукового ступеня доктора філософії Ларіоною Катериною Андріївною, яка навчається на освітньо-науковій програмі доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» в Українському державному університеті науки і технологій (м. Дніпро), використані в роботі Управління інфраструктури, містобудування та архітектури, житлово-комунального господарства, екології Дніпровської районної військової адміністрації при розробці стратегічних програм розвитку, в тому числі потенційних заходів повоєнної відбудови.

Зокрема, використані напрацювання автора щодо особливостей застосування електронних інструментів демократії у мирний та воєнний час; аналітична модель електронної участі громади в просторовому плануванні повоєнної відбудови на засадах прозорості та інклюзивності; висновки щодо оптимального інституційного забезпечення та ефективної організаційної структури електронного простору двосторонньої комунікації між владою та громадою.

Начальник управління

Олексій НЕВЕСЕЛИЙ

**ЛЮБИМІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

вул. Садова, 1, с. Любимівка Дніпровського району Дніпропетровської області, 52042,
e-mail: info@liubym.otg.dp.gov.ua, код ЄДРПОУ 41739972

03.06.2025 рр. № 01-910

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Ларіонової Катерини Андріївни на тему «Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Результати наукового доробку, отримані у ході виконання дисертаційного дослідження здобувачем наукового ступеня доктора філософії Ларіоновою Катериною Андріївною, яка навчається на освітньо-науковій програмі доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» в Українському державному університеті науки і технологій (м. Дніпро), використано при розробці стратегічних програм розвитку громади, в тому числі потенційних заходів повоєнної відбудови, зокрема в частині:

- Розуміння електронної демократії як інфраструктури кризового управління в умовах особливого правового режиму воєнного стану;
- Визначення довіри, зручності, мотивації та результативності основними принципами електронної участі;
- Положення про адаптацію конкретних стратегій електронної партисипації до контексту користувацького досвіду громади;
- Аналітичної моделі електронної участі громади в просторовому плануванні повоєнної відбудови на засадах прозорості та інклюзивності.

Використання результатів дисертаційного дослідження Ларіонової К.А. має прикладну значущість для впровадження у громаді цифрової партисипації як інструменту досягнення соціальної згоди, прозорості управління та легітимації управлінських рішень відповідно до європейських принципів відкритого врядування, цифрової трансформації та локалізації Цілей сталого розвитку ООН.

Видано до спеціалізованої вченої ради.

Сільський голова

Євген ШИРОКИХ

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Ларіонової Катерини Андріївни на тему «Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Результати наукового доробку, отримані у ході виконання дисертаційного дослідження здобувачем наукового ступеня доктора філософії Ларіоною Катериною Андріївною, яка навчається на освітньо-науковій програмі доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» в Українському державному університеті науки і технологій (м. Дніпро), використано при розробці стратегічних програм розвитку громади, в тому числі потенційних заходів повоєнної відбудови, зокрема в частині:

- Осмислення електронної демократії як складової інфраструктури кризового реагування в умовах повномасштабного вторгнення РФ;
- Визначення засад електронної участі через ключові орієнтири публічного врядування, зокрема: довіру до процесу, доступність інструментів, мотиваційне залучення громадян та орієнтацію на досягнення результатів;
- Обґрунтування необхідності адаптації інструментів е-партисипації до специфіки користувацьких практик у межах конкретної громади;
- Розроблення аналітичної рамки електронної участі громади в процесах просторового планування післявоєнної відбудови з урахуванням принципів прозорості та інклюзивності.

Використання результатів дисертаційного дослідження Ларіонової К.А. має прикладне значення для активізації використання інструментів цифрової участі в межах територіальної громади як засобу досягнення суспільного порозуміння, забезпечення прозорості управління та підвищення легітимності управлінських рішень.

Видано до спеціалізованої вченої ради

Селищний голова

Іван КАМІНСЬКИЙ

МЕЖІВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. ім. Грушевського, 9, смт Межова, 52900, тел. (05630) 60-4-24
E-mail: info@mezhyva.org.dp.gov.ua Web: http://mezhyva.org.dp.gov.ua Код ЄДРПОУ 44531063

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Ларіонової Катерини Андріївни на тему «Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Результати наукового доробку, отримані у ході виконання дисертаційного дослідження здобувачем наукового ступеня доктора філософії Ларіоновою Катериною Андріївною, яка навчається на освітньо-науковій програмі доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» в Українському державному університеті науки і технологій (м. Дніпро), використано при розробці стратегічних програм розвитку громади, в тому числі потенційних заходів повосинної відбудови, зокрема в аспекті:

- концептуалізації електронної демократії як елементу інституційної інфраструктури кризового управління в умовах дії воєнного стану та особливого правового режиму;
- закріплення принципів електронної участі, серед яких визначальними є рівень довіри, доступність інструментів, мотивація учасників та досягнення вимірюваних результатів;
- формування положень щодо контекстуалізованого впровадження стратегій електронної партисипації з урахуванням користувацького досвіду та потреб конкретної громади;
- моделювання механізмів залучення громадян до просторового планування в процесі післявоєнної відбудови за допомогою інструментів електронної участі та на основі принципів прозорості, інклюзивності та обґрунтованості прийняття рішень.

Використання результатів дисертаційного дослідження Ларіонової К.А. має прикладне значення для посилення ефективності цифрової партисипації в межах територіальної громади як інструменту забезпечення соціального консенсусу, підвищення прозорості управлінських процесів та легітимації рішень органів місцевого самоврядування відповідно до принципів відкритого врядування та цифрової трансформації публічного управління.

Видано до спеціалізованої ради

Селищний голова

Зражевський В.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, Україна
Тел.: (056) 373 15 44
E-mail: office@ust.edu.ua, ЄДРПОУ 44165850

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE
UKRAINIAN STATE UNIVERSITY
OF SCIENCE AND TECHNOLOGIES
2, Lazaryana St, Dnipro, 49010, Ukraine
Tel.: +380 56 373 15 44
E-mail: office@ust.edu.ua

20.05.25 № 01-26-687

на № _____

В спеціалізовану вчену раду

Наукові результати, що отримані особисто автором в ході підготовки Ларіоною К.А. дисертаційної роботи на тему «Регіональний контекст розвитку електронної демократії в Україні», використовуються в навчальному процесі ННІ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (ПДАБА)» під час викладання таких дисциплін:

«Регіональна економіка і європейське транскордонне співробітництво» – роль інструментів електронної демократії у стратегічному плануванні регіонів; можливості е-демократії як запобіжника корупційним ризикам у транскордонних проектах.

«Світова економіка знань» – електронна демократія як інструмент колективної інтелектуалізації управління; інструменти електронної демократії як канали поширення знань.

«Розвиток мегаполісів і малих міст» – електронна демократія як технологія інклюзивного урбанізму; бюджет участі як інструмент корекції міських пріоритетів; деліберативні інструменти е-демократії для розробки локальних стратегій сталого розвитку із залученням громад.

Ректор УДУНТ,

Ч.-к. НАН України,

д.т.н., професор

Костянтин СУХИЙ